

TANULMÁNYOK

- 3 **Jacek Kuron:** Válaszúton
19 **Kovács Ilona:** Jövedelemeloszlás és
jövedelem-egyenlőtlenség az Egyesült Államokban

MAGYAR VALÓSÁG

- 38 **Diósi Pál:** A nyugdíjasok helyzete és a nyugdíjasház
61 **Murányi István:** Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg
megyei középiskolások körében

JOGI KÉRDÉSEK

- 86 **Fridli Judit–Pelle Andrea–Rácz József:**
Kábítószerfogyasztás és büntetőpolitika

INTERJÚ

- 105 **Mojzesné Székely Katalin:** A „hasznosidő”-től a
hasznos életig

A SZOCIÁLIS MUNKA MODELLJEI

- 116 **Kádár Sári:** A jó szociális munkás ismérvei – szubjektív
megközelítéssel

Jacek Kuron

Válaszúton*

Lengyelországon ismét sztrájkhullám söpör végig, talán a legnagyobb az úgynevezett Szolidaritás tábor uralma óta. A sztrájkok fő szervezői a Szolidaritás szakszervezetek. A közvéleménykutatások szerint országszerte nagy a támogatottságuk. A sztrájkok akkor törtek ki, amikor Lengyelország, az első poszt-kommunista ország, a talpraállás világos jeleit kezdte felmutatni. Ráadásul meglehetősen bizonyossággal állíthatjuk, hogy nem ezek az átmenet időszakának utolsó sztrájkjai.

Elképzelhető, hogy a szembenálló felek közötti konfrontáció lelassítja, sőt, akár egy időre le is állítja az átépítés és gazdasági fejlődés folyamatait. Az is lehet, hogy a társadalmi párbeszéd, a pozitív folyamatokat felgyorsító konstruktív megegyezések feloldják a konfliktusokat.

Dramai fordulópontra állunk. Ez nem csak a poszt-kommunista országokra áll, hanem az egész világra. Sok múlik azon, megértjük-e, mi történt körülöttünk. Ha abból indulunk ki, hogy a kommunizmus csupán a Gonosz megtestesülése volt, keveset érthetünk meg a poszt-kommunista világból. Ezért először ezt a hiedelmet kell felülvizsgáljunk.

A szociális igazságosság utópiája a kommunizmus összeomlása után

A szocialista állam a gazdasági és szociális élet központi irányításának, és így a központosított újraelosztásnak a rendszere volt. Állítható, hogy megvalósította ideológusainak szándékait: létrehozta a maximális szociális biztonság rendjét egy olyan országban, ahol minden polgár az állam alkalmazottja volt. A gyakorlatban a munkahely korlátlanul nyújtott juttatásokat. A béreknek elvileg csak az élelmet és ruházzkodást kellett fedezniök. A lakás,

* A cikk németül jelent meg a Transit 1993. 6. számában, Soziale Gerechtigkeits als soziale Bewegung címen. A magyar változat a cikk első, angol fordításából készült. Az eredeti tanulmány 1993 elején kelt. Köszönjük a Transit szerkesztőségének, hogy hozzájárult a cikk magyar nyelven közzétételéhez.

világítás, fűtés, orvosi ellátás, bölcsőde, óvoda, iskola, könyvek, gyereknyaraltatás, üdülés (ugyancsak elvileg) ingyenesek voltak. Az állam garantálta minden dolgozó számára a nyugdíjat, egészségügyi biztosítást és rokkantellátást.

A rendszer tehát biztonságot garantált, de ugyanakkor megfosztotta a dolgozókat szabadságuktól és sorsuk önálló meghatározásától: a börtön garantálja a legnagyobb biztonságot. Legalábbis a Lengyel Népköztársaság létének kezdeti időszakában a lengyelek többsége úgy élte meg a szabadságtól való megfosztást, mint ami veszélyezteti a nemzeti kultúrát és a katolikus szokásokat – ám még ekkor is teljesen elfogadható normának tartották a „szocialista társadalmi igazságosságot”. Tanulmányok sokasága mutatja, hogy a szocialista rendszerrel való elégedetlenség akkor ébredt föl, amikor az emberek meggyőződtek róla, hogy a szocialista elveket nem valósítják meg. A szocialista rendszer arra tett kísérletet, hogy a társadalmi igazságosság elvét az elosztás révén, a piac kiiktatásával valósítsa meg, és ezt a piaccal vívott harcot veszítette el. Valójában a harc már a kezdet kezdetén veszésre állt: a rendszer vezetői és ideológusai rendre leküzdhetetlen akadályokba ütköztek, és piaci mechanizmusokra fanyalodtak.

Köztudott, hogy a piac hatékony felszámolása a gazdasági hatékonyság csökkenéséhez vezet. A rendszer vitathatatlanul rossz gazdasági hatékonysága a kínálat drasztikus csökkenéséhez vezetett. Ritkábban említik, hogy a piac kiiktatása a keresletre is kihat, közvetlen és közvetett módon növelve azt. Az ingyen osztott javak iránti keresletet ugyanis csak az ember vágyai korlátozzák. Arra is érdemes emlékeztetni, hogy piac hiányában a béreket és az ezekért vásárolható árukat is „ingyen” adják. A piacon az egyén vásárlóerejét a rendelkezésére álló források korlátozzák. Amikor a piacot az elosztással helyettesítik, semmi nem korlátozza többé a keresletet: addig terjed, ameddig a vágyak.

A sztálinizmus idején, kivált a Szovjetunióban, a tömeges terror, valamint az információk és a területi mozgások fölötti teljes állami ellenőrzés úgy hatottak, hogy a vágyak igen alacsony szinten maradtak. A kereslet azonban ekkor is meghaladta a kínálatot, és nem létezik olyan objektív mutató, amelynek alapján olyan következtetést vonhatnánk le, hogy a munkatáborokon és börtönökön kívüli világban az egyensúly hiányát csak a kínálat szűkössége okozta. Ha a kereslet korlátlan, akkor a gazdasági hatékonyság hiányától függetlenül is minden jószág szűkössé válik. Ezért szükségeltetnek különféle elosztásszabályozó technikák, amelyek lehetnek nyilvánosak, mint a jegyrendszer vagy a sorbanállás, vagy rejtettek, mint a vesztegetés és a korrupció. Ez a fajta elosztás azt jelenti, hogy egyesek többet, mások kevesebbet kapnak, egyesek privilegizáltak, míg másokat hátrányos megkülönböztetés ér. Így történt, hogy a társadalmi igazságosság elvéhez kapcsolódó jogokat drasztikusan megcsönkítették.

1956 körül az uralmon lévő kommunisták felhagytak a tömegterrorral. Ezzel lehetővé vált, hogy sztrájkok, tüntetések, idővel pedig szervezettebb mozgalmak révén megjelenjen a társadalmi nyomás az igazsághoz való visszatérésért, a privilégiumok megszüntetéséért, a tisztességes életmódhoz szükséges javak általános elérhetőségéért. E mozgalmak követeléseinek és jel-

szavainak elemzése azt bizonyítja, hogy a fő követelés az igazság visszaállítására volt, röviden kifejezve: Igen a szocializmusra, nem a szocializmus eltorzítására.

Az ingyenes elosztás elve követelő magatartáshoz, a nem-hivatalos osztogatás gyakorlata visszaélésekhez vezet. Ha az emberek úgy érzik, hogy megfosztották őket az önmeghatározás lehetőségétől, akkor vagy homályos üzelmek révén keresnek kielégülést, vagy úgy, hogy szervezett nyomást gyakorolnak a hatalomra, építve a követelő magatartásokra. A hatalomra gyakorolt erős nyomás az ebben résztvevőknek visszaadhatja az önmeghatározás érzését. Az emberek kezükbe vették saját sorsuk irányítását, ami újjáélesztette bennük az önmeghatározás élményét, ám a hatalommal szemben csak azt a követelést fogalmazták meg, hogy többet és jobbat adjon nekik.

Az a tényező, amely nagymértékben növelte az emberi vágyakat, és ennek révén a követelő magatartást, a nyugati fogyasztási modell volt, amely elért valamennyi országot, első rendűen Lengyelországot. Ezt a modellt úgy szívták föl a polgárok, hogy illeszkedett azokhoz a társadalmi interakciós elvekhez, amelyek a szocialista államban normálisnak számítottak. Arra vágytak, hogy a nyugati javakat a kommunista állam biztosítsa az ismert elvek szerint. Más szavakkal, a nyugati fogyasztást a piacgazdaság más elveitől elszakítva kezelték. Jól ellátott üzleteket követeltek, nem véve tudomást arról, hogy ehhez megfelelő árak és bérek tartoznak. Miközben a vágyak duzzadtak, a gazdasági hatékonyság talán nem csökkent, de nem is nőtt. Ami erősödött, az a társadalmi elégedetlenség volt, és a szocialista állam összeomlásához fűződő remény.

A nagy átalakulás kezdete

A lakosság többsége azonosult a szocializmus összeomlásával és a piacgazdaságba való átlépéssel. A nép gyors életszínvonal-javulást várt, és bízott a Szolidaritásban, amelynek kulcsszerepe volt a folyamatban. Önmeghatározásra törekvő tömegmozgalom volt ez, de főként a követelő magatartás jellemezte. Az átalakulás első hatásai így sokként érték a tömegeket.

A piacgazdaság társadalmi igazságtalansága azonnal megmutatkozott. 1990 januárjában és februárjában az üzletek megteltek árukkal. A Népi Lengyelország „középosztályát” szakmunkások, tanítók és tanárok, közalkalmazottak, orvosok, középparasztok alkották. Ők a fordulat előtti utolsó időszakban mindent meg tudtak vásárolni, amit a boltok kínáltak, ez azonban hirtelen lehetetlenné vált. Minthogy ők voltak azok, akik a szocialista rendszer ellen felléptek, most élesen érzékelték a piac igazságtalanságát. Saját érvelésük szerint, ha egyszer az áruk az üzletben voltak, nekik kellett volna képesnek lenniük arra, hogy megvásárolják ezeket.

Ugyanekkor piaci árakat kellett kezdeniök fizetni olyan árukért és szolgáltatásokért, mint a lakás, az energia, az óvodák, a nyaralás, amelyek korábban ingyenesek voltak. Egyfelől tehát nyomás nehezedik a kormányra, hogy a társadalmi igazságossággal összhangban segítsen a embereknek megélni; másfelől azonban egyre kevesebb a pénz oktatásra és egészségügyre,

nyugdíjra, rokkantjárulékra és segélyekre. Az állami költségvetés a legnagyobb adófizetők, az állami vállalatok gyengülésével szegényedik. Ugyanakkor a növekvő magánszektor még igen keveset fizet be az államkasszába, hiszen az adóbehajtás még nem alkalmas a szabályokat megkerülni óhajtó kis- és középvállalatok tömegének ellenőrzésére. Csökken tehát a pénz minden előbbi célra, nem is beszélve a kultúráról és környezetvédelemlről. Ez annál inkább így történik, mert az állami pénzt még szocialista módon költik, azaz olyan gazdaságossági számítások nélkül, amelyek a költségek ésszerűsítését és a kiadások csökkentését eredményezhetnék.

Miután az állam felhagyott a termelés támogatásával, szociális juttatás formájában kell nyújtania azt, amit korábban rejtve adott. A társadalombiztosítás összeomlott, új rendszere lassan és nehezen alakul ki. Az emberek félnek, a jövőre vonatkozó bizonytalanságban élnek. A piacgazdaság elkerülhetetlenül magával hozta a munkanélküliséget. Kidolgozták a munkanélküliek ellátásának rendszerét. Ebben a munkában, akkori munkaügyi és szociálpolitikai miniszterként részt vettem, és tudom, hogy az emberek nem ok nélkül tekintik megalázónak ezt a fajta segélyezést.

A lakásszektor költségvetési támogatásának megszüntetése a lakbér, világítás és fűtés árainak emelkedéséhez vezetett, ami természetesen általános elégedetlenséget váltott ki. Sok család képtelen megbirkózni ezekkel a terhekkel. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a szociális segélyezés és önszervezés nagyon lassan követték a makrogazdasági döntésekkel kiváltott áremelkedéseket.

Az emberek legalapvetőbb tapasztalata a jövőre vonatkozó bizonytalanság és félelem. Növekszik tehát a kormánnyal való elégedetlenség és a piacgazdaságban való csalódottság érzése. A legutóbbi közvéleménykutatások szerint a népesség 29 százaléka ért egyet a változások általános irányával, 39 százalék pedig határozottan ellenzi ezt. A kevésbé határozott ellenzőkkel együtt ez a szám 60 százalékra emelkedik. Ilyen körülmények között elkerülhetetlenül nő a demagóg politikusok támogatottsága, szétesik a parlament, és gyakori a kormányváltás.

Mindez nem kedvez szakértői csoportok kialakulásának, különösen akkor, amikor a világon senkinek sincs abban tapasztalata, hogy hogyan kell egy, a poszt-kommunista országokéhoz hasonló nagyságrendű rendszerátalakítást levezetni. A magasan iparosodott országokban szerzett valamennyi képesítés viszonylag szilárd struktúrákban való működésre készít fel, a teljes rendszerátépítés folyamatának struktúrái viszont, ha egyáltalán léteznek, törékenyek.

E nehézségek ellenére a Szolidaritás támogatottsága az átalakulás kezdetén lehetővé tette a piacgazdaságba való gyors belépést a kormány és a parlament makrogazdasági döntései alapján. A viszonylagos társadalmi béke feltételei mellett a társadalmi tömegmozgalmakban szerzett, független struktúrák létrehozására irányuló készségek révén egyének és csoportok sokasága volt képes tényleges rekonstrukciót elérni a szabadpiaci mechanizmusok kihasználásával. Ma a (mezőgazdaságon kívüli) nettó nemzeti termék közel fele jön létre a magánszektorban, a három évvel ezelőtti alig 10 százalékkal szemben. A mezőgazdaságon kívüli magánszektor foglalkoztatja a dolgozók 42 százalékát, a korábbi ugyancsak 10 százalékkal szemben. A szolgáltató

ipar úgy kibővült, hogy a (mezőgazdaságon kívül) dolgozók mintegy 40 százalékát foglalkoztatja, a korábbi 16 százalékkal szemben. Az export folyamatosan nő, és a hazai piacon egyre több, a nyugati minőséggel vetélkedő áru jelenik meg.

Az 1990-ben megválasztott helyi tanácsok egészében bizonyították életképességüket. Költségvetéseik, a központival ellentétben, általában nem deficitesek. Számátalan társadalmi és gazdasági kezdeményezés, alapítvány és egyesület jött létre. Például az állami ellenőrzés nélkül történő szociális segélyezés elfogadható nyugati szinten van. Valószínű, hogy a helyi kezdeményezések, ezek között a helyi önkormányzatok sikerének tudható be, hogy a megkérdozettek 60 százaléka helyesli azokat a változásokat, amelyek lakóhelyén az utolsó három évben végbementek.

A központi állam és a lokalitás teljesítményének eltérő értékelése szinte természetes következménye egy centralizált totalitárius struktúra összeomlásának és egy gazdaságilag, regionálisan és lokálisan pluralizálódó társadalom kialakulásának. Ennek ellenére olyan társadalmi megosztottság rajzolódik ki, amely az átalakulást és a társadalmi rendet fenyegeti.

A munkásosztály mítosza

A szocialista állam hivatalos propagandája szerint a munkásosztály különleges szerepet tölt be a társadalomban, lévén a nemzet vezető ereje és uralkodó osztálya. A mindennapi gyakorlatban a munkásokat ugyanúgy megfosztották a szabadságtól, mint a többi polgárt, azonban a nagyüzemek, bányák, acélművek és fegyvergyárak munkásai előnyös bérmegkülönböztetést élveztek, és ami azokban az időkben még fontosabb volt, hozzájutottak az államilag elosztott javakhoz, üzemi lakásokhoz, üdülési- és sportlehetőségekhez, vállalati üzletekhez és étkezdékhez, gépkocsi, televízió és mosógép vásárlását lehetővé tevő utalványokhoz. Az ilyen ipari üzemekben dolgozókról az országos átlagnál magasabb színvonalon gondoskodtak az élet majdnem minden vonatkozásában. Mindezt még előnyösebbé tette a bányászok, a Nowa Hután, a gdanski hajógyárban, a mieleci repülőalkatrész-gyárban, a varsói Ursus motorgyárban stb. dolgozók magas társadalmi presztízse. A foglalkozási presztízst vizsgáló kutatások szerint a szakmunkások mindig a sorrend elejére kerültek, közvetlenül a tudósok és írók mögé. Az előnyök azonban főként a 150-200, közvetlenül a párt Központi Bizottságának felelős, s ezért különösen privilegizált üzemre korlátozódtak.

Ahogy már említettem, a munkásosztály valóságos gyakorlati szerepének – a kiváltságok ellenére – semmi köze nem volt a Párt vezetői és ideológusai által meghirdetett mítikus szerephez. A munkásság valóságos és mítikus szerepe 1956-ban, azután pedig 1970-71 telén került közel egymáshoz. Mindkét esetben a nagy ipari komplexumok munkásai kényszerítették lemondásra a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának első titkárát, és követeltek ki a politika megváltoztatására vonatkozó ígéreteket. A hatalom ezzel kénytelen volt beismerni, hogy elvesztette kapcsolatát a munkásosztállyal, és radikális politikai változásokat ígért. A radikális változások

mindkét alkalommal bekövetkeztek, noha nem voltak teljes összhangban az ígéretekkel.

1956 júniusában a Cegielski gyárban, az FSO gépkocsi gyárban és más üzemekben a munkások a lengyel nép nevében cselekedtek, bizonyítva vezető erejüket. És Wladislaw Gomulka, a Központi Bizottság újonnan megbízott első titkára, így is értelmezte a munkások akcióit. 1970 decemberében a munkások nem tudták követeléseiket megfogalmazni. Edward Gierek azonban, amikor első titkár lett, mégis pontosan a munkásosztály nemzeti vezető szerepére hivatkozva jellemezte ellenállásukat. 1971 januárjában a szzczecini hajóépítő munkások is valamennyi lengyel nevében beszéltek, és ugyancsak Gierek valóban a nemzet képviselőiként tárgyalt velük. Ezek az események megerősítették a mítoszt mind a munkásság, mind általában a nép tudatában.

1980 augusztusában a hajógyári munkások is a nép és nemzet nevében tárgyaltak a hatalommal, amit az országon belüli idegen erőként kezeltek. A Szolidaritás megszületett, valósággá változtatva a munkásosztály és a nép vezető erejének mítoszáét. Ez a szakszervezet születési helyén, Gdanskban, éppúgy, mint a többi régióban, a nagy ipari létesítményekre támaszkodott, de a lakosság döntő többsége a szakszervezet mögé állt.

A társadalmi ellenállás különféle formákban és különböző csoportoknál a statáriális törvények életbelépését követő években is létezett. Ám a tábornokok és párttitkárok körében csak akkor tört ki a pánik, amikor a fiatal munkások a „Nincs szabadság Szolidaritás nélkül” jelszavával léptek sztrájkba. 1989 júniusában azonban, amikor a Szolidaritás megnyerte a választásokat, és a Szolidaritáshoz tartozó miniszterelnökkel alakult meg a kormány, kiderült, hogy hamis marxista tézisek megsemmisülésével együtt a munkásosztály is megszűnt létezni, s ezzel megszűnt mint a nemzet vezető ereje.

1990 májusában a történelmi nevezetességű „Biztonság és Hygiéna” teremben találkoztak a miniszterelnök és miniszterei a Gdanski Hajógyár munkásaival, ott, ahol 10 évvel korábban az Augusztusi Egyezményt aláírták. A hajógyári munkások, akiknek többsége jó barátságban volt a miniszterekkel, durván, parancsolóan és sértően kezdtek tárgyalni velük, ahogy ez egy vezető erőhöz illik. Azután felpanaszolták, hogy túl lassúak a változások, hogy még mindig túl sok nomenklatúrához tartozó vezető van felelős poszton, hogy ideje lenne véget vetni a kommunista kiváltságoknak, és hogy a banánárusok többet keresnek, mint a hajógyári munkások. Ezt követően Walesa a hajógyárba parancsolta a minisztereket és képviselőket, hogy kijelentse nekik, ezt a papírhegyet (értvén ezen a már meghozott rendeleteket és utasításokat) a munkások fél kézzel elsöprik. A különböző sztrájkok során kísérletet tettek osztály- és össznemzeti jelszavak hangoztatására. De ekkorra már mindenki, a sztrájkolókat magukat is ideértve, tudta, hogy a jelszavak már csak díszítmények egyes gyárak vagy szakmák egyedi követelésein.

A Walesát elnökként támogató mozgalom voltaképpen utolsó kísérlet volt a munkásosztály mítosz megmentésére, és arra, hogy felélesszék a Szolidaritás 1980-ban és 1981-ben játszott szerepét. Egyben megkísérelte elutasítani a Szolidaritás-kormány munkássággal ellenségesnek ítélt politikáját. Ezeknek a reményeknek Walesa vetett véget, amikor Balcerowicz gazdasági vezető szerepét támogatta.

A kormány és a munkások szemével nézve ...

Akár nyilvánvaló volt ez akkor, akár nem, a piacgazdaság bevezetése de facto felszámolta a nehézipar privilégiumait. A gyárak – legalábbis elvileg – egyik napról a másikra nehezebb helyzetben találták magukat, mint a kisebb termelő vagy szolgáltató egységek. A gyakorlatban még voltak tartalékaik, állami bankoknál vezetett számlák és kölcsönös megegyezések segítették fennmaradásukat, valamint az, hogy a Lengyel Egyesült Munkáspárt bizottságainak mintáját követő Szolidaritás Bizottságok irányították az üzemeket. A politikai jellegű döntéshozatalhoz szokott aktivisták és menedzserek sokáig képtelenek voltak elhinni, hogy radikális változásokra lenne szükség a menedzselésben – sőt, ennek lehetőségében sem hittek.

Egy állami vállalat a központosított ellenőrzésből és elosztásból kisarjadó szervezet, amely nem tud semmit eladásról, aktív vásárlókeresésről, keresleti preferenciákhoz igazodásról, költségsökkentésről, és arról, hogyan kell versenyképes árakkal és jó minőséggel piacot szerezni. A szükségesnél legalább egy harmaddal több munkást foglalkoztattak, és mind a termelésben, mind az alkalmazottakról való gondoskodásban önellátók próbáltak lenni. Nemcsak lakótelepeik, fűtési rendszerük, uszodáik, üdülő- és sportcentrumaik voltak, ahogyan már említettem, hanem szerszámműhelyeik, teherautóparkjuk, óriási pótalkatrész-raktáraik, sőt, mint a Lengyel Államvasutak esetében, szabóműhelyeik is. Mindez növelte a költségeket, és így az árakat is. A piacgazdaságban egy ilyen típusú ipari komplexumnak szükségképpen talajt kellett veszítenie, és termékei eladásánál egyre nagyobb nehézségekkel kellett szembenéznie. A nehézségeket növelte, hogy a legnagyobb exportpiac, a Szovjetunió, a térség kisebb piacaival együtt, összeomlott.

Kétségtől jórészt a vezető teameknek köszönhetően néhány nagy ipari vállalat megtanulta, hogyan kell elfogadhatóan működni a piacon. A többség azonban halmozza az adósságokat, miközben élénken védelmezi foglalkoztatási szintjét, feléli vagyonát, és ellenáll a változásoknak. Ráadásul, ahogyan különböző tanulmányok mutatják, ezen üzemek dolgozói és szakszervezeti aktivistái továbbra is meg vannak arról győződve, hogy ők kiválóan működnek, s hogy minden rosszért az egymást követő kormányok hibáztathatók, amelyek pusztán ideológiai okokból a magánipart támogatják, és aláaknázzák az állami üzemeket. A piackeresést a menedzsment többletfeladatának tekintik, és nem hisznek abban, hogy átstrukturálásra lenne szükség. E kormányok politikájának szimbólumává a bérnövekmény adó vált. Ez az adó csak az állami vállalatokra vonatkozik, ugyanis csak ezekre igaz, hogy a bér növelésére irányuló egyetlen nyomás a munkaerő – teljesítményt figyelembe nem vevő – követelése. E különadón kívül az állami vállalatok ún. osztalékot is fizetnek. Ez voltaképpen a teljes vagyonukra kivetett adó, ahol a vagyonba az üzem által már eleve támogatott lakásállomány és szolgáltató üzemek is beleértendőek.

Tény, hogy az egymást követő kormányok a piacgazdaság logikájához igazodva magukra hagyták az állami vállalatokat, arra számítva, hogy a piac és az imént leírt adópolitika hatására önmaguk megreformálására kényszerülnek. A legtöbb üzem esetében ez az adott körülmények között lehe-

tetlennek bizonyult. Esetükben a rendszer átalakulásával járó nehézségeket a gazdaság átstrukturálása fokozta, amelyet viszont a globális technológiai trendek tettek szükségessé. Emellett a szocialista állam által a kitermelő iparnak, a nehéziparnak és a hadiiparnak nyújtott elsőség teljesen idejét múlta. A szén-, acél- és fegyvergyártást ma karcsúsítani és racionalizálni kell, s ezzel egyidejűleg a világpiacon versenyképtelen könnyűipart át kell strukturálni.

Nézzük e feladatokat a kormány és a politikai elit szemével. A kivitelezés nehezen elkészíthető szisztematikus programokat igényelne, és olyan erőforrásokat, amelyek hiányoznak. Ha ugyanezt a nehéziparban dolgozó munkások szemével nézzük, ők csak azt hallják, hogy sem az őket alkalmazó állami vállalatnak, sem szakmájuknak nincs jövője. Nem meglepő, hogy e bizonytalan jövővel, félelmekkel és gondokkal abban találnak megkönnyebülést, ha szembefordulnak a kormánnyal.

A mai lengyel gazdasági fejlődésből ezek az üzemek, kevés kivétellel, kimaradtak. Hangsúlyoznunk kell, hogy a munkanélküliség által fenyegetett egész régiókról beszélünk, egyetlen vergődő üzem köré épült városokról, olyan területeken, amelyeknek földje, vize, levegője egyaránt szennyezett.

Az eddig elmondottak fényében különösnek tűnhet, hogy a kutatások tanúsága szerint a nehéziparban dolgozóknak csak a fele utasítja el határozottan a privatizálást. Szerintük a privatizálás csak lopás és csalás, hiszen kinek másnak lenne Lengyelországban pénze? A külföldi tőke belépését a nemzeti vagyon kiürítésének tekintik. A másik oldalon viszont csupán a munkások 5 százaléka támogatja feltétel nélkül a privatizálást. 40 százalék kényszeredetten elismeri, hogy vállalatuknak beruházásokra lenne szüksége, és hogy az ipar vezetésére képes embereket kellene találni. Ez a 45 százalék a jelek szerint a már megvalósult privatizálás hatását tükrözi, amelynek nyomán javultak a bérek. A többség azonban túlértékeli vállalatának állagát és értékét, és minden vételi ajánlatot csalásnak minősít.

Ahogy már mondtam, a társadalmi igazságosság társadalma megfosztotta az embereket szabadságuktól és az önrendelkezés lehetőségétől. Am a kommunizmus alatt voltak időszakok, amikor társadalmi nyugtalansággal, majd szakszervezeteik révén a polgárok kivívták a szabadságot és önrendelkezést. Az államszocializmus összeomlása viszont nem hozott a munkásoknak sem szabadságot, sem önrendelkezést. Ellenkezőleg, nemcsak kiváltságokat és szociális biztonságot veszítettek, hanem presztízst is. Mindemellett egy olyan hatalmi harcnak rendelődtek alá, amit nem értettek, és amit a legrosszabbal gyanúsítottak.

Radikálisan és még radikálisabban

A szakszervezeteket szinte kizárólag állami vállalatoknál dolgozó munkások alkotják. Minthogy a gazdaság átstrukturálása ezen iparágak munkaerejét mellékvágányra tolja, a szakszervezetek radikalizálódnak.

A Szolidaritás definíció szerint reformista, és az állami funkcionáriusok jelentős része innen került ki. S valóban, a Szolidaritás 1990 óta több-kevesebb lelkesedéssel minden kormányt elfogadott. Vagy legalábbis az ország

így látja. Ugyanakkor a Szolidaritás tagjainak tömege úgy érzi, hogy e kormányok politikája diszkriminálja és a reformmozgások szélére sodorja őket. Innen származnak a belső ellentmondások a Szolidaritás deklarációi és akciói között.

Az egyik oldalon állandóan jelen van a két szembenálló, radikális és mérsékelt szárny. A másikon ütköznek az élesen megfogalmazott deklarációk a kompromisszumkereső magatartással.

A „Szolidaritás 80” szakszervezet, amelyet a Kerekasztal tárgyalásokat ellenző régi Szolidaritás aktivisták egy csoportja alapított, következetesen védi az állami vállalatokat. Ebből adódóan, szándékaitól eltérően, egy, a hit nyelvén fogalmazott, a régi renchez való visszatérést szorgalmazó utópikus program hirdetője. Mindemellett a Szakszervezetek Általános Egyezségét (OPZZ) a kommunista vezetés fogadtatta el a rendkívüli állapot idején. A műhelyekben sorra alakultak a független szakszervezetek, amelyek azután szövetségekké egyesültek, míg végül össznemzeti megegyezésekhez jutottak. Épp e struktúra miatt úgy tűnhet, hogy a szervezők többsége – az éppen akkor adott rendszeren belül – őszintén akarta védeni a műhelyekben dolgozók érdekeit. Az akkori hatalom mindenesetre ezt vélelmezte, azt remélvén, hogy a szakszervezetek ilyen irányultsága a Szolidaritás hatékony ellenszere lesz. Végeredményben mind az OPZZ-ben, mind az ebből kiszakadó tömörülésekben a tradicionálisan uralkodó irány az volt, hogy a fennálló renden belül védelmezzék a dolgozók érdekeit, noha a rend maga radikálisan változott. Mind az OPZZ aktivistáknál, mind az innen kiválóknál ritkán fordul elő a gazdasági reformokkal való szembe fordulás. A Szolidaritás aktivistáinak magjához hasonlóan, általában kiegyezést keresnek az állami üzemekben dolgozó munkások, valamint a változó sikerű gazdasági reformokat képviselő kormányok között.

A legerősebb szakszervezetek tehát kompromisszum-keresők. Sajnos, ahogyan ezt bizonyítani próbáltam, a műhelyek munkásai, akik az átalakulás előrehaladtával fokozatosan radikalizálódnak, egyre nehezebbé teszik a kompromisszumok megkötését. Következésképpen az újonnan keletkező szakszervezeteknek mind kevesebb tagjuk van. Azok a szervezetek, amelyek egyes üzemeket vagy szakmákat reprezentálnak, rendszerint józanok és a vállalt érdekeket képviselik. Ám egy tucatnyi közülük országos szervezetként jegyeztette be magát, és ezek, noha kicsik, igen harciasak.

Túl későn, túl keveset

Nézzük először azt, hogy egyáltalán szükség van-e kiegyezésre az állami vállalatokban dolgozó munkások érdekei és a piacgazdaságra való áttérés programja között. Számos politikus és közgazdász szerint a válasz nemleges. Az átalakulás folyik, és egy-két éven belül az állami (vagy kincstári részvénytulajdonban lévő) vállalatok amúgyis a gazdaság peremére kerülnek. És úgy vélik, hogy ha mindez a szakszervezetek összeomlásához vezet, hát annál jobb. Igaz, senki nem fogalmazta meg e gondolatokat eddig ilyen durván. Ám nemigen lehet másként értelmezni azokat az elszánt támadásokat, ame-

lyek a Suchocka-kormány és a szakszervezetek közötti Egyezsége törekvő tárgyalások ellen irányulnak.

Az Egyezés célja az, hogy a szakszervezeteket és a műhelyekben dolgozókat a magánvállalkozók és a kormány partnerévé tegye az állami vállalatok privatizálási folyamatában, és hogy ilyen módon a résztvevők kollektív megegyezések és háromoldalú bizottságok révén az átalakulás társ-menedzsereivé váljanak.

Az Egyezés egyik legfelvilágosultabb ellenzője írta le azt, hogy a munkások csak a bérekben érdekeltek, s hogy a gazdaság vezetése a szakemberek dolga. Ebből azt a következtetést vonta le, hogy semmiféle egyezésre nincs szükség. A gazdasági vezetés szakszerűsége a szakszervezeti aktivisták többségének is határozott követelése. De azért nyitva marad az a kérdés: milyen célokat, azaz kinek az érdekeit kell e szakértelemnek szolgálnia. És a dolog megértéséhez hozzá kell tennünk, hogy a társaságok felügyelőbizottságaiban nem a menedzserek, hanem a tulajdonosok ülnek.

A gazdasági együttműködésre irányuló erőfeszítések vagy eljutnak a tulajdonosok és alkalmazottak közötti kompromisszumhoz, vagy konfliktusok fogják uralni az együttműködést. Az igaz, hogy a munkások keresni akarnak, s hogy a legutóbbi időkhöz viszonylag jól is kerestek. Mostanság azonban a többi szakképzett csoportnál többet veszítenek. Ezt igazságtalannak tartják és lázadognak. Vagy hatékonyan kell kezelnünk ezt a lázongást, vagy meg kell tanulnunk a dolgozók képviselőivel tárgyalni.

Hogyan is lehetséges, hogy amikor végül is az Egyezés alapvető cikkeit sikerült elfogadni, kitértek az 1980 óta legnagyobb sztrájkok, úgy, hogy végül nem volt esély az Egyezés aláírására? Ezt kellene megértenünk.

Az igazság az, hogy a sorozatos kormányváltások miatt túl későn kezdünk hozzá egy átfogó kompromisszum kidolgozásához. Amikor az állami vállalatok dolgozói szakszervezeti aktivistáikkal együtt elvesztették a tárgyalásokba vetett hitüket, akkor a szakszervezetek meggyengültek, és tekintélyük megrendült. Ráadásul a munkáscsaládok jövedelemcsökkenése kibíratatlanná vált, kivált, mert eközben a termelékenység növekedéséről folyt a szó. De mindenképp, amint ezt a sztrájkoló vagy sztrájkokkal fenyegetőző szakszervezetekkel és dolgozókkal folytatott tárgyalásaink tanúsítják, az Egyezés túlságosan leszűkített. Hiányoznak belőle a kulcs iparágak átstrukturálására vonatkozó, valamint a regionális programok.

Márpedig ilyen programokra szükség van. Noha az ezek ellen fellépő közgazdák egy központilag ellenőrzött gazdasággal azonosítják a programokat, valójában nem erről van szó. Nem hiszem, hogy egy gazdaság rendszerváltása és teljes átstrukturálása természetes módon, magától megtörténhet. Ezért az állam nem szorítkozhat kizárólag makrogazdasági döntések meghozatalára. Az a társadalmi megértés, amire én törekszem, a műhelyekben dolgozók, a helyi közösségek, a menedzserek és vállalkozók együttműködésére kell hogy épüljön.

A magán- és társadalmi kezdeményezések számára egy olyan ipari és regionális politika teremthet megfelelő feltételeket, amely piaci és fiskális eszközöket, importadókat, továbbá korlátozott mértékben költségvetési kontrollt (hitelgaranciákat és támogatásokat) tartalmaz. Más szavakkal, ágazatok

és régiók olyan fejlesztési és átstrukturálási programjaira van szükségünk, amelyek különböző csoportok érdekei és vágyai közötti kiegyezést jelentenek. Ezt csak úgy lehet elérni, ha a programok azt is figyelembe veszik, hogy mik a munkások érdekei magának az átalakulási folyamatnak a során. Ha nem tudjuk megoldani ezt a roppant nehéz feladatot, egymást fogják követni a sztrájkhullámok, és a kormányok – nem szükségképpen az erőszak eszközeivel – ezek megtörésére fognak törekedni.

Mítoszok ellen nem lehet győzni

Hagyjuk most figyelmen kívül azt, hogy a kormány ilyen törekvéseinek, amelyek legalábbis a parlamenten belül nagy erőfeszítést igényelnek, mik a politikai feltételei. A nép támogatása ennél fontosabb. Egy közvéleménykutatás szerint Varsó lakosságának a fele támogatta a sziléziai bányászok és vasutasok sztrájkjait. Az igaz, hogy ekkor még nem érzékelhették a sztrájkok hatásait. Mégis tisztán kell látnunk, hogy mik voltak ennek a váratlan és bizonyosan érdekmentes támogatásnak az okai. Azt hiszem, hogy ekkor a korábban említett mítoszok kezdtek hatni. A társadalmi elégedetlenség, csalódottság és jövőt illető bizonytalanság légkörében a mítoszok szerepe jelentős.

A III. Köztársaság kormányának politikája összeütközésbe került a társadalmi igazságosság mítoszával. A lengyelek többsége szerint e politika a gyengéket sújtja, az erőseket és gazdagokat támogatja, és ezt többnyire tisztességtelennek tartják. Ahogyan a Szejm tekintélye csökken, egyre nagyobbak a várakozások a parlamenten kívüli megoldások iránt. Ha tehát a kormány a sztrájkok elfojtása politikájának útjára lép, szembekerül azokkal a történelmi tapasztalatokkal kódolt mítoszokkal, amelyek szerint a munkásosztály a nemzet nevében cselekvő erő, illetve a sztrájkok a legnehezebb problémák megoldásának eszközei. Ha tehát a kormány megtöri a sztrájkokat, akkor optimista becslés szerint a nép felét maga ellen fordítja, s egy harmad fogja támogatni. Egy ilyen küzdelem, azt hiszem, egyik fél számára sem hozhat győzelmet.

Továbbgondolva ezt a helyzetet, amikor tehát nem jön létre kompromisszum az átalakulási program és a szakszervezetekbe tömörülő állami vállalati dolgozók érdekei között, sem gazdasági fejlődésre, sem a munkásérdekek érvényesülésére nem számíthatunk. A kiegyezés elmaradásának legvalószínűbb scenáriója szerint bérnövelést követelő sztrájkokra, ebből adódó hiperinflációra, továbbá egyre inkább profithajhászó vad privatizációra számíthatunk. Még gondolni is szörnyű arra, hogy egy ilyen helyzetben mi történhet a politikában.

Az Állami Vállalatokat érintő Egyezség tárgyalásai során, és talán még inkább a Magánvállalatokat érintő Egyezség ezzel párhuzamosan folyó vitáinál kirajzolódott az esély arra, hogy – fellengzős kifejezéssel – megértés alakuljon ki a vállalkozók világa és a munka világa között. Úgy tűnt, hogy e két oldalnak több a közös, mint az ellentétes érdeke az átalakulási folyamatban. A kompromisszum lehetőségét bizonyítják azok az Egyezségek,

amelyek már létrejöttek a vasutas szakszervezetekkel, a bányász Szolidaritással, a Szolidaritás Nemzeti Bizottságával, valamint a Lodz-i Szolidaritással. Ezek a megállapodások a bérek javulását a gazdasági rekonstrukció és fejlődés folyamatához kapcsolják.

Nem hiszek az egyezségek bűvös hatásában. Meg kell nyerni a munkások és általában a nép többségét. Az egyezségek megkötése után is lesznek hol vadsztrájkok, hol a józan szakszervezetek, köztük a Szolidaritás, által szervezettek. A lényeg az, hogy a tárgyalások során ne felejtjük el azt, hogy a konfliktus két oldalán álló társadalmi csoportok érdekeinek végül is közelíteniük kell egymáshoz. A különböző csoportok mindig a társadalmi igazságosság nevében fogják a sztrájkokat támogatni.

Ezen a ponton közelebbről is meg kellene vizsgálnunk, mi is az a társadalmi igazságosság, amelynek a nevében a különféle csoportok fellépnek. Az államszocializmusban a társadalmi igazságosság vereséget szenvedett, és ezt a rendszert nem lehet visszaállítani. Vajon azt jelenti ez, hogy fel lehet építeni egy új társadalmi rendszert úgy, hogy közben elutasítjuk azt a mítoszt, amelyben a lengyelek hisznek? Állítom, hogy ez lehetetlen. Ami lehetséges, az egy pozitív javaslat kidolgozása, miután áttekintettük a lengyel változások közegét jelentő külső körülményeket.

Egy korszak vége

A II. világháború után a világ megosztása is, az új világregend is két nagy eszme, két rendszer és két szuperhatalom rivalizálására épült. E kettősségek közötti rivalizálás az egész világon hatalmas tömegek kollektív cselekvésének mozgatóerejévé és életük céljává vált.

Manapság általánosan ismertek a kommunizmus és a globális rivalizálás bűnös következményei. Csak épp többnyire elfeledkezünk a két rendszer közötti harc pozitív hatásairól. Legföljebb a fegyverkezési verseny technológiai eredményeiről veszünk tudomást, arról, hogy ennek tudható be az elektronikai, informatikai és audio-vizuális technológiai forradalom. És mégis, azok számára, akik még emlékeznek arra, milyen volt a világ fél évszázada, világos, hogy ez az időszak osztályok, fajok, nemzetek, a nemek és a gyermekek hatalmas léptékű emancipációja volt, hogy ekkor váltak az emberi, ezen belül a polgári jogok univerzális hitté.

Én magam meg vagyok győződve arról, hogy mindez a nagy verseny eredménye vagy hatása.

A kommunizmus általános kihívást hozott a társadalmi igazságosság nevében. Óriási erőket szabadított fel. A kihívás hatott, válaszra talált a szegények és elnyomottak körében, és ami talán ennél is fontosabb, az emberi lelkiismeretben. A gazdag Nyugatnak, hogy fennmaradjon, választ kellett találnia a kihívásra, és ami nem kevésbé fontos, új kihívást is kellett jelentenie. Így hozta felszínre a szabadság, a demokrácia és a jólét eszméit. A kommunizmus, ha ódzkodva is, fogadta a kihívást – s a maga szintjén válaszolt rá, a megsemmisülésig.

Minden átfogó rivalizálás és az ezt kísérő ideológiai versengés az egész

földkerekséget átfogta. Itt azonban engem elsősorban az érdekel, hogyan válaszolt a jómódú Nyugat a saját területén a társadalmi igazságosság kihívására. Valamit ugyanis mindenképpen tennie kellett, ha az Elbától keletre lakást, univerzális egészségügyi ellátást, betegségi és rokkantsági járadékot, nyugdíjat és univerzális oktatást nyújtottak, és ha a szervezett munka jelentős erővé vált. És ami a legfontosabb a poszt-kommunista országok számára, a Nyugatnak olyan megoldásokat kellett találnia, amelyek összefértek a piacgazdasággal.

Az érvelés egyszerűsítése érdekében használom a „Nyugat” általánosító fogalmát, amely persze sok különböző országot takar, amelyek mindegyikében pártok sora, ezen belül kommunista párt is működik. A piacgazdaságon belül új megoldásokat kereső folyamat – a parlamentáris demokrácia természetének megfelelően – ugyancsak kacskaringós volt. A lényeg azonban az, hogy kompromisszumok révén találtak megoldásokat.

A kommunista országokban a munka szervezett világának látszólagos jelentőségére olyan nyugati válaszok születtek, mint a munkaviszonyok széles körű jogi szabályozása, kollektív szerződések, a munkások részvétele a vállalat vagyonaiban és vezető testületeiben, továbbá és elsősorban, a háromoldalú testületek intézményesítése, amelyek egy asztalhoz ültették a kormány, a munkáltatók és a munkavállalók képviselőit, hogy egymás közötti viszonyaik alapvető problémáit megoldják.

A szociálpolitikában két megoldást alkalmaztak: a polgároknak nyújtott szociális szolgáltatásokat adókból és járulékokból finanszírozott központi intézmények révén, vagy alulról szerveződő független intézmények költségvetési támogatását. Az első megoldás hátulütője a már említett költségvetési elosztás. A fenti megkülönböztetés azért fontos, mert amit az ingyenes költségvetési osztogatás negatív következményeiről mondtam, az a hasonló nyugati megoldásokra is áll.

A Nyugat is tapasztalja ezen intézmények erősen növekvő kereslettel és csökkenő kínálattal kapcsolatos válságát. Ez a szociálpolitika olyan válságához vezet, ami veszélyesen egybeesik a kommunizmus összeomlásával és a szociális igazságosság mítoszának bukásával.

A versengés kora véget ért. Eltűnését a kommunizmus bukása hozta magával. A kollektív cselekvésre ösztönző erő, amely az egész földet behálózta, eltűnt – az univerzalizmus szellemével együtt. Az a számtalan gondolkodó által megfogalmazott feltételezés, hogy a szívre és észre ható univerzális eszmék nélkül nincs civilizáció, igazoltnak tűnik. Valószínűleg nem véletlen, hogy a világ különböző pontjain a parokializmus, a nacionalizmus, valamint az ezekhez kapcsolódó és ezek által dominált fundamentalizmus uralkodóvá váltak. A nemzeti eszmének alárendelt vallás önmaga ellentétévé válik.

A történetek jelentőségét, azt hiszem, csak a Római Birodalom bukásához lehet hasonlítani. Okkal gondolom, hogy a lengyel körülmények között felépő konfliktusok valamennyi poszt-kommunista országban megjelennek. Ám, minthogy másutt hiányoznak a Szolidaritás tapasztalatai és eredményei, valószínűleg nehezebb lesz megoldást találniok a konfliktusokra.

A kommunizmus bukása után a Kelet nyugatiasodásában reménykedtünk. Sajnos, a Nyugat elkeletiesedésének lehetünk tanúi. Kérdés, hogy a világban

adott ilyen feltételek mellett hogyan tudjuk megoldani saját problémáinkat Lengyelországban?

Az univerzális értékek válsága?

A kommunizmus bebizonyította, hogy mennyire veszélyes a társadalmi igazságosság eszméjének valóra váltásával kísérletezni. Érvelhetünk persze úgy, hogy csak egy speciális forma vallott kudarcot, ám a szavak nem sokat érnek a realitással szemben.

A világ felvilágosult gondolkodását ma egy, az érzésekkel szemben elengedhetetlen liberalizmus divatja uralja. A Nyugat gazdag országaiban a szegények egyre szegényebbek. Bármilyen megszorításokkal élünk is, az igazságosságot nehéz meghatározni. Mégsem hiszem, hogy igazságosság nélkül létrejöhet valamilyen univerzális eszme mozgósító hatása. A társadalmi igazságosság nem más, mint a társadalmi megosztásokra és kölcsönös viszonyokra alkalmazott igazság. Ha nehéz is definiálni, meggyőződésem, hogy mégis ez az az eszme, amely egyéneket és társadalmakat megmozdíthat, amelynek valóban ösztönző hatása van. Lengyelországban úgy értelmezik, mint az egyenlő esélyekhez, munkához, lakáshoz, orvosi ellátáshoz, nyugdíjhoz és rokkantellátáshoz, oktatáshoz, kultúrához és elfogadható életszínvonalhoz való jogot.

Az esélyek egyenlősége olyan feladat, amelynek teljesítésére minden hátrányos helyzetű csoport – és kivált az e csoportokban élő gyermekek – esetében mindig törekedni kell, noha a cél teljes elérése lehetetlennek látszik. Ugyanez a helyzet a teljes foglalkoztatással. Ezeknek a feladatoknak a valóra váltása Lengyelországban is, a világ minden más területén is, a társadalmi mozgalmak és a kormányok dolga kell hogy legyen.

A jómódú Nyugat számára a szegény, s közöttük a poszt-kommunista országok újabb kihívást jelentenek. Reálisan az a helyzet, hogy a Szovjetunió és a kétpólusú világrend összeomlása után sokkal nagyobb fenyegetést jelentünk a világ politikai stabilitása számára, mint korábban. A magasan iparosodott Nyugatnak – saját jól felfogott érdekében – a fegyverkezési és befolyásolási övezetekért folyó verseny helyett olyan programot kell kidolgoznia és finanszíroznia, amely a fejlődési esélyek globális kiegyenlítésére irányul.

Esély van egy nagy ideológiai mozgalomra, amely a civilizáció fejlődésének mozgatójává válhat. Az eszmék csak nagy társadalmi mozgalmak révén érik el a szívet és értelmet. Lengyelországban persze nem várhatunk addig, amíg ez a mozgalom áthatja az egész világot. Magunknak kell kezdeményezőnek lennünk. Akkor érhetünk el sikert, ha a környezet teljes tudatában cselekszünk. Kétségbeesésünk van Európára és a világ többi részére – ahogyan Európának és a világ többi részének is kétségbeesésünk van ránk.

Azt már tudjuk, hogy piac nélkül nem lehet szabadság. Az utolsó néhány év valósága durván ráébresztett arra, hogy a piac nem azonos a szabadsággal. Lengyelországban az emberek többsége túlságosan szegény ahhoz, hogy él-

hessen a piac kínálta szabadságokkal. Meg kell tehát találnunk annak a módját, hogy azoknak a vágyai is teljesülhessenek a piacon, akiknek ma nincs elég pénzük.

Azt is tudjuk, hogy a költségvetés nyújtotta közvetlen adományok kudarca ítélik az egyes országok szociálpolitikáját éppúgy, mint az általam felvázolt egyenlő esélyek globális programját. A liberális gondolkodásban az adományozás jogos bírálata az a meggyőződés kíséri, hogy a kereslet egyetlen helyes szabályozója a pénz. Az én elképzelésem keretei között ez a tézis elfogadhatatlan.

A szociálpolitikán belül a pénzt mint a kereslet szabályozóját ez egyéni és társadalmi cselekvés helyettesítheti hatékonyan. Éppen ez annak a kompromisszumkeresésnek a célja, amely a kormány részvételével folyik különböző háromoldalú megegyezésekben és bizottságokban megtestesülő eltérő csoportérdekek között. Hasonló a funkciója a különféle kölcsönös biztosító társaságoknak, segély- és lakásalapoknak, az emberek vágyait valóra váltó, általuk alakított független szerveződéseknek és alapítványoknak. Az államnak ezeket a szerveződésekkel adókedvezményekkel és alkalmanként olyan adományokkal kell támogatnia, amelyek arányosak a kezdeményezések társadalmi fontosságával és saját forrásaikkal.

Ahogy ezt a német és francia példa mutatja, az állampolgárok lakáshoz való joga lakásalapokkal és bérlőszövetkezetekkel megoldható. Suchocka miniszterelnökasszony kormánya ezeket a tapasztalatokat használja fel az úgynevezett Új Lakásrendszerben. A kölcsönös biztosító pénztárak révén a betegbiztosítás, rokkantbiztosítás stb. megoldhatók. Több európai ország sikerrel alkalmazza ezt a módszert. Lengyelországban is bevezettük az ilyen szervezeteket, ám ezek egyelőre még teljesen peremhelyzetben vannak. Nem itt a helye, hogy a különböző biztosítási eljárások részleteit elemezzük. Az azonban igaz, hogy egyre szélesebb körben válnak ismertté a mai megoldások hiányosságai és új keresésének szükségessége.

Nyugat-Európát olyan központilag alapított biztosító intézmények uralják, amelyek a költségvetésen nyugszanak, s ezért az adományozás hibáival terhelték. Ugyanakkor egyre többen látják e megoldások gyengéit. Amikor a költségvetés direkt adományaitól való eltávolodásra teszek javaslatot, ez egyidejűleg az állam paternalista szerepének radikális csökkentését vagy legalábbis alapvető változtatását igényli. Az egyéneknek nyújtott állami támogatás a társadalmi élet intézményesítését vonja maga után, s a polgárt az állam kliensévé teszi. Ám ha elfogadjuk azt az elvet, hogy ilyen funkciót csak demokratikus állam tölthet be, ez kedvező feltételeket teremt kisebb vagy nagyobb csoportok kezdeményezéseinek, elejét veszi az uniformizálódásnak, és radikálisan korlátozza az intézményesülést. A központi kormányzat szerepe egy ilyen modellben az, hogy az alapvető minimumot garantálja a rászorulóknak számára, és még ezt is a helyi tanácsokkal való szoros együttműködésben.

Ilyen módon a piaci vágyak valóra váltására való felkészülés egyben a szabadságra való felkészülés is.

Az álmodozás szükségessége

A társadalmi igazságosság eszméjének a piaci logikával ellentétes sikertelen megvalósítási kísérlete után meg kell próbálkoznunk a piaci mechanizmusok kihasználásával, azzal, hogy a piacot olyan eszközként kezeljük, amely lehetővé teszi különféle elképzelések kipróbálását. Ilyen formán senkit nem teszünk akarata ellenére boldoggá, csak lehetőséget kínálunk fel, egyet a választásra készítő piac alternatívái közül.

A társadalmi igazságosság független szervezetek és szociális egyezségek révén történő megvalósítási programja nem új, s hatékonysága bizonyított. Az sem új gondolat, hogy egy demokratikus államnak támogatnia kell ezeket a kezdeményezéseket, vagy hogy nemzetközi szervezetek meghatározott helyi programokat finanszírozzanak, vagy hogy e szervezetek a kormányok támogatásával működnek. Csupán a vállalkozás mérete újszerű. Olyan Utópia ez, amelyet kollektív erőfeszítéssel dolgoztak ki évszázadok során. A társadalmi igazságosság mítosza igazán csak széles társadalmi mozgalmakban él, amelyek a maguk részéről igényelnek egy Utópiát, egy olyan társadalmi rend látomását, amely a mítoszt megvalósítja.

Megtanultuk, hogy féljünk az utópiáktól, ám az emberek nem tudnak ezek nélkül élni. Elvégre is, vajon nem utópia-e egy fajilag és vallásilag tiszta nemzetállam? Miközben a bűnököt szülő kommunista utópia még nem lehelte teljesen ki a lelkét, már itt vannak a gonosszal terhelt új utópiák.

Azt hiszem, hogy én itt olyan univerzális utópiára teszek javaslatot, amely mindenki számára nyitott, amelyet mindenki a maga közösségében megvalósíthat anélkül, hogy azt kívülállókra rákényszerítené. Ebből az előfeltevésből meghatározott struktúra következik: kicsiny utópiák sokasága, amelyek, és ezt nagy nyomatékkal hangsúlyozom, egy demokratikus rend keretei között egy nagy, vagy mások preferenciája szerint, közepes utópiává egyesülénének. Félek persze, hogy lehetetlen mindenkitől elvárni, hogy kölcsönös biztosító társaságokban, alapítványokban, helyi tanácsokban vagy szakszervezetekben tevékenykedjék. De azért próbálkoznunk kell.

Az emberiség álmái sohasem válnak valóra. Álmodni azért kell, és küzdeni az álmok valóra váltásáért. A világ így lehet szebb és jobb.

Angolból fordította: Ferge Zsuzsa

Jacek Kuron tanulmányát az Esély vitacikk-ként közli. Reméljük, hogy a társadalmi igazságosság értelmezésére és a szociálpolitika radikális reformjára vonatkozó gondolatok sokakat fognak hozzászólásra készíteni.

Kovács Ilona

Jövedelemeloszlás és jövedelem-egyenlőtlenség az Egyesült Államokban

Bevezetés

Noha a gazdaság működésére gyakorolt hatásának erőssége indokolná, a jövedelemeloszlás témaköre a közgazdasági kutatásokban nem kapott a súlyának megfelelő figyelmet. Ezt állapítja meg Antony Atkinson, a London School of Economics professzora, aki hosszú éveket szentelt a jövedelemeloszlás, a jövedelem-egyenlőtlenség tanulmányozásának (Atkinson, 1983). Úgy tűnik azonban, hogy a hetvenes évektől kezdve megélnékült a közgazdászok érdeklődése a jövedelemeloszlás problémái iránt, s ez az Egyesült Államokban a nyolcvanas évek második felére, a kilencvenes évek elejére érte el tetőpontját. Ez a megnövekedett érdeklődés annak tudható be, hogy az 1977 és 1992 közötti tizenöt év alatt Amerikában nagymértékben nőtt a jövedelem-egyenlőtlenség.

Jóllehet ma már a jövedelemeloszlás, a jövedelem-differenciálódás témája az érdeklődés homlokterébe került, számos, a hétköznapok emberét is izgató ellentmondásos kérdés megválaszolása azonban még várat magára. Például az, hogy egy-egy országban miért koncentrálódik a gazdasági vagyoni jelentős része csupán maroknyi ember kezében? Természetesen nincsen egységes válasz arra, hogy milyen mértékű jövedelem-különbségek lennének ideálisak, amelyek még nem irritálóak, de ugyanakkor a gazdaságra ösztönzőleg hatnak. Rendkívül megoszlanak a vélemények a tekintetben is, hogy milyen mértékben kell beavatkozniuk a kormányoknak a jövedelem-egyenlőtlenség csökkentése céljából, s hogyan kell élniük a jövedelmek újraelosztásának (transzferek) és az adózásnak az eszközeivel.

Magyarországon ezek a kérdések most, a rendszerváltás alatt merülnek fel igazán elemi erővel, amikor viharos sebességgel indult meg a jövedelmek differenciálódása, s jött létre egy elkülönült, szűk vagyonos réteg az egyik oldalon, és süllyedtek le jelentős számú tömegek, köztük nagyszámú középosztálybeli, a másik oldalon. S mielőtt még elkezdődhetne bármiféle szakmai vita arról, hogy milyen mértékű jövedelem-differenciálódás lenne kívánatos gazdasági, szociális és netán erkölcsi szempontokat is figyelembevéve, s en-

nek nyomán születhetnének meg a szükséges kormányzati intézkedések, a szemünk láttára erősödik fel egy olyan fokú jövedelem-egyenlőtlenség, amely a későbbiekben még ha akarnák sem lesz korrigálható semmilyen kormányzati eszközzel. Annál is kevésbé, mert e téren sajnos nem is lehet igazán tisztán látni: a háztartásstatisztikai jövedelem-felmérések elbizonytalanodása következtében nem állnak rendelkezésünkre megbízható statisztikai adatok a jövedelmek nagyságát illetően. Az adóhatóságok adatait nem lehet felhasználni, pedig egyedül ezekből lehetne viszonylag átlátható képet kapni az ország lakosságának jövedelmi helyzetéről. Jóllehet ez a kép is torz lenne, hiszen köztudott, hogy a jövedelmek jelentős részéről – de hogy ez mekkora összeg, arra nézve csak (igen eltérő) becslések vannak – a csalások folytán az adóhatóságok sem szereznek tudomást. A valóságban még sokkal nagyobb jövedelemkülönbségek léteznek annál, mint amelyet bármilyen statisztikai adatfelmérés révén napvilágra lehet hozni. Recesszióban, válságban egy dolog azonban világosan előrelátható mindenfajta adat nélkül is: ha a jövedelmek stagnálnak vagy esnek, a szegények hányada biztosan megnövekszik. Ez a folyamat megy végbe Magyarországon is, ezt mutatják azok az immár évenként ismétlődő felmérések is, amelyeket a TÁRKI és a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem közös kezdeményezésében folytatnak (TÁRKI-BKE, 1992, 1993). Márpedig ez a tény maga is elgondolkoztathatja a kormányzatot a szükséges állami beavatkozás lehetőségeiről, mértékéről.

Az amerikai jövedelemeloszlás vizsgálatából leszűrt tapasztalatok – noha jól tudom, a miénktől minden vonatkozásban nagyon eltérő társadalomról van szó – némi támpontot adhatnak számunkra is. Képet kaphatunk arról, hogy Amerika vezető közgazdászai hogyan vélekednek a nyilvánosságra hozott jövedelem-egyenlőtlenségi adatok megbízhatóságáról, hogyan ítélik meg a kialakult jövedelem-egyenlőtlenséget, milyen közvetlen kormányzati beavatkozást tartanak szükségesnek az egyenlőtlenség és a szegénység csökkentése érdekében.

A jövedelmek alakulása 1977-1991 között

A nyolcvanas évtizedet úgy tartják számon az Egyesült Államok történetében, mint a leghosszabb, megszakítás nélküli növekedés időszakát. A ciklus 1979-es csúcsától 1989-ig a GNP évi átlagban 3 százalékkal, 1982 és 1989 között 3,5 százalékkal nőtt, ami a hatvanas évtizedbeli boom óta nem tapasztalt fejlődést tükröz.

Sok elemző közgazdász azonban azt a véleményét hangoztatta, hogy a gazdaság globális teljesítményét kifejező növekedési mutató félrevezető a tekintetben, hogy nem tükrözi például a tipikus munkások vagy a családok teljesítményét. Ez az észrevétel annál is inkább megfontolandó, mert az is köztudott, hogy a nyolcvanas évek elején például Amerikában csökkentek a reálbérek, miközben a legfontosabb kereskedelmi partnereknél, Japánban, az NSZK-ban és az Egyesült Királyságban számottevően nőttek.

Az adatok azt mutatják (1. táblázat), hogy a bérek és a keresetek nem tartottak lépést a személyes jövedelmekkel. Amíg az egy főre eső személyes

jövedelmek 1979 és 1989 között átlagosan évi 1,6 százalékkal, addig az egy főre eső reálbérek csupán 0,3 százalékkal nőttek. Még nagyobb az eltérés az ezt megelőző 1973-1979-es időszakban, amikor a jövedelmek átlagosan 1,7 százalékkal nőttek, a bérek évente átlagosan 0,5 százalékkal csökkentek (Kroch, 1991).

A bérek és jövedelmek évi átlagos növekedése (%)

1. táblázat

	1967-73	1973-79	1979-89
Egy főre eső évi jövedelem	4,3	1,7	1,6
Egy munkásra eső bér és kereset	1,8	-0,5	0,3

Forrás: Kroch (1991)

2. táblázat

A családi pénzjövedelmek megoszlása és a jövedelem-egyenlőtlenség alakulása

Quintilis	A jövedelem nagysága (1989-es \$)			Az egyenlőtlenségi mutató alakulása*		
	1973	1979	1989	1973	1979	1989
Legalsó	6 061	5 994	5 886			
Második	15 416	15 306	15 107			
Középső	25 909	25 609	25 823	11,0	11,4	13,2
Negyedik	37 946	38 680	40 371			
Legfelső	66 364	68 230	77 716			
Átlag	30 341	30 764	32 978			

* Az egyenlőtlenségi mutatót a legfelső és a legalsó quintilisbe tartozó jövedelem hányadosaként számítottuk ki.

Forrás: U.S. Congress, Committee on Ways and Means, Overview of Entitlement Programs (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1991)

A jövedelmeknek a bérekénél sokkal gyorsabb növekedése okát alapvetően két tényezőre lehet visszavezetni: növekvő munkaerő-részvételre és a jövedelmek nem-bérből származó hányadának a növekedésére. Ide tartoznak az ingyenes juttatások, a tulajdonból származó jövedelmek, az osztalékok, a bérleti díjakból befolyó jövedelmek és transzferek.

A jövedelmi trendekről, a jövedelmek eloszlásáról többet tudhatunk meg a családok vagy a háztartások jövedelmeinek alakulásából, mint pusztán az egy főre eső jövedeleméből.

1973 óta a háztartások jövedelme fele olyan gyorsan nőtt, mint az egy főre eső jövedelem, de lényegesen gyorsabban, mint az egy főre eső bérek. A medián jövedelem különösen 1979 óta lassabban nőtt, mint az átlagjövedelem, ami arra enged következtetni, hogy a háztartások jövedelemeloszlása kihegyesedik jobbra, a felső jövedelemkategóriák irányába. A medián ház-

tartási jövedelem 1990-ben 29 943 dollár, amely 1,7 százalékkal kevesebb volt az előző évinél.

A 2. táblázat, amelyben quintilisekben, azaz húsz százalékonként mutatjuk be az átlagos családi jövedelmek változását, arra enged következtetni, hogy 1979 és 1989 között az átlagos családi jövedelem 7,2 százalékos növekedését a két felső quintilis 4,4, illetve 13,9 százalékos növekedése idézte elő, főként a legalsó két quintilis rovására. Vagyis a jövedelem-egyenlőtlenség jelentős mértékben megnőtt: amíg a háztartások legalsó 20 százalékában több mint 2 százalékkal csökkent a jövedelem ebben az időszakban, addig a legfelső 20 százalékában majdnem 14 százalékkal nőtt.

Az itt bemutatott quintilisek alapján a jövedelem-egyenlőtlenségi mutató, amelyet a legegyszerűbben a legfelső és legalsó jövedelmek hányadosaként számíthatunk ki, a következőképpen alakult: 1973-ban a legfelső quintilisbe tartozók jövedelme 11-szerese volt a legalsóba tartozók jövedelmének, 1979-re, majd 1989-re az egyenlőtlenségi mutató 11,4-re, illetve 13,2-re nőtt.

A szegények szegényebbek, a gazdagok gazdagabbak lettek, és ...

Simon Kuznetz (1955, 1963) a növekedés, a gazdasági fejlettség és a jövedelem-egyenlőtlenség közötti összefüggést vizsgálva feltételezte, hogy egy viszonylag kevésbé fejlett országban a korai iparosítás időszakában a növekedési tényezők felerősödésével – iparosítás, urbanizáció, növekvő népesség – a jövedelem-egyenlőtlenség kezdetben növekszik, majd ahogy később a növekedés, fejlődés stabillá válik, úgy megjelennek a társadalom szegényebb rétegeinek gazdasági helyzetét enyhítő társadalmi és politikai tényezők, következésképpen a legfelső jövedelmi csoportok kisebb növekedést élveznek, csökkenteni kezd a jövedelem-egyenlőtlenséget.

A Kuznetz által felállított hipotézis igazolása iránti igény hihetetlen lendületet adott a különböző vizsgálatoknak szerte az Egyesült Államokban. A hatvanas és a hetvenes évek adatai alapján számos tanulmány szoros korrelációt talált például az Egyesült Államokban – különböző földrajzi régióként és államonként is – a magas jövedelem mint a fejlettség mérőszáma és az alacsony jövedelem-egyenlőtlenség mint függő változó között – vagyis igazoltnak látszott Kuznetz hipotézise.

Közgazdasági tankönyvek évtizedeken keresztül joggal cáfolhatták Marx híressé vált, sokat idézett jóslatát, miszerint az iparilag fejlett kapitalista országokban a gazdag gazdagabbá, a szegény szegényebbé válik. Nem támasztották alá ezt az állítást hosszú ideig semmilyen történelmi, statisztikai elemzések, vizsgálatok, sem Európában, sem Amerikában.

Az előző részben bemutatott statisztikai adatok azonban azt bizonyítják, hogy a nyolcvanas évtizedtől kezdődően alapvető változások következtek be az amerikai jövedelem-eloszlásban. Nem lehet már azt állítani, hogy az ország magas jövedelme viszonylag alacsony jövedelem-egyenlőtlenséggel párosul. Az 1977 és 1992 közötti tizenöt év alatt Amerikában oly mértékű jövedelem-egyenlőtlenség alakult ki, miszerint a gazdagok gazdagabbak, a

szegények szegényebbek lettek, és számos közgazdász következtetése az, hogy ezáltal éppen Amerika lett szegényebb.

A jövedelem-egyenlőtlenség növekedésének alátámasztására bemutatjuk azokat a statisztikai tényeket, amelyeket Paul R. Krugman, az MIT professzora gyűjtött csokorba a Wall Street Journal hasábjain a konzervatívokkal folytatott vitája kapcsán:

– Az amerikai kongresszus Költségvetési Hivatala (Congressional Budget Office) kiadott jelentésében 1977 és 1989 között a családok jövedelem szerinti legfelső 1 százalékának jövedelme 102,2 százalékkal nőtt, míg a középső 20 százaléknak 5,2 százalékkal, a legalsó 20 százaléknak pedig 10,4 százalékkal csökkent a jövedelme.

– Egy a FED (Federal Reserve Board) által készített tanulmány megállapítja, hogy a családok legfelső 1 százalékának kezében felhalmozódó vagyon – amely hosszú időn keresztül az összvagyon 31 százaléka körül stabilizálódott – 1983 és 1989 között felszökött 37 százalékra.

– A 9. decilisbe tartozó, jól fizetett férfi munkások reálbére 1977 és 1989 között 20 százalékkal nőtt, ezzel szemben az 1. decilisbe tartozó férfi munkások reálbére 14 százalékkal csökkent (Katz-Murphy, 1992).

– A Népszámlálási Hivatal (Bureau of the Census) megállapítása szerint az 1979. évi 12,1 százalékról 1990-re 18 százalékra ugrott azoknak a munkásoknak a hányada, akiknek a bére még teljes időben való foglalkoztatottság esetén sem elegendő arra, hogy a létminimum fölé emelkedjenek.

– A menedzserek bérének alakulását vizsgálva szakértők megállapították, hogy amíg a hetvenes évek közepén a legjobban fizetett „top-menedzserek” (CEO-k, Chief Executive Officers) fizetése 35-szöröse volt az alkalmazotti átlagnak, addig ez az arány 1990-re 120-ra emelkedett.

Noha a tények egy-egy kis darabja különböző forrásból származik, mind-egyik ugyanazt a képet rajzolja fel: a jövedelem- és vagyon-egyenlőtlenség nagymértékű növekedését. Még 1992-ben „Az Elnök Gazdasági Jelentése” is – amely egyébként igyekezett a kérdésnek annak súlyához képest kisebb jelentőséget tulajdonítani – 1988-ra az előző négy évtized alatt soha nem tapasztalt szintű jövedelem-egyenlőtlenségről számolt be.

Folytathatjuk a jövedelem-eloszlásban bekövetkező változás illusztrálását Krugman (1992) számítási eredményeinek bemutatásával: 1977 és 1989 között a családi jövedelmek átlagos növekedésének 60 százalékát a legfelső 1 százalékba tartozók jövedelemnövekedése tette ki.* A legfelső 1 százalékba tartozók jövedelme 1977-ben az összjövedelem 7 százalékát, 1989-ben már 13 százalékát képezte. A Kongresszus Költségvetési Hivatala némiképpen korrigálta Krugman számításait, de felfelé, s megállapította, hogy 1977 és 1989 között a családok jövedelem szerinti legfelső 1 százaléka az összes jövedelemnövekedés 70 százalékát élvezte, miközben a jövedelemlétra alján 1979-ben a szegénységi küszöb alatt élők a lakosság 11,7 százalékáról 1990-re 13,5 százalékra emelkedtek.

* Krugman a Kongresszusi Költségvetési Hivatal (CBO) hivatalos adatait használta fel számításaihoz. 1977 volt az első olyan év, amelyre a CBO adatokat publikált, 1989 pedig az utolsó év, amelyre még adatok állnak rendelkezésre.

Az egész lakosság jövedelmi képének teljesebb megrajzolásához nyújt további adalékot a Bureau of the Census adatai alapján készített 1. ábra. A grafikon bal oldali része bemutatja a családok jövedelemsávok szerinti megoszlását, jobb oldala pedig a családi jövedelmeknek a megoszlását az alsó, középső és a felső jövedelemkategóriák között.*

1. ábra

A családok megoszlása a jövedelmek nagysága szerint és a jövedelmek megoszlása a családok között, 1990

A családok megoszlása
a jövedelmek alapján

100 000 \$ fölött

75 000 – 99 999

50 000 – 74 999

35 000 – 49 999

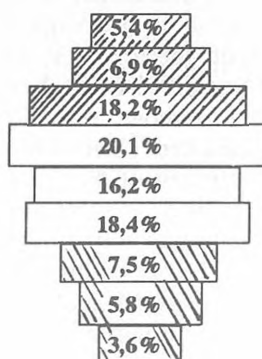
25 000 – 34 999

15 000 – 24 999

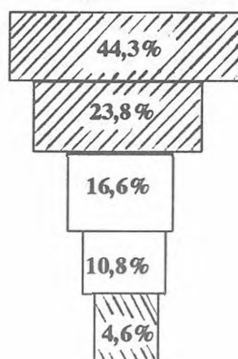
10 000 – 14 999

5 000 – 9 999

5 000 \$ alatt

Az összjövedelem megoszlása
a jövedelemkategóriák között

* magas jövedelem közepes alacsony jövedelem

Ez a kép is arról tesz tanúságot, hogy noha a családok zöme – mintegy 53-55 százaléka – a középosztályba tartozik, a pénzek nagy része mégis a gazdagokhoz áramlik, s a jövedelem-egyenlőtlenség nő. A News Week elemzése megítélésem szerint túlságosan alacsonyra teszi a magas jövedelemkategória alsó határát, ami nem tűnik reálisnak: az évi 50 ezer dollár feletti jövedelmű családokat a magas jövedelemkategóriába sorolja, s ily módon a családok 27-30 százaléka, vagyis a felső másfél quintilis tartozik ide. A magas jövedelmű családok jövedelemnagyság szerinti megoszlása ily módon sokkal nagyobb különbségeket, egyenlőtlenséget takar, mint bármelyik másik csoport. Hiszen az ide tartozó családoknak több mint fele az 50 és 70 ezer dollár közötti kategóriába került, 6,9 százaléka 75 és 100 ezer közé, és 5,4 százaléka jut 100 ezer feletti évi jövedelemhez. Ezzel szemben alacsony a jövedelme a családok 15-17 százalékanak, a 15 ezer dollár alatti három kategóriában.

A jövedelmek megoszlását tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a család-

* Sajnálatos módon az idézett grafikon bal oldali részén a családok megoszlására vonatkozó adatok valamelyikében hiba van, mert a családok összesen 102,1 százalékot tesznek ki 100 helyett.

doknak a magas jövedelemsávokba eső 27-30 százaléka az összjövedelemnek közel 60 százalékat élvezi, az 53-55 százalékot kitevő közepes jövedelműeknek viszont a jövedelmek kb. 36 százaléka és a 15-17 százaléknál alacsony jövedelműeknek az összjövedelemnek kb. 3,5-4,0 százaléka jut.

Krugmannak a korábbiakban hivatkozott számítási eredményeit 1992 elején közzétette a New York Times egyik riportere egy, a jövedelemeloszlás alakulásáról szóló cikksorozatban. Noha gondosan kerülte, hogy a jövedelem-egyenlőtlenség növekedéséért akár a Reagan-, akár a Bush-adminisztráció gazdaságpolitikáját tegye felelőssé, sőt, utalt arra is, hogy tudományos körök szakértői is értetlenül fogadták e tényt, és megoszlanak a vélemények a kialakult helyzet megítélését illetően, ennek ellenére a Bush-adminisztráció és általában a konzervatívok rendkívül éles kritikával reagáltak már arra a feltételezésre is, „hogy valami nemkívánatos dolog történhetett az orruk előtt, a szemük láttára” – állítja Krugman.

A tények azonban nem hajolnak meg sem az adminisztráció, sem a konzervatívok előtt, akik kedvezőbbnek szeretnék láttatni a valóságot, mint amilyen. A szegények lényegesen szegényebbek lettek, a középosztály legjobb esetben is csak szerény nyereséghez jutott, míg a leggazdagabbak élvezték a legnagyobb jövedelemnövekedést. „Azon lehet vitatkozni, hogy mit jelentenek a tények, vagy arról, hogy ezek valós aggodalmat jelentenek-e az állam gazdaságpolitikáját tekintve. De tisztességes megfigyelő nem tagadhatja ezeket. Észrevehető, hogy az Elnök Gazdasági Tanácsadó Testületének szakközgazdaszai milyen feltűnően csöndben voltak az egész vita alatt: politikai lojalitásuk akadályozza meg őket annak elmondásában, amit szakmai tisztességük kényszere diktálna” – így Krugman. Még egy mondat, amit a konzervatív beállítottságú Wall Street Journal szerkesztőiről ír, akik a legjobban támadták számításait: „... készek arra, hogy bármilyen érvekkel eltorzítsanak bármilyen tényt, hogy barátaiak eredményeit védjék” – írja Krugman, a Wall Street Journal hasábjain (Krugman, 1992).

Rá kell azonban mutatnunk arra, hogy a jövedelem-egyenlőtlenség alakulása szempontjából vizsgált időszak nem egységes. Az alsó quintilisbe, vagyis az alsó 20 százalékba tartozó családok átlagjövedelme 1977 és 1989 között 1979-ben érte el csúcspontját, 9800 dollárt, majd a recesszió évei – 1980-82 – alatt jövedelmük jelentős mértékben esett. A nyolcvanas évtized további éveinek boomja következtében jövedelmük ismét nőtt, de nem tudta elérni a korábbi legmagasabb, 1979. évi szintet. Az 1990-ben bekövetkező recesszió hatására jövedelmük ismét csökkenni kezdett. A statisztikák jól érzékeltetik, hogy a növekedés áldásos hatásából a szegények is részesülnek, de a recesszió káros következményeiből aránytalanul többet kell elszenvedniük.

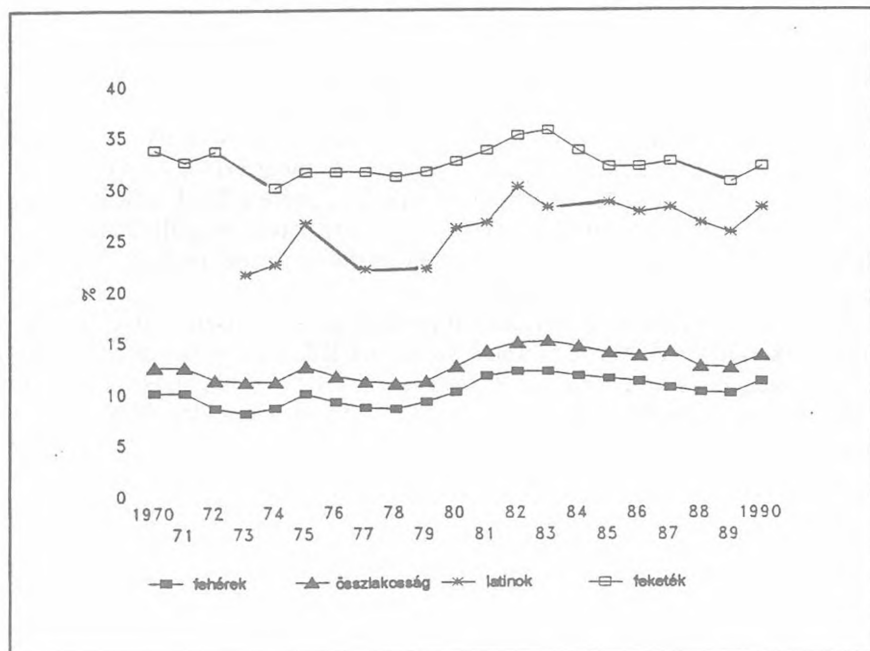
... A szegények aránya is megnőtt

Nemcsak az történt a vizsgált időszakban, hogy a szegények szegényebbek lettek, hanem e folyamattal egyidejűleg arányuk is megnőtt. Ez a növekedés legfőképpen 1980 és 1983 között, majd átmeneti csökkenés után az 1990-ben

kezdődő recesszió hatására következett be, mint ahogy az a New York Times-ből idézett 2. ábrán látható.

2. ábra

A szegények aránya az Egyesült Államokban, 1970-1990

1990-ben a szegények aránya az előző évi 12,8-ról 13,5 százalékra nőtt, abszolút számban kifejezve 31,5 milliőről 33,6 millióra. A szegények hányada a nyolcvanas évtized eleji recesszió hatására 1983-ban érte el tetőpontját, majd ezt a nyolcvanas évtizedben tapasztalható gazdasági boom hatására csökkenés követte egészen 1989-ig. A szakértők meglepetéssel fogadták a szegények hányadában 89-ről 90-re bekövetkező változás mértékét, hiszen a recesszió lényegében 1990 közepén kezdődött el, s mivel ennek teljes hatását még nem lehetett igazán érzékelni, attól tartottak tehát, hogy még további romlással kell szembenézniük az 1991-es évre vonatkozóan. De kik a szegények Amerikában? Mint minden ilyen mérőszám, a szegénységi küszöb kiszámítása is magában hordoz bizonyos ellentmondásokat. 1990-ben a Census Bureau 13 359 dollárban állapította meg azt a jövedelemszintet, amely egy négytagú család minimális szükségleteinek kielégítését nyújtotta (DeParle, 1991). A konzervatívok bírálták a számítás módját, s úgy gondolom, ebben sok igazság van, mert ez nem tartalmazza a nem-pénzbeli juttatásokat, mint például az ételmisszerkuponokat, s ami talán ennél is fontosabb, az egészségügyi ellátást és az ingyenes vagy az állami lakások lakbértámogatását sem, vagyis ilyenformán eltúlzottnak tekintik a szegénység mértékét.

Helyt adva a kifogásoknak, a hivatalosan publikált szegénységi mérőszám mellett a Census Bureau még további 14 féle szegénységi mutatót állított össze, s így módon 1990-re 9,8-tól 21,1 százalékgig terjedő intervallumban

mozogtak a különbözőképpen számított mutatók. A Hivatal érvelése azonban meggyőző, amikor azt állítja, hogy minden mérőszám szubjektív, de elsősorban annak változását, trendjét kell vizsgálni, az pedig, akármelyik definíció szerint számítják is ki a szegénységi küszöböt, mindegyiknél ugyanaz.

Az adatok közzététele után a demokraták nem késlekedtek, hogy határozott kormányzati intézkedéseket sürgessenek, például a munkanélküli segély kiterjesztését vagy az oktatáshoz, képzéshez kormányzati segélyek nyújtását. Az egyik New York-i demokrata képviselő így reagált: „Az ország nem tűrheti ezt tovább. Majd nem győzünk elég zárat tetetni az ajtókra, hogy megvédjük magunkat a hajléktalanná vált emberektől.” (DeParle, 1991)

A szegények aránya a fehérek között 1989-ről 1990-re 10 százalékról 10,7-re, a spanyol anyanyelvűeknél (latinok) 26,2-ről 28,1 százalékra nőtt, míg a feketék között – noha statisztikailag elhanyagolható mértékben nőtt – a legmagasabb, 31,9 százalék – lásd a 2. ábrát.

Az idős korosztályokban 11,4-ről 12,2 százalékra nőtt a szegénység, de lényegesen csökkent az egy generációval korábbi időszakhoz, 1967-hez képest, amikor az időseknek 29,5 százaléka a szegények közé tartozott. A gyerekek között ugyancsak nőtt a szegények aránya 19,6-ről 20,6-ra, vagyis minden ötödik 15 év alatti amerikai él nyomorban, itt azonban az öregekével ellentétes folyamat zajlott le: lényeges növekedés következett be az egy generációval korábbi időszak – 1967 – 16,7 százalékos szegénységi arányához képest (U.S. Bureau of the Census, 1991). Az elemzők ez utóbbi tendenciát azzal magyarázzák, hogy megnőtt a csupán egyszülős – főként anya-gyermek – családok száma. Számítások szerint a kétszülős családok között a legalacsonyabb a szegénységben élő gyermekek aránya: 5,7 százalék. A feketék között viszont minden második 6 év alatti gyermek nyomorog.

A középosztály hanyatlik, de felfelé is mobil?

Az amerikai szakirodalomban tanulmányok hosszú sora foglalkozott a nyolcvanas évtizedben a „hanyagló középosztály” tézisével (Kuttner, 1983; Thurow, 1984; Rosenthal, 1985; McMahan and Tschetter, 1986). Vajon mítosz ez, vagy valóság? – tette fel a kérdést Rosenthal, ám ez tulajdonképpen már feltevése pillanatában eldöntött volt abban a vonatkozásban, hogy a tények alapján igazolva látszott a középosztály összlakosságán belüli arányának határozott csökkenése. Abban viszont már eléggé megoszlottak a vélemények (legalábbis az 1990-1992-es válság kezdetéig), hogy a középosztály mobilitása milyen irányú. E véleménykülönbségek mindenekelőtt abból fakadnak, hogy lényegében mindenki másként adja meg a középosztályba tartozás definícióját.

Lester Thurow (1984) például azokat a családokat sorolta a „középosztály” kategóriájába, amelyeknek a jövedelme a medián háztartási jövedelem 75 és 125 százaléka közé esett, s vizsgálatában úgy találta, hogy amíg 1967-ben a családok 28 százaléka tartozott ide, addig 1982-re az arányuk 24 százalékra csökkent, s a veszteség egyenletesen oszlott meg az alsóbb és a felsőbb jövedelemkategóriák között.

Robert Lawrence (1984) a középosztály kategóriát a medián férfi átlagbérek két- és négy harmada közé állította, s az ő vizsgálatai szerint ennek aránya az 1969. évi 50 százalékról 1983-ra 46 százalékra esett. A csökkenés az alacsony jövedelműek táborát növelte.

Katharine Bradbury (1986) családi jövedelemadatokat felhasználva arra a következtetésre jutott, hogy a középosztály, amelyet 1984-ben a 20 és 50 ezer dollár közötti sávba helyezett, az 1984. évi 53 százalékról 1984-re 48 százalékra csökkent. És a csökkenés nagy része ismét az alacsony jövedelműek szélesedő kategóriájában jelentkezett. Mások viszont, például a Bureau of Labour Statistics közgazdászai, Horrigan és Haugen (1988), ugyancsak családi jövedelemadatokon végzett érzékenységi vizsgálatok alapján, arra a következtetésre jutottak, hogy noha a középosztály valóban összezsugorodott, az innen kikerülők jelentős része azonban a magas jövedelműekhez csatlakozott. A szerzők hangsúlyozzák, hogy megállapításuk semmi esetre sem jelent ellenérvet a jövedelem eloszlásában bekövetkező növekvő egyenlőtlenség megállapításával szemben.

Az 1990-ben elkezdődő válság már nem hagyott kétséget afelől, hogy a középosztály mobilitása milyen irányultságú. A válság kezdete óta az Egyesült Államok-szerte végzett számtalan felmérés arra utal, hogy családok milliói váltak vesztesébe abban a küzdelemben, amit életszínvonaluk javításáért folytattak, mert a gazdagok a nemzeti tortából mind nagyobb szeletet vágtak maguknak.

De ugyanakkor azt is megállapíthatták, hogy az egzisztenciális félelem minden jövedelemrétegben és korosztályban tetten érhető. A fiatal pályakezdők, különösen a középiskolákból kikerültek, nehezen találnak állást. Fiatal családok körében végzett vizsgálatok szerint: a fiatalok „haragszanak a politikusokra, mérgesek azokra az emberekre, akiknek jobban megy, mint szerintük megérdemelnék, de haragszanak azokra is, akik az adódollárokból akarnak megélni” – összegzi a News Week (News Week, 1991). A gazdaság hanyatlása azonban még a gazdagokban is aggodalmat, félelmet, óvatosságot ébreszt, hiszen a jól fizető állásokat is egyik napról a másikra könnyen el lehet veszíteni (O'Boyle-Rigdon, 1991). Amíg 1989-ben 45 vállalatnál 100 ezer elbocsátás történt, addig ez 1990-ben már 220 cégre kiterjedően 300 ezer fölé szökött, 1991-ben 370 cégnél 550 ezer embert bocsátottak el, s 1992-re már 700 ezerre becsülték az elbocsátások számát.

Az állásvesztés, társadalmi lecsúszás, majd újrakezdés véresen komoly drámáját kicsit humoros köntösbe öltöztetett koreográfiával adják elő a Business Week cikkírói (Palmer-Cuneo-Carlson, 1992). Ebből idézünk:

„Ami körülöttünk történik ... Nagyvállalatok jól fizető menedzseri, szakirányítói állásai szűnnek meg. Az elbocsátottaknak csupán egy negyede tud újra nagyvállalatoknál elhelyezkedni, a többiek általában 20-50 százalékkal kisebb fizetésért kisebb cégeknél kezdenek újra. De veled ez nem fordulhat elő ... Barátokat, rokonokat, szomszédokat látsz magad körül, akik elveszítették állásukat, s még nem sikerült újat találniuk. A te céged azonban jól jövedelmező, s te nagyon is befolyásos vagy. Biztosan nem veszíted el az állásodat, hiszen jól eladható tudásod és nagyszerű életrajzod van! S aztán veled is megtörténik ... Hónapokat töltesz álláskereséssel, hogy legalább

olyan jót találj, mint amelyet elvesztettél. Feléled összes megtakarításodat, végül állást kapsz egy sokkal kisebb vállalatnál fele annyi fizetésért, de ez sem tart túl sokáig.

És mi történjék ezután? Szembe kell nézned a realitásokkal, s tudomásul kell venned, hogy családod jövedelme ezentúl éveken át drasztikusan kisebb lesz. Búcsút mondasz hitelkártyáidnak, nyaralásaidnak. A családban mindenki dolgozik, feleséged, gyerekeid is. És kezded újra a felkapaszkodást. Ahogy állásalkutásaid változnak, te is taktikát változtatasz. Este iskolába jársz, és nappal dolgozol. Családi vállalkozásba kezdesz, vagy elmész tanítani. Mint ahogyan az előtted levő generációk is tették, családi erőforrásaidat te is gyerekeid iskoláztatására összpontosítod." És mit tanácsolnak cikkíróink a lecsúszás eshetőségére és a túlélésre?

"Gondolj újra értékrendet, és tegyél szert új tudásra! Ha érdemek, teljesítmény és lojalitás a munkahelyeden már nem garantálják az előrejutást, ne várd meg, amíg rád is sor kerül! Érdeklődj, nézz körül a szakmádtól távolabb eső területeken is, mert nem biztos, hogy a következő állásodat is a jelenlegi szakmádban találod meg. Tanulj tovább, szerezz újabb fokozatot, tanulj meg egy nyelvet, és szerezz annyi eladható tudást, amennyit csak lehet. Addig tanulj, amíg megvan a jól fizető állásod! Vállalkozz, dolgozz saját magadnak! A legtöbb elbocsátott top-menedzser többnyire saját vállalkozásban gondolkodik, ami ugyan kockázatos, de legalább nem lehet elbocsátani. Keress új lehetőségeket például a „franchise” valamilyen területén, konzultációs iroda létrehozásában s nem utolsó sorban a családi „bizniszben”, amit korábban el akartál kerülni. A hobbidból is csinálhatsz üzletet! De az sem tragédia, ha átmenetileg, gyors készpénzszerzés céljából fizikai munkát vállalsz, például takarítást, lakásfestést stb. De ne vidd túlzásba, ne végezz lakásfestést heti 80 órában, hogy közben ne maradjon elég időd új állás keresésére.”

S valóban, a felmérések azt is kimutatták, hogy azok a családok tudták könnyebben átvészelni a fokozódó munkanélküliség okozta viharokat, amelyek tudatosan „készültek” a családban esetleg bekövetkező munkanélkülivé válásra, megfontoltabb, spórolósabb életvitelt folytattak, gondolva a rövidebb-hosszabb ideig tartó munkanélküliség állapotával. A középosztályból leszakadók-lecsúszók elszántan küzdenek a túlélésért, meg azért, hogy a Nagy Amerikai Álom egy darabkáját, amit valahol útközben elveszítettek, ismét visszaszerezzék.

A szupergazdagok és társadalmi megítélésük

Érdeklődésre tarthat számot a legfelső jövedelemkategóriákba tartozók közül a kiugróan gazdagok bemutatása, vagyis annak vizsgálata, hogy kik tartoznak abba a legfelső egy százalékba, amely az 1977 és 1989 közötti jövedelemnövekedés 70 százalékát – összesen 200 milliárd dollár – tudhatta magáénak, és miben található gazdagságuk forrása?

Bármennyire meglepő is ez a magyar olvasónak, bizony a leggazdagabb családok anyagi helyzete eléggé könnyen – ha nem is pontosan – megismerhető. Erre vonatkozóan az Amerikai Adóhivatal (Internal Revenue Service)

adatai szolgálhatnak forrásul. Ezeket az adatokat használják a legkülönbözőbb elemzések, tekintet nélkül a pártvonzalmakra és a pártszimpátiákra.

A Business Week (1992) amerikai hetilapnak az amerikai Adóhivatal adataira alapozott elemzése szerint ezeknek a családoknak 1989-ben 165 000 dollár felett volt a jövedelmük, átlagosan azonban ez évi 550 ezer dollárt tett ki. Négy tényezővel lehet magyarázni növekvő gazdagodásukat, amelynek bemutatásában segít bennünket a 3. és 4. táblázat. Ezekből egyrészt képet kaphatunk arról, hogy „kinek a zsebébe folynak be a nagy pénzek”, másrészt arról, hogy az időszak alatt bekövetkező 200 milliárd dollár jövedelemnövekedés hogyan oszlott meg közöttük.

3. táblázat

Kinél vannak a nagy pénzek?

	Fő	Átlagos jövedelem/fő 1991-ben (\$)
Jelentős Wall Street-i cégek menedzser-igazgatói	1 200	1 100 100
Nagyvállalatok senior menedzserei	8 000	664 000
Profi sportolók	2 500	627 000
Ügyvédi cégek partnerei	12 000	445 000
Orvosok	400 000	170 000

Forrás: Business Week, 1992. június 8.

4. táblázat

A legfelső 1 százalékba tartozó családok jövedelemnövekedésének megoszlása,
1977-1989 (1989-es dollárban)

	milliárd
Befektetésből származó jövedelem	
Kamat- és osztalékjövedelem	50
Tőkenyereség	45
Bérekből és egyéni vállalkozásból származó jövedelem	
Orvosok	20
Ügyvédek	15
Senior menedzserek	5
Befektetési bankárok és más	
Wall Street-i alkalmazottak	5
Profi sportolók	1
Minden egyéb	59
Összesen	200

Forrás: Business Week, 1992. június 8.

– Az első csoportba sorolhatók az orvosok és az ügyvédek, akik honoráriumukat az inflációnál sokkal nagyobb mértékben tudták emelni; egyedül

ők 35 milliárddal részesednek a 200 milliárdos növekedésből. 1983 és 1989 között az ügyvédek átlagos jövedelme 25, az orvosoké 21 százalékkal nőtt, miközben a mérnököké csupán 4 százalékkal. S egyáltalán nem várható, hogy a kilencvenes években megváltozzék a helyzet – noha a kormány és a vállalatok egyaránt nagy erőfeszítéseket tesznek az egészségügyi és ügyvédi költségek leszorításáért –, mert az orvosok is és az ügyvédek is szinte monopolhelyzetet élveznek. Az orvosok malmára hajtja a vizet az egyre öregedő amerikai lakosság, amely a jövőben majd „biztosítja” mind az egészségügyi kiadások, mind az orvosok jövedelmének növekedését. 1991-ben például, amikor más foglalkozási ágakban stagnált a reáljövedelem, az orvosi medián reáljövedelem 7 százalékkal nőtt.

– Szupersztárok, vállalati top-menedzserek, vezető kereskedők, Wall Street-i beruházó bankárok, tanácsadó cégek vezetői tartoznak a második csoportba, akiknek a jövedelme csillagászati összegekben mérhető. Például a Wall Streeten levő legtekintélyesebb cégek menedzser-igazgatóinak évi átlagjövedelme 1991-ben 1,1 millió dollárt tett ki, a nagyvállalatok senior menedzsereinek a jövedelme viszont ennek valamivel több mint a felét érte „csak” el. 1980 és 1991 között a top-menedzserek javadalmazása reálértéken 138 százalékkal, míg az összes menedzseré átlagosan csupán 5 százalékkal nőtt. Már egészen általánossá vált, hogy bizonyos szakterületeken a válogatott „sztárok” tevékenységét rendkívüli módon honorálják, s ez annál is fokozottabban érvényesül, mert a nemzetköziesedés, a globalizálódás térhódításával – kommunikáció, faxgépek segítségével – tevékenységükkel egyre könnyebben és egyre nagyobb mértékben meg tudnak jelenni a világ minden „piacán”.

– A gazdag családok harmadik csoportjába azokat sorolja a Business Week, amelyek pénzüket éppen a nyolcvanas évek legjobb konjunktúráját kihasználva magas kamatok és osztalékok mellett fektették be. A nyolcvanas évtizedben bekövetkező hitelrobbanás, amikor mindenki hitelre vásárolt, mintegy 50 milliárd dollár kamatokból és osztalékokból származó jövedelemnövekedést eredményezett a gazdagoknak. A Fed szerint 1989-ben a családok legfelső egy százaléka tartotta kezében a kötvények 77 százalékát.

– A negyedik csoport jövedelmének forrása az ingatlan- és részvényt piac, amely az innen befolyó tőkenyeresség révén 45 milliárd dollárral járult hozzá a gazdagok még gazdagabbá válásához. Amíg a nyolcvanas évtizedben a munkabérek lassú ütemben nőttek, addig az ingatlanok értéke magasba szökött, a részvényt piacon megtriplázódtak az árfolyamok. Ez volt az az időszak, amikor precedens nélküli méretű profitokra lehetett szert tenni. Ez a „paradicsomi” állapot már 1989-től, még az 1990-ben kezdődő válság előtt megváltozott.

Érdemes azonban felfigyelni arra a kilencvenes évek elején egyre inkább felerősödő változásra, amely a gazdagoknak és a gazdagodásnak a társadalmi fogadtatásában, megítélésében következett be. Ahogy a nyolcvanas évek végére a jövedelem-egyenlőtlenség felerősödött, úgy fordult a közvélemény figyelme a meggazdagodás mikéntje felé.

A Wall Street Journal 1992 tavaszán így összegezte a társadalmi megítélésben bekövetkező változást: „Dicsőítették őket egy évtizeden át, mint az

Amerikai Álom megszemélyesítőit, most pedig a szupergazdagok válnak az 1990-es évek páriáivá. Ők a célpontjai a választási kampánybeszédnek, az adótörvény változtatásának, a részvényesek lázongásának a top-menedzsereknek fizetett nagy összegek miatt.” Kétségtelen tény, hogy Bill Clinton mint demokrata párti elnökjelölt választási kortesbeszédeiben gyakran hivatkozott a Kongresszus Költségvetési Hivatalának és Krugman professzornak a számításaira, miszerint a legfelső egy százalék szerezte meg az elmúlt 12-15 évben a gazdasági növekmény 70 százalékát. Clinton és az ugyancsak demokrata színben futó Paul Tsongas adóemelést helyezett kilátásba, s nem csupán a leggazdagabb egy százaléknak, hanem általában a legfelső jövedelemkategóriába tartozó amerikaiaknak is. Ez az elképzelés nagyon is ellentétben állt azzal az adópolitikai gyakorlattal, amely a nyolcvanas évtizedben főként a gazdagoknak kedvezett, s amely szerint a legmagasabb adókulcsot Reagan elnöksége idején 1980 és 1989 között 31,7 százalékról 26,7 százalékra csökkentették. Hozzá kell azonban tenni, hogy a leggazdagabbak adókulcsának csökkentése már Ronald Reagan elnökké választása előtt elkezdődött, ugyanis 1977-ben az még 35,5 százalék volt.

A gazdagok egyik szószólója a Wall Street Journal hasábjain (Wessel, 1992) megállapította, hogy a demokrata jelöltek termékeny politikai talajra találtak, amikor szidták a gazdagokat. Ugyanakkor kifejezte azt a komoly aggodalmát is, hogy az ország leggazdagabb mintegy 66 000 adófizetőjének mintegy 2 milliárd dollárjába került volna évente, s továbbá bűnhődtek volna azok a nagyvállalati „top” tisztviselők, akik több mint egymillió dollárt keresnek évente, ha Bush elnök meg nem vétőzza azt a Képviselőház által már jóváhagyott, a milliomosokra kivetendő többletadó törvényjavaslatot, amely a demokraták által készített adócsomag részét képezte. De ugyanennek az újságírónak a tollából tudjuk meg a demokrata képviselőknek e politikai vitában elhangzott véleményét is. Les Aucoin oregoni demokrata képviselő: „Az 1980-as években osztályháborút vívtunk, s a hadifoglyok azok, akik még a középosztályból megmaradtak, mert ők az áldozatainak a nagy strukturális változásnak, mely szerint a jövedelmek a gazdagokhoz áramlanak a középosztály rovására.” Vagy például Hoyer, marylandi demokrata képviselő: „Mindnyájan tudjuk, hogy Amerikában a jövedelmek újraelosztása ment végbe. Újraelosztás az átlagos amerikai dolgozóktól az ország leggazdagabb egy százalékához.”

Megváltozott a gazdagok társadalmi megítélése, feléledt a gyűlölet a gazdagokkal szemben. Míg a nyolcvanas években teljesen elfogadott volt a gazdagodás, a „vágj bele, és vállalkozz” filozófia, ma egyre csúnyábban néznek a gazdagodókra. „Már csaknem azon a ponton vagyunk, hogy szegyenkeznünk kell, ha jól keresünk. Ez volt az egykori amerikai álom” – panaszkodott egy baltimore-i autó dealer, aki egy Cadillac franchise-ból egész luxusautó birodalmat épített fel a nyolcvanas évek során.

Nézetek, vélemények a növekvő jövedelem-egyenlőtlenségről, annak okairól

A jövedelem-differenciálódás felerősödött jelensége mind gazdasági és társadalmi, mind erkölcsi vonatkozásban súlyos gondot jelent Amerikának. Az egyre növekvő jövedelem-egyenlőtlenség és a szegények magas aránya veszélyezteti az ország hosszú távú növekedési esélyeit, gátolja a termelékenység növekedését, miközben a stagnáló jövedelmek a fogyasztói vásárlóerő stagnálását vagy csökkenését idézik elő (Pennar, 1991).

A jövedelem-egyenlőtlenség növekedéséről szóló jelentés, miszerint a tizenöt év alatt bekövetkezett jövedelemnövekedés 70 százalékat a legfelső egy százalék tartotta kezében, sokkolta mind a közvéleményt, mind a gazdasági szakírókat. Újabb és újabb számítások, publikációk láttak napvilágot különböző folyóiratokban, napi- és hetilapokban. Vitatkoztak liberálisok és konzervatívok, demokraták és republikánusok. Az állítást vitatók elsősorban a módszerek alkalmatlanságára, az adatok megbízhatatlanságára hivatkoztak. A Wall Street Journal, mint nevéből is kitűnik, az üzleti körök, főként a gazdagok szócsöve, élénken publikálta azokat az írásokat, amelyek a módszerek és adatok helytelen voltára akarták visszavezetni a kihozott eredményeket, de a gazdagok melletti elkötelezettsége ugyanakkor még sem akadályozhatta meg az újságot abban, hogy az ellentábor képviselői véleményének is helyt adjon. A vita azonos intenzitással folyt hosszú időn keresztül a New York Times mint közismerten liberális napilap és olyan gazdasági hetilapok, mint a Newsweek, Business Week hasábjain.

Amerikai kutató közgazdászok számtalan összefüggésben vizsgálták a növekvő jövedelem-egyenlőtlenséget. Különösen súlyosnak ítélik meg a növekvő szegénység problémáját. Rebecca M. Blanknek, a Northwestern University közgazdászának számításai szerint – abból a téziszből kiindulva, hogy a tartós gazdasági növekedés kedvez a szegényeknek, és lenyomja a szegénységi rátát – a nyolcvanas évtized hosszan tartó gazdasági növekedése alapján a szegénység aránya 3,5 százalékponttal alacsonyabb lehetett volna, ha a jövedelmek nem ilyen egyenlőtlenül oszlottak volna meg. Fölteszi a kérdést, hogy vajon a makrogazdaság már örökös ellensége lesz-e a kevésbé képzett munkaerőnek? Ha igen, akkor annak bizony tetemes költségei lesznek. Először azért, mert támogatni kell a lakosságnak azt a részét, amely gazdaságilag ellehetetlenül. A továbbiakban számba veszi annak az esetleges társadalmi megrázkódtatásnak a költségeit, amelyeket az állandóan jelenlévő nagyszámú szegény réteg és az egyre növekvő egyenlőtlenség okoz. És végül meg kell fizetni annak a költségeit is, hogy alacsony termelékenyséű munkákra kárhoztatnak embereket, miközben ők is, és a társadalom is többre és jobbra lennének képesek (Pennar, 1991).

A nyomor, a szegénység mindenki számára teher, annak is, akinek el kell viselnie, de teher a társadalom számára is. S a legnagyobb teher a szegény sorban élő gyermekek elképesztően magas arányából fakad. „Már gyermekkorban hátrányos helyzetűvé tesszük a következő generációt” – állítja Timothy S. Smeeding, a Syracuse University egyik közgazdásza. A szegény gyerekek nem táplálkoznak olyan jól, nem tanulnak annyit, mint jobb sorsban

élő társaik, ami azt jelenti, hogy felnőttkorukra is megmarad ez a különbség (Pennar, 1991).

Robert Waldmann, a European University Institute közgazdásza kimutatta, hogy azokban az országokban, amelyekben a jövedelemeloszlás egyenlőtlen, ott a gyermekhalandósági ráta magasabb, mint a hasonló fejlettségű, de egyenletesebb jövedelemeloszlással bíró országokban. Pozitív korrelációt mutat ki a gyermekhalandósági ráta és a lakosság leggazdagabb felső 5 százalékának a jövedelemhányada között (Waldmann, 1992).

De érdemes néhány gondolatot idézni a neves közgazdásznak, Herbert Steinnek, Reagan elnök Gazdasági Tanácsadó Testülete elnökének a Wall Street Journal-ben megjelent írásából is: először is azzal a kijelentéssel lepi meg olvasóit, hogy a tényeket mint „statisztikai ingoványt” elegánsan félretolja, mondván: ez „nem az én asztalom”, mert „az adatok túlságosan megválasztásból”. Majd fölteszi az ugyancsak nem kevésbé meglepő kérdést: „Tényleg meg kell döbennünk azon a tényen, hogy a felső egy százalék szerzte meg a jövedelemnövekedés 70 százalékát? Miért? Azt jelenti-e ez, hogy valakik talán valami rosszat tettek? Kik és mit?” Stein azt ajánlja, hogy amíg nincs elegendő információ a felső egy százalék teljesítményéről, addig a véleményalkotást legalábbis el kell halasztani. Majd folytatja: „... nem a legfelső egy százalék jövedelme a mi problémánk. A mi problémánk az, hogy az alsó 10 százalék olyan keveset teljesít, és olyan keveset keres” (Stein, 1992).

A jövedelemeloszlásban bekövetkező változások okait kutató közgazdászok egyetértenek abban, hogy a növekvő jövedelem-differenciálódáshoz nagymértékben hozzájárult a bérek differenciálódása (Gottschalk, 1993). Az okok magyarázatában már lényegesen kisebb az egyetértés. A magyarázatoknak lényegében két nagyobb csoportját lehet megkülönböztetni, amelyeken belül is árnyaltabb megfogalmazások találhatók. Az egyik csoport érvelése szerint a nyolcvanas évtizedben a bérstruktúrában bekövetkező változásokat elsősorban az iskolázottabb, szakképzettebb munkaerő iránti kereslet felé történő eltolódás váltotta ki. A másik hipotézis szerint a nyolcvanas évek nagyarányú kereskedelmi deficitjének a termékkereslet struktúrájára gyakorolt hatása abban nyilvánult meg, hogy erőteljesen csökkent a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma, s eltolódott az arány a képzésigényes és a női foglalkoztatottság javára (Murphy and Welch, 1991). Más, alternatív magyarázatok jelentőséget tulajdonítanak például a szakszervezeteknek a bérmegállapításban játszott szerepvégzésének (Freeman, 1991), vagy a minimálbérek reálértéke eróziójának (Blackburn, Bloom and Freeman, 1990).

Az elemzések egyértelműen jelzik, hogy a jövedelemrés egyre nagyobb mértékű szétnyílásában jelentős szerepe volt a magas szakképzettségnek. A képzett szakember a korábbi évtizedekkel ellentétben egyre magasabb elismerésben részesül a képzetlennel szemben (Davis and Haltiwanger, 1991; Mincer, 1991). A University of Michigan két közgazdásza elsősorban azokra a nagyjelentőségű, főként a kompjüterizációval összefüggő technológiai forradalom okozta változásokra hivatkozik, amelyek a képzett munkaerőt sokkal magasabbra értékelték, mint a képzetlent (Bound, J. – G. Johnson, 1992).

Lawrence Katz és Kevin Murphy (1992) számításai szerint a bérstruktúrában bekövetkező változások három dimenzióban játszottak szerepet a növekvő egyenlőtlenségben. Először: a képzettség szerepe főként a college (egyetemi) végzettségűek erőteljes relatív bérnövekedésében nyilvánult meg. A nyolcvanas évtized alatt a középiskolai (high school) és egyetemi végzettségűek közötti bérkülönbségek a férfiaknál 16 százalékkal, a nőknél pedig 12 százalékkal nőttek. Másodsor: a viszonylag alacsonyabb képzettségűek körében megnőtt az idősebb munkások átlagbére a fiatalokéhoz képest. E két tényező kombinált hatása már azzal a következménnyel járt, hogy 1979 és 1987 között a fiatal férfiakhoz képest a férfiak átlagbére 30 százalékkal nőtt azokéhoz a fiatal férfiakéhoz képest, akik tizenkét vagy még annál is kevesebb évet jártak iskolába. Harmadsor: bizonyos demográfiai és foglalkozási csoportokon belül nőttek a bérdifferenciák.

A szakképzettség növekvő elismertsége azonban nem ad magyarázatot arra, hogy a leggazdagabbak jövedelme miért nőtt kiugró méretekben. Eléggé közismert, hogy számos multimilliomos top-menedzser fizetése úgy nőtt, hogy közben cégük termelékenysége csökkent. Ezenkívül a filmsztárok, a „rich and famous” hírességek teljesítményének a szórakoztató iparban és a professzionális sportban, úgyszintén a kamat- és tőkejövedelmeknek vajmi kevés köze van a termelékenységhez.

„Elképzelhetetlen a létra legtetetjén lévők tetemes jövedelemnövekedését a termelékenység növekedésének tulajdonítani” – véli Henry J. Aaron, a Brookings Institution közgazdásza. „Aminek tanúi vagyunk, az nem más, mint az, hogy ügyvédek, befektetési bankárok és más profik látszólag egyedülálló képességek révén extra jövedelemre tesznek szert. S mivel ez az igyekezet rendkívül magas anyagi elismerésben részesül, elképzelhető, hogy a termelékenyebb, de kevésbé jól fizető területekről eláramlanak a tehetségesek.” (Pennar, 1991).

A közgazdászok egy része az egyre szélesedő jövedelemrés okát Amerika betegeskedő gazdaságában látja. Amerika versenyképessége a világban két évtized alatt nagymértékben csökkent, ami több millió feldolgozóipari állás felszámolásával járt együtt. Noha sok tekintetben egyetértés van abban, hogy a problémát orvosolni kell, a politikai hovatartozás – liberális demokrata pártiak, konzervatív republikánusok – erősen árnyalja, mondhatni elkülöníti a megoldásra vonatkozó véleményeket. A liberálisok progresszívebb adórendszert szeretnének, és vissza akarják állítani a Reagan-adminisztráció idején lefaragott szociális kiadásokat. Annál is inkább megalapozott ez a szándék, mert egy, a kanadai és amerikai szegénységi arányt összehasonlító tanulmány kimutatta, hogy 1970 és 1979 között Kanadában a szegények aránya 17,0-ről 7,8 százalékra csökkent, majd 1986-ig tovább csökkent 7,1 százalékra (Hanratty and Blank, 1992). Ugyanezen idő alatt az Egyesült Államokban 10,1 százalékról csökkent a szegénységi ráta 9,0 százalékra, majd a nyolcvanas évek alatt jelentős emelkedés következett be, amint erre már korábban utaltunk, 1991-ben az arány 13 százalék fölé szökött. Az idézett elemzés számításai kimutatták, hogy a kanadai szegénységi ráta csökkenése elsősorban a gazdasági növekedésnek köszönhető, majd második tényezőként a transzferek hatását jelölik meg. A hetvenes években mindkét országban új

programokat vezettek be, és lényegesen kiterjesztették a meglevőket. Ezzel szemben a nyolcvanas évtized a visszatáncolás, a lefaragások évtizede volt. Amíg azonban Kanadában ez nem öltött komoly méreteket, az Egyesült Államokban radikális lefaragásokat hajtottak végre. Erre utal az az adat, miszerint 1979-ben Kanadában az alacsony jövedelműeknek nyújtott transzferrek átlagosan 26, 1986-ban pedig 47 százalékkal voltak magasabbak, mint déli szomszédjuknál.

A konzervatívok pedig egy sokkal piac-orientáltabb gazdaságpolitikát preferálnának, hangsúlyozva többek között a szabad iskolaválasztást és az egyéni felelősségvállalást. A véleménymegosztásnak ez a kettőssége nyomta rá bélyegét a republikánus Bush elnök és a többségi demokrata kongresszus viszonyára is. Bárhogy különbözzenek is azonban a vélemények, a Kongresszus is, és az adminisztráció is csak úgy segíthet a szegényeken és a középosztálybelieken, ha megteremti egy széles alapokon nyugvó gazdasági növekedés feltételeit, s olyan hathatós gazdaságpolitikát alkalmaz, amely megerősíti az amerikai gazdaságot, új munkahelyeket teremt, felhasználja a polgári kutatás+fejlesztés eredményeit, ösztönzi a nemzeti infrastruktúra javítását, támogatja az oktatást, és megreformálja a welfare rendszert (Business Week, 1992).

Felhasznált irodalom

- Atkinson, A.B. (1983) *The Economics of Inequality*, Clarendon Press, Oxford, 1983
- Bradbury, K.L. (1986) „The Shrinking Middle Class”, *New England Economic Review*, September/October 1986, pp. 41-55.
- Business Week (1992) „How to Narrow the Income Gap” Szerkesztőségi cikk, 1992. május 25.
- DeParle, J. (1991) „Poverty Rate Rose Sharply Last Year As Incomes Slipped”, *New York Times*, 1991. szeptember 27.
- Hanratty, M.J. and R.M. Blank (1992) „Down and Out in North America: Recent Trends in Poverty Rates in the United States and Canada”, *The Quarterly Journal of Economics*, 1992. február, pp. 233-254.
- Horrihan, M.W. and S.E. Haugen (1988) „The Declining Middle-class Thesis: A Sensitivity Analysis” *Monthly Labor Review*, 1988, pp. 3-13.
- Katz, L.F. and K.M. Murphy (1992) „Changes in Relative Wages, 1963-1987: Supply and Demand Factors”, *The Quarterly Journal of Economics*, 1992. február, pp. 35-78.
- Kroch, E. (1991) „Recent Real Income and Wage Trends in the United States” *FRBNY Quarterly Review*, 1991. nyár, pp. 36-39.
- Krugman, P.R. (1992) „Like It or Not, the Income Gap Yawns” *The Wall Street Journal*, 1992. május 21.
- Kuttner, B. (1983) „The Declining Middle”, *The Atlantic Monthly*, 1983. július, pp. 60-72.
- Lawrence, R.Z. (1984) „Sectoral Shifts and the Size of the Middle Class”, *The Brookings Review*, 1984. ősz, pp. 3-11.
- Mandel, J.M. (1992) „Who'll Get the Lion's Share of Wealth in '90s? The Lions”, *Business Week*, 1992. június 8.
- McMahon, P.J. and J.H. Tschetter (1986) „The Declining Middle Class: A Further Analysis”, *Monthly Labor Review*, 1986. szeptember, pp. 22-27.
- Newsweek (1991) 1991. november 4.

- O'Boyle, T.F., Rigdon, J.E. „As Economy Falters, Even the Affluent Are Fearful and Cautious”, *The Wall Street Journal*, 1991. december 24.
- Palmer, A.T., Cuneo, A.Z., Carlson, B. (1992) „Downward Mobility”, *Business Week*, 1992. március 23.
- Pennar, K. (1991) „The Rich Are Richer – And America May Be the Poorer”, *Business Week*, 1991. november 18.
- Rosenthal, N.H. (1985) „The Shrinking Middle Class: Myth or Reality?” *Monthly Labor Review*, 1985. március pp. 3-10.
- TÁRKI-BKE (1992) Magyar Háztartási Panel, Műhelytanulmányok. Jelentés a Magyar Háztartási Panel I. hullámának eredményeiről. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Szociológiai Tanszék, Társadalomkutató Informatikai Egyesülés (TÁRKI), Budapest, 1992. december
- Thurow, L.C. (1984) „The Disappearance of the Middle Class” *The New York Times*, 1984. február 5.
- U.S. Bureau of the Census (1991) *Poverty in the United States: 1990, Current Population Reports, Series P-60, No. 175*, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. 1991
- Waldmann, R.J. (1992) „Income Distribution and Infant Mortality”, *The Quarterly Journal of Economics*, 1992. november, pp. 1283-1302.
- Wessel, D. (1992) „The Wealthy Watch Gains of 1980s Become Political Liabilities”, *The Wall Street Journal*, 1992. április 8.

Diósi Pál

A nyugdíjasok helyzete és a nyugdíjasház (Közvéleménykutatás a Százhalombattán élő nyugdíjasok körében)

A kutatásról

Szinte nincs olyan település Magyarországon, ahol az időskorú lakosság szociális helyzete, a támogatásra, gondozásra szoruló nyugdíjasok gondjai ne tartoznának az önkormányzatok legfontosabb és egyben legnehezebben megoldható tennivalói közé. Az összetett és költségigényes feladat nem csupán a szociális törvény okán ró kötelezettségeket az önkormányzatokra, hiszen törvényi előírások nélkül is kötelező erejű a társadalmi gondoskodás megteremtése ott, ahol az életerő csökkenését, a jövedelmek elértéktelenedését a laikus szemlélődő különösebb erőfeszítés nélkül is észreveszi.

Százhalombattán, az erőmű és az olajfinomító városában az elhatározást gyorsan követte a Családsegítő és Gondozási Központ létrehozása, ahol a szociális munka több feladatához is jó feltételeket sikerült biztosítani. Többek között az ideig-óraig elhelyezésre, gondozásra szoruló bentlakásos ellátáshoz is. Négy szobában nyolc rászoruló tudnak elhelyezni átmeneti időre.

De milyen sors vár azokra, akik tartósan vagy végképp képtelenek önelátásukat megoldani, erőnlétük fogytán van, családi-rokoni segítséghez nem juthatnak? Ez a kérdés motiválta a város önkormányzatát, amikor egy nyugdíjasok háza vagy hasonló karakterű intézmény kialakításának gondolata felmerült. Úgy döntöttek, hogy minden más előkészítő munkát megelőzően áttekintést szereznek a város 1563 nyugdíjkorhatárt elért lakosának körülményeiről, és arról, hogy vannak-e késztetéseik vagy kényszerítő okaik önálló életvezetésüket feladva nyugdíjasok házában való berendezkedésre.

A DIÓDATA Szociológiai Kutató és Tanácsadó Iroda 1993 július-augusztusában végezte el annak a kutatásnak a felvételeit, amelynek nyomán dolgozatomban beszámolok Százhalombatta nyugdíjaskorú lakosságának anyagi és lakásvizonyairól, egészségi állapotuk és erőnlétük szubjektív megítéléséről, családi és társadalmi támogatottságukról, a nyugdíjasok, ill. idősek házával összefüggő tájékozottságukról, véleményükről.

A kéthónapos terepmunkát megelőzően a városi újság és a kábel-tv révén a megkérdezettek többsége tudott a kutatásról, bizalommal fogadták kérdőinket. Ennek köszönhetően a standard kérdőíves interjút követően nyíltan beszéltek gondolataikról, helyzetük fonákságáról. Többek között arról is, hogy

az önkormányzati lakások értékesítésekor sokuk helyett gyermekeik, családtagjaik fizették ki a megvételre felajánlott bérlakás árát, így a lakások gyakran eleve az ő nevükre kerültek. Ezért sokszor azok sem gondolhatnak a nyugdíjasok vagy idősek házában való életre, akik rászorulnának, de nem rendelkezhetnek az általuk lakott lakással. Többen elmondták, ha a vásárlást megelőzően hallanak a nyugdíjasok háza lehetőségéről, akkor másképp döntenek, fenntartják maguknak ezt az esélyt. Most már indokolt esetben sem határozhatnak szabadon, tették hozzá.

Ennek előrebocsátását azért tartottam indokoltnak, mert az elképzelt intézmény igénybevételenek egyik alapfeltétele volt a bér- vagy saját lakás átengedése az önkormányzat számára. Ezt az esélyt jónéhányan a közelmúltban engedték ki a kezükből az önkormányzati bérlakások kampányszerű értékesítésekor. Az akció hatása bizonyára sokszor meghatározta annak az 1239, sikerrel felkeresett idős embernek a válaszait, akiknek összetételéről az alábbiakat érdemes tudni:

A megkérdezettek 33%-a férfi, 67%-a nő.

Családi állapotuk:	
nőtlen, hajadon	2%
házas, élettársával él	59%
elvált	9%
özvegy	30%

Életkoruk:	
55 éves vagy fiatalabb	2%
56-60	21%
61-65	27%
66-70	21%
71-75	13%
76-80	7%
81-85	7%
85 évesnél idősebb	2%

(A házastársi-élettársi kapcsolatban élők 46 százaléka nyugdíjaskorú, és így kérdezett párjával élt egy háztartásban.)*

A megkérdezettek anyagi és lakásviszonyairól

A nyugdíjasok domináns többsége (81%) saját jogú öregségi nyugdíjat kap, 6 százalékuk rokkantnyugdíjas, 8 százalék özvegyi jogon kapja nyugdíját, 2 százalék egyéb választ adott, 3 százalék nem tudott, vagy nem akart a kérdésre válaszolni.

A felvételben érintett 374 özvegy közül mindössze 102 személy számára volt elérhető (vagy jobb megoldás), ha elhunyt párja által megszerzett jogával élve kéri a nyugdíjellátást. Ez számunkra azt jelenti, hogy a kérdezettek szin-

* A kutatásszervezői feladatokat Juhász Vera, a gépi adatfeldolgozást Kálmán Miklós végezte. Nekik és a kutatás többi résztvevőjének ezúton mondok köszönetet figyelmes, korrekt munkájukért.

te kivétel nélkül munkával töltött éveik alapján kapják nyugdíjukat, melynek havi összege az alábbiak szerint alakult:

A havi nyugdíj összege (%, kumulált %, N=1239)		
	%	kumulált %
7 000 Ft-ig	5	5
7 001 – 8 000	8	13
8 001 – 9 000	16	29
9 001 – 10 000	13	42
10 001 – 11 000	18	60
11 001 – 12 000	9	69
12 001 – 13 000	6	75
13 001 – 14 000	5	80
14 001 – 15 000	4	84
15 001 – 16 000	2	86
16 001 – 17 000	1	87
17 000 Ft felett	5	92
Nem kívánta megmondani	5	
Nem válaszolt	3	

A megkérdezettek erős két harmada (69%) 12 000 forintot meg nem haladó nyugdíjbevételeiből gazdálkodik, amit az árviszonyok ismeretében méltán nevezhetünk megalázónak. A kérdezettek döntő többségének ez a társadalmi „gondoskodás” jut, ennyire futja abból, amit egy élet munkája révén a társadalom elismerni képes.

Ebben a helyzetben létfontosságú lehet, hogy az eltérő nagyságú nyugdíjakhoz járul-e valamilyen anyagi támogatás vagy nyugdíjon túli pénzbevétele. A nyugdíjáról beszámoló 1144 személy közül mindössze 69 állította, hogy nyugdíján felül egyéb jövedelemmel is rendelkezik. Ez az érintetteknek mindössze 6 százaléka. Ez az arány alig tér el a nyugdíjak különbözősége mentén képzett csoportok esetében:

A nyugdíj mellett van-e egyéb jövedelme?
(A havi nyugdíj szerint /%, N=1144/)

a havi nyugdíj	n=	más jövedelem
12 000 forintig	850	5
12 000 forint felett	294	8
Összesen:	N=1144	6

A nyugdíjokról számot adók 74 százaléka 12 000 forintig terjedő havi jövedelme némileg szűkebb körben egészül ki további jövedelmekkel, mint a magasabb nyugellátású csoporté. A 12 000 forintnál magasabb nyugdíj 26 százaléknyi csoportot jellemez, és itt 8 százalék számolt be kiegészítő jövedelemről.

A kiegészítő jövedelmek nagyságáról néhányan a nyugdíjuk összegét magánügynek tekintők közül is számot adtak, így összesen 72 megkérdezett adatait ismertük meg. Az elemszám olyan alacsony, hogy más adatokkal összevetve csak látszat precizitást produkálhatnánk, ezért megmaradunk a differenciálatlan megoszlásnál.

A nyugdíj feletti jövedelmek nagysága (% , N=72)

	%
6 000 forintig	50
6 001 – 12 000 forint között	33
12 000 forint felett	17

A kiegészítő bevételek fele nem lépi túl a havi 6000 forintot, és csupán 17 százalék magasabb 12 000 forintnál. Emlékeztetőül: ez mindössze 12 személy számára elérhető, miközben a városban igen magas az alacsony nyugdíjúak aránya.

A családi-rokoni gondoskodás, illetve a szociális támogatás rendszere segítheti az időskorúakat, könnyíthet anyagi helyzetükön. Ezért ide kívánczik a megkérdezetteket támogató kétféle segítség egy-egy mozzanata. A megkérdezettek 99 százaléka arról számolt be, hogy van élő rokona, hozzátartozója. Ebben az 1228 személyt kitevő körben 38 százalék azok aránya, akiket hozzátartozóik anyagilag (többnyire gondozással is kiegészítve) támogatnak.

A társadalom a szociális ellátás különféle változataival segíthetné az időskorúakat. Ezek közül most csak azt emeljük ki, hogy a szociális ellátás pénztámogatást jelentő különféle változatai a kérdezettek 8 százalékát hozzák némiképp jobb helyzetbe rendszeres vagy alkalmi pénzsegítséggel.

Ez a két adat azt jelzi, hogy a társadalom intézményrendszerei közül a család, a rokonság a rászorulóknak bizonyuló időskorúak számára sokkal könnyebben elérhető támaszt jelent, mint a gondoskodás szociális ellátásként intézményesült változata. Ezzel még részleteiben is foglalkozunk a későbbiekben.

Kérdőívünk a megkérdezettek lakáskörülményeit több összetevőjében is érintette. Elsőként azt kell látnunk, hogy milyen lakásminőség jellemzi a válaszadókat, majd azt, hogy otthonaik felett milyen arányban rendelkeznek. Mindezt a lakásaikra jellemző területi beépítésmód is befolyásolja. A megkérdezettek 48 százaléka kertes, családi házas beépítésű lakóterületen él, 51 százalékuk magasbeépítésű, lakótelepi épületekben, a fennmaradó 1 százaléknak ebből a szempontból besorolhatatlan lakása van, ők részben munkásszálláson, őrházban élnek, részben megítélhetetlen volt az épület jellege.

A kutatás számára az első két kategória volt valóban fontos. Arról kell képet adnunk, hogy a családi házakban, illetve a magasépítésű területeken élő nyugdíjasok lakáshelyzetét mi jellemzi.

A lakások komfortfokozata, ill. a lakóházak száma szempontjából ellenőrzés előjelű tapasztalatokat szereztünk a kétféle beépítésmód mentén. Táb-lázatainkban nem vettük figyelembe a 13 besorolhatatlan lakásban élő vála-szait.

1. táblázat

A kérdezettek lakásának komfortfokozata beépítésmód szerint (% , N=1226)

	Komfort nélküli	Komfortos	Össz-komfortos	Nem tudja, nem válaszol	Összesen
Családi ház	15	26	58	1	100
Magasépítésű	-	10	90	-	100
Összesen	7	18	74	1	100

A megkérdezettek negyed része él olyan lakásban, amelynek kényelme (saját minősítésük szerint) nem felel meg a 20. század végi Magyarországon összkomfortosnak tekinthető lakással szemben támasztott követelményeknek. De merőben más a családi házban, illetve a lakótelepen élők ítélete. A kertesházakban élő 601 idős ember 41 százaléka komfortnélküli vagy hiányos felszereltségű lakásban él, ami az életkorban előre haladva egyre több nehézséget jelent. A magasépítésű házakban az ott élő 625 kérdezettnek csak 10 százaléka lakik olyan lakásban, amely nem összkomfortos.

Más a helyzet a kérdezettek otthonaiban rendelkezésre álló lakószobák számával.

2. táblázat

A lakószobák száma beépítésmód szerint (% , N=1226)

	a lakás szobaszáma				Nem tudja, nem válaszol	Összesen
	1	2	3	4 vagy több		
Családi ház	11	57	21	8	3	100
Magasbeépítésű	15	64	19	2	-	100
Összesen	14	60	20	4	2	100

A családi házakban élők otthonai tagoltabbak, inkább lehetővé teszik a lakáshasználat funkció szerinti megosztását, és jobban biztosítják a szükséges intim szférát a bennük lakók számára. De ez a különbség korántsem olyan markáns, mint amit a komfortfokozatban láthattunk.

Együttvéve azt kell mondanunk, hogy felvételünk során a családi házak kissé jobb beosztású lakásai lényegesen korszerűtlenebbek a magasépítésű városrészen lévő otthonoknál.

Képet alkothatunk a megkérdezett idős emberek lakástulajdonáról is. Az 1239 nyugdíjas közül 12 megkérdezett nem tudta, vagy nem akarta megmondani, hogy az általa lakott lakást milyen jogviszony keretében használja, így 1227 személy válaszait tudtuk feldolgozni. Először egy rendezett sort alkottunk, a tulajdonviszonyok más szemponttal való összefüggését csak ezt követően vizsgáltuk.

A kérdezettek lakásainak tulajdonosai (% , N=1227)

	%
- a kérdezett vagy házastársa, ill. mindketten	72
- a kérdezett más családtagja vagy hozzátartozója	22
- önkormányzat	3
- egyéb válaszok	3

A kérdezettek lakásai elsősorban többségben magántulajdonban vannak, ezen belül is dominánsnak tekinthetjük a lakásban élő kérdezettek (házastársak) tulajdonjogát. A megkeresett nyugdíjasok bő egy ötöde számolt be arról, hogy otthonuk más családtag (többnyire gyermekük) tulajdona. Ez a helyzet 265 személyt érint. A fennmaradó 75 válasz közel azonos módon oszlik meg (37, ill. 38) az önkormányzati tulajdon és más lakástulajdonosok között. Táblázatainkban ezt a két csoportot összevonva kell kezelnünk, hacsak nem akarunk megtévesztő módon 37 válasz néhány százalékaról véleményt mondani. Ennek figyelembevételével készült a tulajdonviszonyt és a lakás komfortfokozatát együtt bemutató táblázatunk:

3. táblázat

A kérdezettek lakásának komfortfokozata tulajdonos szerinti megoszlásban (% , N=1227)

A tulajdonos	Komfort nélküli	Komfortos	Össz-komfortos	Összesen
A kérdezett vagy házastársa, ill. mindketten	7	19	74	100
Más családtag vagy hozzátartozó	6	12	82	100
Bérlakás, szolgálati stb. lakás	24	28	48	100
Összesen	8	18	74	100

A magántulajdonú lakások két csoportja közötti kismértékű eltérés feltehetően abból adódik, hogy a lakótelepi lakásokat az idős tulajdonosok hamarabb íratják gyermekeik nevére, vagy eleve az ő számukra vásárolták meg az önkormányzati bérlakások értékesítésekor. Ezt a feltevésünket ellenőrizhetjük a beépítésmód és a tulajdonviszony egybevetésével, hiszen tudjuk: a családi házas beépítésű területeken lényegesen alacsonyabb a lakások komfortfokozata. Ezt a kontrollt szolgálja következő táblázatunk. Összeállításakor elhagytunk 12 bizonytalan megítélésű lakást, így adataink 1215 válaszra épülnek.

Milyen beépítésű területen vannak a különböző tulajdonú lakások (% , N=1215)

A tulajdonos	Családi ház	Lakótelep	Összesen
A kérdezett vagy házastársa, ill. mindketten	51	49	100
Más családtag vagy hozzátartozó	42	58	100
Bérlakás, szolgálati stb. lakás	49	51	100
Összesen	49	51	100

A különbség korábbi feltételezésünk szerinti értelmezését nem kell elvetnünk, sőt, ezek az adatok inkább megerősítik azt a véleményünket, hogy a családi házban lévő otthonaik tulajdonjogához inkább ragaszkodnak a város idős polgárai. Annak ellenére, hogy komfortfokozatuk alacsonyabb. Feltehető, hogy az önkormányzati lakások értékesítésekor a vételt sokan kényserhelyzetnek tartották a szükséges pénz egy részét (vagy egészét!) hozzátartozóik biztosították. Így bizonyára gyakran jutottak arra a következtetésre: „úgyis rájuk száll, legyen az ő nevükön, biztos, ami biztos alapon”.

Az eddig vázolt jövedelmi és lakáshelyzet jelenti a háttérrel a kérdezett idős emberek önellátásra való képessége, illetve támogatottsága áttekintéséhez.

A rászorultság és a gondoskodás

A megkérdezettek zöme (76%) úgy jellemezte önnön egészségi állapotát, erőnlétét, hogy minden szempontból képes önmaga ellátására, jó egészségi állapotnak örvend. Közel egy ötödük (18%) állította, hogy betegség vagy gyengeség korlátozza az önellátásban, ezért rászorul a segítségre. Teljesen mások segítségére, gondozására kell hagyatkoznia a kérdezettek 6 százalékának.

A gondoskodásra, segítségre szoruló aránya legszorosabban az életkorral függ össze. Ez szinte közhelynek számít, de annyira fontos, hogy meg kell említenünk. Elsősorban azért érdemes e kapcsolat részleteire is figyelni, mert így kijelölhetjük azt a határt, amelytől kezdve a városban élő idős emberek felszólító erővel szólnak rászorultságukról.

A részben vagy egészében gondozásra, segítségre szoruló 296 személy feltehetően nem egyenletesen oszlik el a megkérdezettek között. Az alapmegszólást más kérdésekkel összevetve kijelölhetjük a város nyugdíjas lakosságának azokat a csoportjait, amelyekben az átlagnál magasabb a segítségre szoruló aránya. A szocio-demográfiai változók közül kettő mutatott releváns összefüggést az önellátási képesség korlátozottságával, ill. hiányával. E kapcsolatok áttekintése révén ismerhetjük meg a gondozásra szorulóknak belső gólyáját.

5. táblázat

Az egészségi állapot erőnlét, életkor szerint (% , N=1239)

Életkor	Minden szempontból önellátó	Részben segítségre szorul	Egészében másokra kell támaszkodnia	Összesen
55 évig	86	14	–	100
56-60 éves	87	11	2	100
61-65 éves	80	17	3	100
66-70 éves	81	14	5	100
71-75 éves	75	19	6	100
76-80 éves	62	23	15	100
81-85 éves	40	40	20	100
85 év felett	32	42	26	100
Összesen	76	18	6	100

A 75 éves életkor jelenti az első cezúrát, ettől kezdve minősítik állapotukat az átlagnál gyengébbnek a megkérdezettek. Az ide tartozó 200 személy 16 százalékot tesz ki. A 80 év feletti (114 személy) több mint fele azt mondta, képtelen a teljes önellátásra. Mindez egy megjegyzést kíván: az interjúhelyzetet olyannak tartom, amelyben az emberek szépíteni igyekeznek viszonyaikat, szemérmesek az ismeretlen kérdező előtt. Ezért feltételezem, hogy valójában magasabb a támogatásra szoruló aránya.

Az így jellemezhető rászorultság és a családi állapot elválaszthatatlanul összefügg. Ezt követhetjük nyomon az alábbi táblázatban:

6. táblázat

Az egészségi állapot, erőnlét a családi állapot szerint (% , N=1239)

Családi állapot	Minden szempontból önellátó	Részben segítségre szorul	Egészében másokra kell támaszkodnia	Összesen
Nőtlen, hajadon	68	21	11	100
Házasságban, élet társával él	82	14	4	100
Elvált	82	11	7	100
Özvegy	64	27	9	100
Összesen	76	18	6	100

Azok, akik soha nem éltek házasságban, és azok, akik magukra maradtak, alkotják a megkérdezettek legnehezebb helyzetben lévő két csoportját. Mintegy két harmaduk állítja, hogy teljesen önellátó, magas körökben a részben (21%), vagy egészében (11%) segítségre, gondozásra szoruló aránya. E két csoportba tartozik a felkeresett nyugdíjasok 32 százaléka.

Lényegesen jobbnak minősítette egészségi állapotát, erőnlétét az elváltan élők 104 személyt (9%) kitevő csoportja. Ebben a körben egy ötöd alatti a

támogatásra szoruló aránya, és csak 7 százalék állította, hogy kizárólag mások segítségével képes elrendezni életvitelét.

A házasságban, élettársi kapcsolatban élők a kérdezettek legnagyobb (59 százaléknyi) és egyben legjobb egészségi állapotnak örvendő csoportját képezik. A minden szempontból önellátók aránya körükben megegyezik az elváltakéval, de támogatást, gondozást inkább csak részben igényelnek. Csupán 4 százalékuk tartja úgy, hogy teljesen a külső gondozástól, segítségnyújtástól függ.

A dataink mellett azt is tudnunk kell, hogy e csoportban a szükséges gondozás-segítségnyújtás forrása a házastárs-élettárs személyében legtöbbször „háznál” van, míg az egyedül élőkről ez ritkábban mondható el.

A családi-rokoni segítség tényeinek bemutatása előtt azt kell tisztáznunk, vannak-e olyan rokonai-családtagjai a megkérdezetteknek, akikről segítséget, támogatást remélhetnek. Legtöbbjüknek van, és igen sokan egy fedél alatt élnek hozzátartozóikkal. Az alábbi rendezett sor ezeket a feltételeket tekinti át:

Élnek-e rokonai, hozzátartozói? (% , N=1239) *

– vele egy lakásban	77
– a városban	56
– máshol az országban	49
– külföldön	10
– nincs élő rokona	1
– nem tudja, nem válaszolt	1

A házasságban, élettársi kapcsolatban élők eleve megkülönböztetett helyzetben vannak, és körükben a többi csoportnál kedvezőbb (59%) azok aránya, akiknek Százhalombattán rokonaik élnek.

A megözvegyült nyugdíjasok közül 44 százalék él azonos lakásban hozzátartozóival, és 57 százalék számolt be arról, hogy családtagja él a városban.

Azok közül, akik házasságukat felbontva nem alapítottak ismét családot, 43 százaléknak van vele egy fedél alatt élő rokona, de csak 34 százalékuknak él hozzátartozója a városban.

Az életüket mindvégig pár nélkül élők kis csoportjában csak 25 százalék lakik hozzátartozójával közös lakásban, míg a városban 43 százaléknak él rokona.

Úgy gondoljuk, hogy értelmezésre az elváltak helyzete szorul, a többi adat magáért beszél. A házasságok felbomlása gyakorta azzal jár, hogy valamelyik fél más településre költözik. Feltehetően az így kettévált családokból hullottak ki azok, akiknek nincs közelben élő hozzátartozójuk.

Mind a négy csoport 50 százalék körüli arányban számolt be arról, hogy Magyarországon más településen él családtagja, és az átlagos 10 százaléktól nem tér el jelentősen a külföldi hozzátartozóval rendelkezők aránya egyik csoportban sem. A hozzátartozók nélkül élők, vagy azokról nem tudók cso-

* A válaszok aránya együttesen meghaladja a 100 százalékot, mivel a kérdésre több választ is lehetett adni.

portonként 1-2 százalékot tesznek ki. A nőtlenek, hajadonok 11 százalékos adata a csoport kis elemszáma (28 személy) miatt értelmezhetetlen.

A következőkben azt igyekszünk megragadni, hogy a lehetséges rokoni-családi segítség milyen mértékben válik valósággá.

1228 személy állította, hogy él ismert rokona, hozzátartozója. Erről a megkérdezettek szinte egészét átfogó körről tudjuk, számíthatnak-e családi segítségre.

Számíthat-e rokonai, hozzátartozói segítségére? (% , N=1228)

igen, anyagi támogatásra	5
igen, gondozásra	26
igen, mindkettőre	33
nem számíthat rájuk	32
nem tud, nem akar válaszolni	4

A kettős segítség kategóriát szétbontva azt kell mondanunk, hogy 38 százalékot tesz ki az a csoport, amelyben a családtagok pénztárcájukkal fejezik ki összetartozásukat. Szerencsésnek tarthatjuk, hogy csupán 5 százalék számolt be arról, hogy mindössze ebből állna a rokoni törődés. A gondozásban megnyilvánuló segítőkészség a kérdezettek 59 százalékának teszi könnyebbé helyzetét. Ezen belül szűkebb kör (26%) az, akiknél ez nem jár együtt anyagi támogatással. Csak feltételezzük, hogy aki tevőlegesen gondozza rászoruló rokonát, az csupán azért nem támogatja őt pénzzel, mert nem látja szükségét, vagy mert maga sem képes jövedelme egy részéről lemondani.

Ezt követően érdemes arra figyelni, hogy a társadalmi gondoskodás másik jelentős intézménye, a szociális ellátás mekkora körben áll a megkérdezettek rendelkezésére.

7. táblázat

Kap-e valamilyen szociális ellátást? (Az önellátási képesség szerint %, N=1239/)

Az önellátási képesség	Szociális ellátás rendelkezésére	ellátás kívüli	Házi gondozás	Közgyógyellátás	Szociális étkezés	Többféle is	Semmi	Összesen
Teljesen önellátó	2	6	—	2	2	1	87	100
Részben önellátó, segítségre szoruló	1	9	1	8	3	7	71	100
Teljesen másokra szoruló	3	11	3	12	8	5	58	100
Összesen	1	7	0	4	2	3	83	100

A szociális hálónak az a része, amelyet az önkormányzat feszíthet a több-kevésbé rászoruló alá, meglehetősen lyukasnak bizonyul a megkérdezettek válaszainak tanúsága szerint. A szociális támogatások valamelyest sűrűsödnek a rászorultság és (nevezzük nevén!) a kiszolgáltatottság súlyosbodása

mentén, de közel sem érik el a kívánatos mértéket, azaz a minden támogatásra szoruló társadalmilag garantált támogatását.

A szociális háló társadalmilag alig szervezett része az a támogatás, amely a rokon segítségtől a családgondozáson át az alkalmi segítőtársakig terjed. Megnéztük, hogy a részben vagy teljesen segítségre, gondozásra szoruló körében ennek a mezőnek melyik eleme működik, milyen arányban áll a rászoruló rendelkezésére.

8. táblázat

Kinek a segítségére számíthatnak a teljes önellátásra képtelenek?
(A segítségre kényszerültség foka szerint /%, N=296/)

A szükségesség segítség módja	Rokon	Al- kalmi segí- tők	Család gondo- zó	Szom- szé- dok	El- tartó	Több- féle	Sen- ki	Nem tud, nem akar vála- szolni	Össze- sen
Részben gondozandó	77	3	2	2	1	4	10	1	100
Teljesen gondozandó	73	5	4	1	3	7	7	-	100
Összesen	76	4	3	2	1	4	9	1	100

A részben spontán szerveződő, társadalmi hagyományokra, családi ösztartásra, jószándékra és kölcsönös előnyökre eltérő mértékben épülő segítség rendszere a rászorultakat jóval szélesebb körben támogatja, mint a szociális ellátás meglévő szervezete. Annak ellenére, hogy ezt a struktúrát alig koordinálja szakember, kevés előírás szabályozza működés módját, diszfunkcióit szinte lehetetlen szankcionálni.

Ennek ellenére téved, aki azt gondolja: ha ilyen precíz a kevéssé intézményesült gondoskodás rendszere, akkor szükségtelen társadalmilag szervezni, pénzt, szakértelmet áldozni a rászoruló segítése érdekében. Ellenkezőleg. Éppen azért kell nemcsak pénzben, hanem ötletben, az elfogadhatóság módjainak megkeresésével a jelenleginél jóval hatékonyabb szociális támogatás, mert a civil szféra működik ugyan, de igen sok benne az esetlegesség.

A rokon munkanélküli lehet, és akkor hiába cipelné valaki szatyrát, már nem teheti bele azt, amivel a rászorult kosztpénzét eddig kiegészítette. A szomszéd kitörheti a lábát, az alkalmi segítőnek elmehet a kedve. Holott a gondozásra, segítőtársakra hagyatkozó idős ember a természet rendje szerint általában egyre inkább igényelné a megbízható támogatást.

A családi-rokon támogatás és a szociális ellátás működés módjának eddig látott eltérésein túl még egy fontos különbségre kell felhívni a figyelmet. Ez a nyugdíj mértéke és a támogatottság közötti kapcsolat. Az átláthatóság kedvéért a támogatás különböző változatait összevonva kezeljük, kizárólag a támogatás tényére vagy hiányára figyelünk.

9. táblázat

A családi, rokoni támogatás és a szociális ellátás a havi nyugdíj szerint (% , N=1144)

A havi nyugdíj	Családi támogatás			Szociális ellátást		Összesen
	van	nincs	nincs válasz	kap	nem kap	
7 000 Ft-ig	74	22	4	31	69	100
7 001- 8 000 Ft	66	31	3	20	80	100
8 001- 9 000 Ft	62	34	4	23	77	100
9 001-10 000 Ft	61	38	1	24	76	100
10 001-11 000 Ft	64	33	3	17	83	100
11 001-12 000 Ft	69	26	5	12	88	100
12 001-13 000 Ft	62	33	5	13	87	100
13 001-14 000 Ft	70	27	3	3	97	100
14 001-15 000 Ft	60	36	4	11	89	100
15 001-16 000 Ft	61	28	11	7	93	100
16 001-17 000 Ft	54	31	15	8	92	100
17 000 Ft felett	65	29	6	4	96	100
Összesen	64	32	4	17	83	100

A családi-rokoni csatornákon keresztül érkező támogatás-gondozás kevésbé függ a támogatott rokon nyugdíjának mértékétől, mint ahogyan a szociális ellátás a nyugdíjbevételekhez kapcsolódik. Ez arra utal, hogy a hozzátartozók a segítségnyújtás előtt nem csupán idős rokonuk jövedelmét és saját anyagi forrásait mérlegelik, hanem az adott családban kialakult életstenderdeket is figyelembe veszik. A szociális ellátás viszont erősebben kötődik egy általánosnak tartott társadalmi sztenderdhez, a döntéshozók kevésbé kalkulálnak a nyugdíjasok korábban kialakult szokásaival, az életvitel jövedelemtől és tradícióktól egyaránt függő eltéréseivel. Mindezek alapján azt kell gondolnunk, hogy a családi-rokoni támogatás (ott, ahol ez létezik) rugalmasabb, több faktor alakítja, mint a szociális ellátás.

Informáltság és képzetés a nyugdíjasok (idősek) háza kapcsán

Mielőtt bármelyik formáció iránti „igények” taglalásával foglalkoznánk, azt kell megvizsgálnunk, volt-e előzetes tájékozottsága a város nyugdíjas polgárainak az önkormányzat elképzeléseiről. Hallottak-e arról, hogy ilyen intézmények létesítésének gondolata foglalkoztatja a testületet, tudnak-e valamit a két változat legfontosabb szolgáltatásairól, az igénybevétel feltételeiről? Csak ennek ismeretében van esélyünk az „igényeket” firtató kérdések válaszainak mérlegelésére.

Az önkormányzati elképzelésekről a hallomás szintjén informált volt a megkérdezettek 55 százaléka. A fennmaradó 45 százalék a kutatás időpontjáig nem is hallott ezekről a gondolatokról. Mint minden „tudás” típusú ismeret, ez az értesülés is döntően az iskolázottság függvényének bizonyult.

Hallott-e a tervekről? (Iskolai végzettség szerint /%, N=1239/)

Iskolai végzettség	Hallott	Nem hallott	Összesen
8 általánosnál kevesebb	49	51	100
8 általános	56	44	100
Szakiskola, szakmunkásképző	57	43	100
Középiskola	60	40	100
Főiskola, egyetem	73	27	100
Összesen	55	45	100

Ezt a tendenciát úgy értelmezhetjük, hogy azonos városban, azonos témáról szóló információra is inkább „vevők” a magasabb iskolázottságúak. Akkor is, ha a hírben szereplő intézményeknek számukra semmivel sem nagyobb a relevanciája, mint amekkora felszólító erővel a többi megkérdezettre ezek az intézmények hatottak. Előrevetve is bátran állíthatjuk, hogy a hallomás szintjén nem attól függ a tájékozottság, hogy számukra való, vagy sem a kérdéses hírben szereplő információ.

Annak érdekében, hogy képünk legyen a hírrel való találkozás módjáról, kértük, számoljanak be az első idevágó információ forrásáról. Annak a 681 személynek a válaszait rendeztük sorba, akik hallottak az elképzelésekről.

Honnan, kitől hallottak először a hallomás szintjén informáltak a tervekről? (% , N=681)

- városi televízió	29
- a közvetlen szomszédokon kívüli ismerősök	24
- helyi újság	18
- szomszédok	13
- rokonok, családtagok	7
- a kutatásról szóló tájékoztatás	1
- egyéb, elkülönítve értelmezhetetlen források	8
Összesen	100

A helyi sajtó két csatornája együttesen a megkérdezettek közel fele számára első forrásként közvetítette az önkormányzat elképzeléséről szóló híradást.

A válaszok tanúsága szerint közel ilyen súlyú az információs nagyhatalomnak számító élőbeszéd, a családi, lokális és egyéb ismeretségeken át áramló közlések szerepe. A „hallotta szomszéd (sógor, stb.) ...” kezdetű beszélgetések szinte ugyanolyan fontosak voltak ennek a hírnek a „szétkürtölésében”, mint a professzionális helyi média.

Az informáltságnak az iskolázottsággal való kapcsolata csak a korábban már leírt szintig érvényes. Akár a két intézmény szolgáltatásainak ismereteiről, akár a beköltözni kívánók által vállalandó feltételekről kérdeztük a nyugdíjasokat, az eredmény az iskolázottságtól függetlennek bizonyult. Ez már akkor kiderült, amikor „csupán” a szolgáltatások, ill. a feltételek ismeretét firtattuk, és az ismertnek vélt tartalomról még semmit nem kérdeztünk.

A következő táblázat összefoglalja a nyugdíjasok, ill. idősek háza által

nyújtott szolgáltatásokról és külön-külön a feltételek ismeretéről kapott válaszokat. A szolgáltatások esetében kérdőívünk közös kérdést tartalmazott, hiszen a három legfontosabb szolgáltatás a két intézményben azonos. A feltételek között már van határozott különbség, itt indokolt volt a kérdést differenciáltan megfogalmazni.

11. táblázat

Ismeri-e a két intézmény szolgáltatásait, ill. feltételeit?
(Az iskolai végzettség szerint %, N=1239)

Iskolai végzettség	A szolgáltatásokról		A feltételekről				Összesen
	tud	nem tud	a nyugdíjasok házában		az idősek házában		
			tud	nem tud	tud	nem tud	
8 általánosnál kevesebb	18	82	13	87	4	96	100
8 általános	25	75	18	82	9	91	100
Szakiskola, szakmunkásképző	30	70	23	77	9	91	100
Középiskola	27	73	21	79	5	95	100
Főiskola, egyetem	30	70	24	76	3	97	100
Összesen	23	77	18	82	6	94	100

Mindhárom „tudást” az jellemzi, hogy a korábbi információnál lényegesen kevesebben hiszik, hogy birtokában vannak a szóbanforgó ismereteknek. Míg az elképzelésekről a kérdezettek több mint fele hallott, addig a tervek legfontosabb tartalmait ismeretlennek minősítette a nyugdíjasok döntő többsége. A szolgáltatásokról csak közel egy negyedük állította, hogy ismertek előttük. A nyugdíjasok házához kapcsolódó feltételekről már egy ötödnél is kevesebben mondták magukat tájékozottnak, míg az idősek háza igénybevételeinek feltételeit praktikus ismeretlennek nyilvánították.

A kétféle „feltételcsomag” ismertetése ezek fényében különösen indokoltnak bizonyult, de ugyanígy szükségesnek kell neveznünk a szolgáltatásokról az interjú során adott tájékoztatást is. Ezek nélkül az elképzelhető igényekről feltett kérdéseink a klasszikus szociológusi önirónia (– Látott-e már fehér elefántot? – Nem. – Akkor hogyan vette észre a hóban?) újabb kiadásává silányultak volna.

A szolgáltatásoktól az idősek házával vállalandó feltételek felé haladva az is egyértelmű, hogy a kevésbé ismertnek tekintett „tudás” kevésbé függ össze az iskolázottsággal. A tanultabbak az elképzelések konkrét tartalmát tekintve korántsem tartják tájékozottnak magukat.

Találtunk azonban egy olyan összefüggést, amely befolyásolta a megkérdezettek ítéletét arról, hogy ismerői-e a szolgáltatásoknak és a feltételeknek. A tervekről hallott információ birtokában magabiztosabban állították ezt. Azok viszont, akik az önkormányzati elképzelésről nem hallottak, alig gondolták a részletek ismerőinek magukat. A kapcsolatot elegendő erővel jellemzi, ha mindhárom esetben kiemeljük a konkrétumok ismeretére vonatkozó válaszok arányát.

Tud a szolgáltatásokról, ill. a feltételekről?
(Az elképzelések hallomásszintű ismerete szerint /%, N=1239/)

Az önkormányzati elképzelésről	Tud a szolgálta- tásokról	Tud a feltételekről	
		nyugdíjasok háza	idősek háza
Hallott	33	24	10
Nem hallott	11	10	2
Összesen	23	18	6

A három oszlopba rendezett adatok alapján a tájékozottság fontos jellemzőjét ismerhetjük meg. A leginkább ismertnek vélt információ, a szolgáltatások mibenléte a tervekről szóló értesülések birtokában is csak 33 százalék számára tűnik ismertnek. Ez egyben azt is jelzi, milyen „mélységű” az önkormányzat elképzeléseiről az érintett, nyugdíjas polgárokhoz érkezett hír. Olyan szegényes, hogy az értesüléssel rendelkezők két harmada még csak nem is gondolja, hogy tudná, mivel áll lakói rendelkezésére egy ilyen létesítmény.

A további adatok – a már ismert tendencia szerint – arról tanúskodnak, hogy a nyugdíjasok háza átláthatóbb elképzelés, az idősek háza pedig szinte rejtély még azok számára is, akik az idevágó alapinformációról már hallottak valamit. Ez utóbbiról a hallomással sem bíró megkérdezettek praktikusán semmit sem tudnak.

Az eddigiek fényében azt kell mondanunk, hogy a tervezett nyugdíjasok, ill. idősek házának szolgáltatásai, ill. a bekerülés feltételei egyetlen szálon, az önkormányzati elképzelésekről szerzett hír mentén jutottak el a megkérdezettekig.

A feldolgozás során azt is figyelemmel kísértük, hogy az interjúba beépített tájékoztatás 3-3 motívumát milyen mértékben ismerte a szolgáltatásokról és a feltételekről tájékozottnak ígérkező, mindjobban szűkülő kör. Ebben az elemzésben ismét óvatosan kell bánnunk az arányokkal, hiszen a szolgáltatások mibenlétéről csak 293 személyt, a feltételekről a nyugdíjasok háza esetében 224, az idősek háza kapcsán pedig mindössze 79 személyt kérdezhettünk. Azokat, akik e kérdésekben tájékozottnak tartották magukat. Ezért arra kell szorítkoznunk, hogy a teljes ismeretszerkezetet a kérdezhető egészében tekintsük át mindhárom kérdésben.

Az ismert szolgáltatások a magukat tájékozottnak vallók körében (% , N=293)

	említette
- rendszeres egészségügyi ellátás és gondozói ügyelet	
+ házi szociális gondozás (étkezés, takarítás stb.)	38
- házi szociális gondozás	15
- kb. 20-30 négyzetméteres garzonlakás,	
+ egészségügyi ellátás és gondozói ügyelet,	
+ házi szociális gondozás	14
- garzonlakás + házi szociális gondozás	8
- garzonlakás + egészségügyi ellátás és gondozói ügyelet	8
- egészségügyi ellátás és gondozói ügyelet	6
- garzonlakás	2
- csak más szolgáltatást említett	7
- nem tudja, nem válaszolt	2
Összesen	100

A rendezett sor élén álló választartalmak már jelzik, mely szolgáltatások váltak igazán ismertté, és melyet idéztek fel ritkábban, bár lehet, hogy hallottak róla. A többszörös említéseket figyelembevevő csoportosítással zavaró elemek nélküli, tiszta képet alkothatunk arról, hogy a fenti listában melyik szolgáltatás mennyire ismert.

A szolgáltatások ismertsége (% , N=293)

- házi szociális gondozás	75
- egészségügyi ellátás és gondozói ügyelet	66
- garzonlakás	32

A tervezett létesítmények az erről tudással rendelkezők számára elsősorban a garantált gondozás – egészségügyi ellátás ígéretét hordozzák, a lakás (nagysága és minősége) kevésbé hangsúlyos a számukra.

Nagyobb tévedés kockázata nélkül állíthatjuk, hogy ez a két szolgáltatás motiválja azokat, akiket foglalkoztat a nyugdíjasok, esetleg az idősek házána igénybevétele.

Az is átlátható ezekből a válaszokból, hogy a tájékozottságról nem hamisak a hiedelmei az idetartozóknak, hiszen a három, lényegi szolgáltatás közül legalább egyet 91 százalék ismert. Ha egyetlen index segítségével akarjuk kifejezni, hogy a lehetséges három alapismeretből mi áll a kérdezettek rendelkezésére, úgy ennek értéke 1,73, amit méltán magas értéknek kell tartanunk, különösen a feltételek indexeinek ismeretében.

Vegyük szemügyre a feltételek ismeretét, elsőként is a nyugdíjasok háza esetében:

A nyugdíjasok háza igénybevételének ismert feltételei a magukat tájékozottnak vallók körében (% , N=224)

	említette
- bérlakás leadása vagy saját lakás eladása az önkormányzatnak	62
- lakás leadása (eladása)	
+ nyugdíjas vagy elérte a nyugdíjkorhatárt	3
- lakás leadása (eladása)	
+ önmaga ellátására képes	1
- csak mást említett	33
- nem tudja, nem válaszolt	1
Összesen	100

A nyugdíjsház legismertebb (gyakorlatilag egyetlen ismertnek tekinthető) feltétele a lakás leadása (eladása). A másik két feltétel praktikusán ismeretlen a megkérdezettek számára.

A megtisztított lista így alakul: A feltételek ismertsége (% , N=224)

- bérlakás leadása vagy saját lakás eladása	66
- nyugdíjas vagy betöltött nyugdíjkorhatár	3
- az önellátás képessége	1

A kérdezettek 66 százaléka legalább egyet ismer a három alapvető feltétel közül. A három ismeretmozzanat indexált jelzőszáma 0,70, lényegesen alacsonyabb a szolgáltatások indexértékénél. De ezzel még korántsem láttuk az ismeret-index mélypontját. Az ugyanis a titokzatosnak tűnő idősek háza feltételeinek „köztudottságát” minősíti.

Az idősek háza igénybevételének ismert feltételei a magukat tájékozottnak vallók körében (% , N=79)

- kb. egymillió forinttal belép az építés költségeibe	42
- elfogadja, hogy lakása nem örökölheto, így a tulajdonjog az önkormányzatra vagy az alapítványi működtetőre száll	10
- nyugdíjas vagy elérte a nyugdíjkorhatárt	7
- csak mást említett	33
- nem tudja, nem válaszolt	8
Összesen	100

A listát itt nem kellett tisztítanunk, mivel egyetlen megkérdezett sem említett két feltételt válaszában. Az ismeretek indexe a lehetséges három értékhez képest mindössze 0,59, ami az elérhető maximum egy ötödét alulról súrolja.

Az ismeretszerkezetet egészében úgy kell jellemeznünk, hogy a megkérdezendők egészéhez viszonyítva drasztikusan szűk kör véli tájékozottnak önmagát. Ebben a mezőnyben viszont valamit szinte mindenki tud a szolgáltatásokról (68 százalék egynél többet említett), viszont az igénybevétel fel-

tételei a mind kisebb körben sem ismeretesek. Különösen az idősök háza tűnik átláthatatlannak a vizsgált nyugdíjaskorú polgárok előtt.

Mindezt azzal kell kiegészítenem, hogy a kutatáshoz rendelkezésemre bocsátott dokumentumok is erről a formációról mondtak a legkevesebbet, azt is bizonytalan megfogalmazásban, ami meglehetősen kötötte a kezemet az interjú tájékoztató blokkjának kidolgozásakor. Azt gondolom, hogy ezért korántsem szabad meglepődni azon, hogy az idősök háza feltételeit csupán így látják át a megkérdezettek. Ez egy bizonytalan kategória a kutatás megrendelője számára is, hogyné lenne az a kérdezettek körében.

Végezetül arról kell beszámolnunk, hogy az igénybevétel lehetőségeit mennyire látják elképzelhetőnek a megkérdezettek. A nyugdíjasok háza és az idősök háza esetében ezt mindenkitől kérdeztük, a szociális otthonról viszont csak azoktól, akik az előbbi kettő közül valamelyiket, akár a bizonytalan jövőben elképzelhetőnek vélték, de sem ingatlanuk, sem tőkájük nincs. Akik a szolgáltatásokról vagy a feltételekről nem voltak tájékozottak, azoknak a kérdezők elmondták a kérdőívben szereplő tájékoztatást.

A két formációval kapcsolatos elképzelhető igények (% , N=1239)

Igény és annak elképzelt időpontja	Lakását feladva nyugdíjasok házában éljen	Lakását feladva hozzávetőleg egymillió forinttal betársuljon az idősök házának építésébe
Biztosan nem	75	86
Elképzelhető, de nem tudja, mikor lenne rá szüksége	19	11
Elképzelhető, de öt éven túl	2	1
3-4 éven belül elképzelhető	-	-
1-2 éven belül elképzelhető	1	-
Már most is igényelné	1	1
Nem tudja, nem válaszolt	2	1
Összesen	100	100

A megkérdezettek domináns többsége határozottan elutasítja még a gondolatát is annak, hogy az ismert feltételek mellett valamelyik formáció szolgáltatásait igénybe vegye. Mintegy 10-20 százalék közötti csoportjuk nem zárja ki ezt a lehetőséget, de úgy véli, hogy nem kényszerül rá.

Elképzelhetőnek tartja 1-5 éven belül 3, ill. 1 százalék a nyugdíjasok, ill. az idősök háza esetében, hogy életét ilyen keretek között élje, de ezt nem tartja pillanatnyilag aktuálisnak. Mindössze 1-1 százalék tekint úgy ezekre a lehetőségekre, mint már most is szükséges megoldásra. Meg kell jegyezzük, hogy itt a kerekítések miatt a 16 és 9 személy egyaránt 1 százalékot jelent. Előbbin a nyugdíjasok, utóbbin az idősök házáat kell értenünk.

A továbbiakban az „elképzelhető”, de időhöz kötve csoportban együtt kezeljük azok válaszait, akik ezeket a lehetőségeket számításba vették, és

megjelölték azt az időpontot, amikor számolniuk lehet a kérdésben szereplő két intézmény igénybevételével.

A felvételünkben figyelembevett szocio-demográfiai változók közül a családi állapot az egyetlen, amelynek bemutatásra érdemes, bár inkább csak tendenciaszerű kapcsolata van az elképzelhetőnek tartott igényekkel.

13. táblázat

A nyugdíjasok házával kapcsolatos elképzelhető igények családi állapot szerint (% , N=1239)

Családi állapot	Biztosan nem	Elképzelhető, de nem tudja, mikor	Időhöz kötve	Már most is igényelné	Nem tudja, nem válaszolt	Összesen
Házass, élettársával él	75	20	3	–	2	100
Elvált	63	33	2	1	1	100
Özvegy	78	15	3	3	1	100
Nőtlen, hajadon	64	25	4	7	–	100
Összesen	75	19	3	1	2	100

Az arányok ilyen kis eltérései önmagukban nem teszik lehetővé a határozott értelmezést, ezért az idősek házáról szóló válaszok megoszlását is át kell tekintenünk.

14. táblázat

Az idősek házával kapcsolatos elképzelhető igények családi állapot szerint (% , N=1239)

Családi állapot	Biztosan nem	Elképzelhető, de nem tudja, mikor	Időhöz kötve	Már most is igényelné	Nem tudja, nem válaszolt	Összesen
Házass, élettársával él	86	11	1	–	2	100
Elvált	78	20	–	–	2	100
Özvegy	88	9	1	2	–	100
Nőtlen, hajadon	82	10	4	4	–	100
Összesen	86	11	1	1	1	100

Az arányeltérések hasonló irányba mutatnak, de itt is igen kismértékűek. Ezenkívül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a nőtlenek, hajadonok a családi állapot mentén képezhető csoportok közül a legkisebb, az egész minta 2 százalékát kitevő alcsoport. Ha nem kellene emlékeznünk arra, amit a dolgozat második részében már áttekintettünk e kis csoport nehéz helyzetéről, és elfelejthetnénk azt, amit az özvegyek rászorultságáról ott leírtunk, akkor nem is kellene ezeket az adatokat itt szerepeltetnünk. De e két táblázat és a korábbiak összecsengenek. Ezért azt kell mondanunk, hogy a városban élő,

viszonylag kis számú nőten, hajadon és a jelentős számú özvegy érdemel megkülönböztetett figyelmet. Várhatóan közülük kerülnének ki a nyugdíjasok vagy az idősek házába törekvők. Feltéve persze, hogy helyzetük lehetővé teszi a feltételek teljesítését.

Szólunk kell a nemek szerinti megoszlásról is. Ebben a dimenzióban százalékosan kifejezhető eltérés alig mutatható ki, mindössze 1 százalékkal több nő állította, hogy időhöz kötöten elképzelné, előbb-utóbb rászorulhat a nyugdíjasok házára. Az idősek házáról férfiak nem, a nők közül 2 százalék állította, hogy már most is igényelné. Ezeket az adatokat – éppen az alig eltérő arányok miatt – százalékról gyakoriságra visszafordítva is át kell nézünk.

Összesen 30 megkérdezett mondta, hogy időhöz kötve elképzelhetőnek látja a nyugdíjasok háza iránti igényét. Közülük 22 nő. Már most is ilyennek tartja helyzetét 16 személy, közülük 12 nő. Az idősek házába 9 nő már most beköltözne, míg a férfiak közül ezt senki nem tenné.

A százalékban kimutathatatlan vagy alig érzékelhető eltérések mögött tucatszámra nehéz helyzetben lévő idős asszonyok vannak. Ha valaha megépül Százhalombattán e két intézmény valamelyike, akkor oda többnyire ők szeretnének bejutni.

Ez az eredmény ellentmond annak, amit a munka megkezdésekor feltételeztünk. Arra gondoltunk, hogy az idős asszonyok inkább ragaszkodnának megszokott háztartásukhoz, a férfiak talán könnyebben lemondanak szokásaik, környezetük egy részéről az ellátás, gondozás érdekében. Úgy tűnik, tévedtünk; a férfiak nehezebben tartják elképzelhetőnek önállóságuk egy részének feladását.

A szolgáltatások és a feltételek előzetes ismerete sem jár együtt az elképzelhető igények emelkedésével. Sőt, a nyugdíjasok házát elképzelhetőnek tartók két harmada nem ismerte sem a feltételeket, sem a szolgáltatásokat. Az idősek házát bármikor elképzelhetőnek tartók 70 százaléka nem tudott az interjú megkezdésekor a szolgáltatásokról, és a feltételeket is 81 százalék kérdezőbiztosunktól ismerte meg. Emiatt azt kell mondanunk, hogy a válaszok jelentős hányada nem előzetesen érlelt álláspont, hanem a pillanatnyi helyzet (a presszió nélkül is átélt válaszadási motiváció!) születte.

Nem találtunk kimutatható kapcsolatot az igényekről szóló válaszok és a jövedelem között sem. A 12 000 forint alatti nyugdíjjal rendelkezők 74 százalékban, az ennél magasabb havi nyugdíjűak 75 százalékban azt mondták, biztosan nem igényelnék a nyugdíjasok házát. A másik konstrukció esetében 86, ill. 85 százalék volt biztos abban, hogy nem kíván ott élni. A nyugdíjasok házát bármilyen időpontban összesen 24 százalék tartja elképzelhetőnek a 12 000 forint alatti és 23 százalék az ennél magasabb nyugdíjűak közül. Az idősek házáról 13, ill. 12 százalék állította ugyanezt a két csoportban. Ezek a minimális eltérések a részletesebb bemutatást indokolatlanná teszik, hiszen valódi értelmezést nem tudnánk az adatokhoz kapcsolni. Pontosabban: csak azt mondhatjuk, hogy a nyugdíj mértékén nem múlik, életét ki tartja elképzelhetőnek és ki nem a két intézmény bármelyikében.

Azok körében, akik legalább az egyik változatról azt mondják, hogy most vagy bármikor elképzelhetőnek látják igényüket, áttekintettük a rendelkezésre

álló fedezet változatait. Az erről kérdezendő 299 személyes körben az alábbi képet kaptuk:

Milyen fedezet áll azok rendelkezésére, akik valamelyik konstrukciót el tudják képzelni
(%, N=299)

- értékesíthető saját ingatlan	60
- leadható bérlakás	10
- értékesíthető családi ingatlan	7
- saját tőke	1
- családi tőke	1
- sem tőkéje, sem ingatlana nincs	18
- nem tudja, nem válaszolt	3
összesen	100

Bérlakás alig áll az érintettek rendelkezésére, domináns a saját (esetenként családi) ingatlan, és tőkével praktikusán nem rendelkeznek. Az önkormányzat arra számíthat, hogy a jelentkezők ingatlanait kell megvásárolnia, esetleg azokat, amelyeket nemrég értékesített a bérlők körében.

Az elképzelhető vagy már most is átértett igényűek 71 százaléka összkomfortos lakásban él, 20 százalék komfortosnak és 8 százalék komfort nélkülinek írta le lakását. Mindössze 1 százalékról nem nyilatkoztak. A komfortfokozattal nem függ össze az igényekről elmondott elképzelés, ezért eltekintettünk a táblázatos áttekintéstől. Azt viszont érdemes megnézni, hogy milyen beépítésmód jellemzi az eltérő elképzelésűek lakókörnyezetét.

15. táblázat

A beépítésmód aszerint, hogy elképzelhetőnek tartják-e
bármelyik konstrukcióban életüket (%, N=299)

	Családi ház	Lakótelep	Egyéb	Összesen
Elképzelhető, vagy már most is igényelné	42	57	1	100
Biztosan nem, egyiket sem	50	49	1	100
Összesen	49	50	1	100

Azoknak, akik bármelyik konstrukciót legalább elképzelhető igényűeknek vélik, jellegzetesen inkább magasbeépítésű lakóövezetben van a lakásuk. Feltehető, hogy az elképzelések megvalósulása esetén ezekben az épületekben jut lakásalaphoz a város önkormányzata.

A fedezettel nem rendelkezők körében áttekintettük, hogy mit gondolnak a szociális otthonba költözésről. Ezt a kérdést 63 személynek tettük fel. Közülük eddig egy sem tett kísérletet arra, hogy szociális otthonba kerülhessen. Elképzelhetőnek tartja, hogy megpróbálna ilyen otthonban élni 75 százalék, elképzelhetetlennek tekinti 13 százalék, és 12 százalék nem tudott, nem akart válaszolni.

Interjúnkat egy olyan vélemény-kérdéssel zártuk, amelyben azt tudakoltuk, hogy a megkérdezettek hány emberről gondolják úgy ismeretségi kö-

rükben, hogy beköltöznenek a három intézmény valamelyikébe. A válaszok roppant tanulságosak:

16. táblázat

Véleménye szerint a városban élő nyugdíjas ismerősei közül hányan költöznenek valamelyik intézménybe? (% , N=1239)

	1	Személyek száma			Senki	Nem tudja, nem válaszolt	Összesen
		2	3	ennél több			
Nyugdíjasok háza	1	1	1	2	39	56	100
Idősek háza	–	–	1	–	41	58	100
Szociális otthon	1	1	–	1	40	57	100

A megkérdezettek közül igen kevesen gondolják, hogy ismerőseik a vizsgált intézmények lakói szeretnének lenni. Az idősek háza esetében mindössze 1 százalékuk számolt be olyan ismerősökről, akikről ezt feltételezik. A válaszolni képtelenek magas arányát bátran úgy kezelhetjük, mintha nem ismernének ilyen személyeket. Arra kell gondolnunk ugyanis, hogy akikről nem tudják feltételezni ezt a lépést, azok kapcsán vált ilyen (egyetlen más kérdésben sem tapasztalt) magas arányúvá a „nem tudom”, „nem válaszolok” reagálások csoportja.

Emellett még egy feltételezést kell megfogalmaznunk. Valószínűnek látjuk, hogy tényleges ismeretek hiányában a saját késztetések tükörképei ezek a válaszok. Nem csupán a válaszarányok értékei közelítenek a saját elképzelhető igényekről elmondottakhoz, hanem a válaszadást megelőző mérlegelés is közel azonos lelki pályát futott be, mielőtt egy-egy választ megfogalmaztak. De hangsúlyozom, ez egy, a válaszok erős egybeesésének megértésére irányuló, kézenfekvő hipotézis. Bizonyítékunk nincs rá, viszont segítséget jelenthet az interjúhelyzet egy másik összetevőjének megértéséhez.

Korábban a megkérdezett nyugdíjasok saját késztetéseikről – igényeikről számoltak be. Gyakran olyan kérdésben kellett véleményüket, szándékaikat megfogalmazniuk, amelyben – mint láttuk – kevés támpontjuk volt a döntéshez. Ezért sokaknak kapóra jöhetett az ismerőseik feltehető igényeiről szóló kérdés. Olyan választ adtak, amely mintegy megerősítést jelenthetett számukra korábbi bizonytalan háttéren született válaszaikhoz. Azt élhették át, hogy az előzőekben indokolt kérdőjelek ellenére „jó!” válaszoltak. És ezt a gondolatmenetet logikusan követi dolgozatunk befejező mozzanata.

A tanulmányban áttekintett összefüggések és a hozzájuk kapcsolódó értelmezések álláspontom szerint nagyfokú óvatosságot igényelnek az önkormányzattól az elképzeléseiben szereplő kétféle konstrukcióról szóló döntés kialakításakor.

Mindkét intézményről hiányosak az érintettek ismeretei, elsősorban a kézzelfogható tudás, a várható realitások átláthatatlanok. Azt tudják a legkevésbé, ami a legjobban érdekelhetné őket: más lesz-e az orvoshoz, ápolóhoz

jutás lehetősége egy ilyen házban. Kell-e várni a vizsgálatra, a receptre, a gyógyszerre, ki takarít a lakásban, ha ezt már nem tudom megtenni? Közös ebédlőben vagy a saját asztalomnál lehet vacsorázni, megfőzik-e a kedvenc ételemet is, vagy csak azt kapom, amit mindenki?

De sokak számára az is fontos lehet, ami egészen mellékesnek tűnhet a döntéshozók számára. Csak példaképpen: lehet-e macskája annak, aki most, félig bénán is tart egyet? A felvételek során minderről nem eshetett szó, de bátran állíthatjuk, ilyen kérdések bárkiben felmerülhetnek, amikor egy nehéz döntés előtt áll. És a döntéseket a válaszok birtokában szeretnék meghozni a rászoruló is. Ezért elképzelhetőnek tartom, hogy amikor a realitások ismeretében valóban eljön a döntések ideje, a nyugdíjasok egy része másképp dönt, mint ami a felvétel alapján valószínűsíthető.

Emiatt azt a lehetőséget is érdemes lenne mérlegelni, hogy a városban gondozásra-ápolásra szorulóknak számára az elképzelt létesítmények bármelyike valóban a legjobb megoldás-e. Vajon a megvalósításhoz szükséges összeg nem hatékonyabb-e egy olyan, nyitott alapítvány keretében, amelybe a hozzátartozóik otthoni gondozását segíteni akarók is befizethetik a maguk hozzájárulását? Akár úgy, hogy az erre szánt összeg felhasználásáról is rendelkezhetnek. Tudom, hogy egy ilyen megoldás nem növeli közvetlenül az önkormányzat lakásalapját, de presztízsét annál inkább, és talán előnyösebb a segítségre szorulóknak számára. Mindenesetre ezt sem hagynám ki a számításba vehető alternatívák sorából.

Murányi István

Drogfogyasztás a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei középiskolások körében*

A drogfogyasztásra vonatkozó országos vizsgálatok többségéhez hasonlóan¹ a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében készült felvételek sem felelnek meg elemi módszertani kritériumoknak, így nem szolgálnak megbízható információkkal. A Szabolcs-Szatmári Szemle néhány publikációjában hivatkoznak néhány, a nyolcvanas évek közepén készült survey-re, de a minta vagy az eredmények statisztikai jellemzőiről nem olvashatunk.² Az egészségügyi statisztikák (ideggondozók, pszichiátriai gondozók, alkoholgondozók) és a rendőrségi nyilvántartások adatai szintén nem alkalmasak a megyei droghelyzet jellemzésére.³

Az ifjúsági korcsoportot vizsgáló hazai kutatások közül leginkább a BKE Szociológia Tanszékének 1992 őszén elvégzett felvétele⁴ felel meg a metodikai követelményeknek, ezért úgy véltük, hogy az Országos Alkohológiai Intézet egyik kiadványában⁵ megjelent kérdőív, mintavételi eljárás és egyéb módszertani jellemzők alapján elvégzett adatfelvétel alapja lehet egy megyei drogmegelőzési és kezelési stratégia kidolgozásának. Néhány kérdést stilisztikailag módosítottunk, és a vallásosságra vonatkozó kérdésblokkot kiegészítettük, de ez egyik esetben sem jelentett tartalmi változást.

A mintavétel

A minta kialakításánál figyelembe kellett vennünk, hogy a megye három városában (Nyíregyháza, Mátészalka, Kisvárd) volt lehetőségünk az adatfelvételre. Az 1992-1993-as tanévben Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 18 településén 49 középfokú oktatási intézmény működött, így nem lehetett olyan mintavételi módszerrel dolgozni, amely az iskolatípus és a tanulólétszám mellett figyelembe veszi a települések jellemzőit is. Ezért döntöttünk úgy, hogy a három város középfokú oktatási intézményeiben tanulókat tekintjük a mintavétel alapsokaságának. A kérdőív önkitöltős jellegéből adódott, hogy

* A kutatás az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Intézete és a Megyei Pedagógiai Intézet megbízásából 1993 májusában készült.

alapegységként az iskolai osztály szerepelt. A minta kialakítása során a többi iskolatípushoz képest a tanulólétszámuk folytán kevésbé jelentős szakiskoláktól eltekinttünk. A negyedéves gimnáziumi és szakközépiskolai tanulók az adatfelvétel ideje alatt zajló érettségi vizsgák miatt nem szerepeltek a mintában.

A rétegzett mintavétel során az első lépcsőnél a tanulólétszámnak (osztályok) a városok, a második lépcsőnél az iskolatípusok, a harmadik lépcsőnél az évfolyamok szerinti megoszlása volt a rétegzési szempont. A konkrét iskolában, az utasításnak megfelelő évfolyamon belül az osztályok kiválasztása szisztematikus véletlen módszerrel történt. Az ily módon kialakított 1165 fős elemszámú minta jól reprezentálja a három város középiskoláinak (szakmunkásképző intézeteinek) három évfolyamát, de a megye egészét semmi képpen. (A vizsgált három városban működik a megye középfokú oktatási intézményeinek 59 százaléka, itt tanul a középiskolások több mint két harmada, ezért a „mintánk jól jellemzi Szabolcs-Szatmár-Bereg megye középiskoláinak (szakmunkásképző intézeteinek) három évfolyamát” kijelentés módszertanilag is helytálló. A kutatás eredményeinek ismertetése során csak a BKE már említett vizsgálatára hivatkozunk, mivel annak kérdőíve és az adatfelvétel körülményei (csoportos önkitöltős kérdőív, iskolai órákon lebonyolított felvétel) azonosak kutatásunk jellemzőivel.⁶

A minta jellemzői

A megkérdezettek több mint fele (58%) a megyeszékhely, egy negyede (26%) Mátészalka, 15 százaléka pedig Kisvárdra középfokú oktatási intézményében tanul.

1. táblázat

A felvételi helyek és az iskolák típusa (százalékban)

	Nyíregyháza	Mátészalka	Kisvárdra
Szakmunkásképző	42	46	50
Szakközépiskola	37	21	14
Gimnázium	21	33	36

A szakmunkásképzőkben a fiúk, a gimnáziumokban a lányok felülreprezentáltak, az elsősök között lényegesen több a fiú, mint a másik két évfolyamon.

2. táblázat

A minta megoszlása nemenként és iskolatípusonként (százalékban)

	Fiú	Lány	Összesen
Gimnázium	13	48	26
Szakközépiskola	32	24	29
Szakmunkásképző	55	28	45

3. táblázat

Az iskola típusa és az évfolyam (százalékban)

	Szaktanulmányi képző	Szakközépiskola	Gimnázium
Első	46	38	24
Második	24	28	32
Harmadik	30	34	44

A kérdezettek közel két harmada (62%) fiú, 38 százaléka lány. Állandó lakóhelyét tekintve a három városban tanulók fele (53%) városban, 45 százaléka községben él, gyakorlatilag minden válaszadó (97%) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében él. A tanulók 6 százaléka ismételt évet eddigi tanulmányai során. Az adatfelvételt megelőző félévben (1991-1992. tanév, első félév) a válaszadók többségének (51%) tanulmányi eredménye közepes és jó átlag között volt. A 3,00 alatti tanulmányi átlag a minta egy ötödét (21%), a 4,00 feletti átlag egy negyedét (26%) jellemzi. A kérdezettek közel felének (46%) van valamilyen – pl. ösztöndíj, alkalmi munka, rendszeres munka – havi rendszeres jövedelme. A tanulók egy negyede (25%) havonta 2000 Ft feletti összeget költ, s hasonló azok aránya, akik 500 Ft alatti összeget jelöltek meg (24%). Az iskolatípusonként eltérő ösztöndíjak miatt nem meglepő, hogy a szaktanulmányi képzőben tanulók többségének (38%), a szakközépiskolások közül minden ötödik (24%), a gimnazisták közül minden tizedik (10%) tanulónak van rendszeres havi jövedelme.⁷ Ennek ellenére közel azonos arányban rendelkeznek a különböző iskolatípusban tanulók jelentősebb – 400 Ft feletti – jövedelemmel.⁸ Az évfolyamokon belül nem tér el lényegesen a rendszeres jövedelemmel rendelkezők aránya, de – a szaktanulmányi képzés sajátosságai miatt – a harmadéveseknek lényegesen több jövedelme van, mint a másik két évfolyamnak.⁹ Egy átlagos héten a kérdezettek 87 százaléka megy el otthonról szórakozni, kikapcsolódni. A tanulók egy harmada (34%) hetente egy, negyede (26%) hetente két alkalommal nincs otthon esténként.

A családi háttér jellemzői

Mindkét szülő iskolai végzettsége magasabb a lányoknál, mint a fiúknál.¹⁰ A tanulók szüleinek iskolázottsága és az iskolatípusok kapcsolata egyértelmű. A gimnáziumokban tanulók szüleinek a legmagasabb, a szaktanulmányi képzőbe járó diákok szüleinek a legalacsonyabb az iskolai végzettsége. Ennek megfelelően az értelmiségi, szellemi foglalkozású szülők leginkább a gimnáziumok, legkevésbé a szaktanulmányi képzők diákjait jellemzik.¹¹

A két szülő iskolai végzettsége közötti magas korrelációt ($p:0,001$, $R^2 : 0,626$) figyelembe véve, a kérdezetteket csoportosítani tudtuk a családi háttér egyik legfontosabb mutatója, a szülők iskolázottsága alapján. Az eljárás során¹² két, a szülők iskolai végzettsége szerint jól elkülönülő csoportot kaptunk. A kérdezettek 36 százalékát az alacsony iskolázottságú, 53 százalékát a magasan iskolázott szülői háttér jellemzi.

4. táblázat

A szülők iskolai végzettsége alapján elkülönült csoportok (százalékban)

	Alacsonyan iskolázott szülői csoport		Magasan iskolázott szülői csoport	
	Apa	Anya	Apa	Anya
Maximum 8 általános	29	58	0	0
Szaktunókásképző	63	38	26	8
Érettségi	7	5	42	63
Felsőfokú	1	0	32	29

A szülők foglalkozási aktivitása azonos, 70 százalék aktív.¹³ A munkanélküliek és a nyugdíjasok magas száma miatt az inaktív aránya mindkét szülői csoportban jelentős.¹⁴ A szülők iskolai végzettsége és a kérdezettek neme közötti összefüggések ismeretében nem meglepő, hogy a lányoknál magasabb az értelmiségi szülők aránya.¹⁵

Ahhoz, hogy a szülőket foglalkozás és foglalkozási aktivitás szerint együtt tudjuk jellemezni, az iskolai végzettséghez hasonlóan, két csoportot képeztünk.¹⁶ Az egyik csoportba (a kérdezettek 19%-a) azok a tanulók tartoznak, akiknél mindkét szülő aktív, s mindkét szülő többsége értelmiségi vagy egyéb szellemi munkát végez. A másik csoportban (a kérdezettek 73%-a) a szülők jelentős része inaktív, s gyakorlatilag nincs értelmiségi, szellemi foglalkozású apa vagy anya.

5. táblázat

A szülők foglalkozása és foglalkozási aktivitása alapján elkülönült inaktív, nem szellemi csoport jellemzői (százalékban)

		Apa	Anya
Foglalkozási aktivitás	Aktív	69	66
	Inaktív	31	34
Foglalkozás		Apa	Anya
	Szellemi	2	2
	Nem szellemi	98	98

6. táblázat

A szülők foglalkozása és foglalkozási aktivitása alapján elkülönült aktív, szellemi csoport jellemzői (százalékban)

		Apa	Anya
Foglalkozási aktivitás	Aktív	100	100
	Inaktív	0	0
Foglalkozás		Apa	Anya
	Szellemi	76	70
	Nem szellemi	24	30

A tanulók négy ötöde (81%) teljes családban, édesapjával és édesanyjával él. Minden tizedik (11%) tanulót egyedül neveli az édesanyja, s jelentős még azon családok aránya, ahol az édesanya nevelőapával él (4%). A hiányos családi háttér – ha nem a két édeszülő neveli a gyermeket – eltérően jellemző a különböző iskolatípusokban tanulóakra. A szakmunkásképzőben 24, a szakközépiskolákban 19, míg a gimnáziumokban tanulók között már csak 16 százalék a hiányos családban élők aránya.¹⁷

Lányok és fiúk közel azonos (20-18%) arányban élnek hiányos családban. A kérdezettek családi-rokoni környezetében a rendszeres alkoholfogyasztás előfordulása a leggyakoribb, megítélésük szerint a közvetlen családtagok 5, más rokonok 11 százaléka sokat iszik. Nem elhanyagolható a gyógyszerfogyasztás sem: a családtagok 5, más rokonok 7 százaléka sok nyugtatót vagy altatót szed. A tanulók 8 százaléka rokonságában már előfordult öngyilkosság, 4 százaléknál öngyilkossági kísérlet. Az idegrovosi kezelés és a kábítószerfogyasztás sem ismeretlen a gyerekek rokoni környezetében (6, illetve 5%), s börtönviselt családtag vagy más rokon említése is előfordult (2-2%).

7. táblázat

Devianciák a családban (százalékban)

	Nincs	Közvetlen családtag ¹	Rokonság ²
Rendszeresen sok alkoholt fogyaszt	84	5	11
Sok nyugtatót vagy altatót szed	88	5	7
Öngyilkosságot követett el	92	1	7
Pszichológushoz vagy idegrovoshoz járt, jár	94	3	3
Öngyilkosságot kísérelt meg	96	1	3
Kábítószer fogyaszt, fogyasztott	95	3	2
Börtönben volt	96	2	2

1 Közvetlen családtagnak a következőket tekintettük: apa (nevelőapa), anya (nevelőanya), testvér.

2 A nagyszülőket és a nem közvetlen családtagokat soroltuk ebbe a csoportba.

A kérdőívben felsorolt hét, a deviancia fogalomkörébe tartozó jellemző valamelyikének a szakmunkásképzőben tanulók közvetlen családtagjai (vagy más rokon) közötti előfordulási aránya (40%) szignifikánsabban magasabb, mint a szakközépiskolások és a gimnazisták (33-33%) esetében.¹⁸ Jelentős eltérés van a deviáns jellemzők előfordulása szempontjából a lányok (42%) és a fiúk (33%) családi környezetében.¹⁹ Az alacsonyan iskolázott szülők gyermekei (40%) és a hiányos családban élők (49%) közül többen tapasztalhatták környezetükben a felsorolt devianciák valamelyikét, mint a magasan iskolázott szülői (32%), illetve a teljes családban élők csoportjához (33%) tartozók.²⁰

A dohányzás jellemzői

A diákok fele (53%) már kipróbálta a cigarettázást, 17 százalékuk jelenleg is cigarettázik, míg egy harmaduk (30%) még soha nem dohányzott. A dohányzó tanulók közel két harmada (63%) naponta fél csomag alatt, 37 százalékuk fél csomag feletti mennyiségű cigarettát szív el naponta. Mátészalkán vannak a legnagyobb arányban (34%) a dohányzást még csak nem is próbálták, a jelenleg is dohányzók aránya a kisvárdai középiskolások körében a legmagasabb (22%). Ha az iskolatípus, évfolyam és a nem változókat nézzük, a kategóriákon belül közel azonos (53-55%) a dohányzást már próbálták aránya, viszont a jelenlegi cigarettázás megoszlása lényegesen különbözik. A szakmunkásképzőben tanulók (24%), a harmadévesek (21%) és a fiúk (20%) egy ötöde a felvétel idején rendszeresen dohányzott. A gimnazistáknak 8, az elsőéveseknek és a lányoknak „csak” 12-12 százaléka cigarettázik rendszeresen. A hiányos családban élők, a kollégisták (22-22%) és a rendszeres jövedelemmel rendelkezők (25%) között több a rendszeres dohányos, mint a megfelelő többi csoportban. A közepesnél rosszabb tanulmányi eredményű kérdezettek között szintén szignifikánsan magasabb a dohányosok aránya, mint a jó iskolai minősítésű csoportokban. A rendszeresen dohányzók családjában, rokonságában gyakrabban fordult elő a kérdőívben felsorolt devianciák valamelyike, mint azoknál, akik nem dohányoznak.²¹

Az alkoholfogyasztás jellemzői

A kérdezettek többsége (83%) már ivott szeszes italt, kétharmad részük (67%) többször, 16 százalékuk 1-2 alkalommal. A budapesti középiskolások között magasabb az alkoholt már fogyasztottak aránya: 92,2 százalék. A tanulók több mint két ötöde (44%) már berúgott életében, minden negyedik tanuló (25%) többször, minden ötödik (19%) 1-2 alkalommal.

A különböző italfajták közül a bor fogyasztási gyakorisága mindegyik vizsgált időszakban a legmagasabb, a sör- és a pálinkaivás gyakorisági jellemzői közel azonosak. A diákok két harmada (65%) már fogyasztott bort életében, a sör-, illetve a borivásnál 60-59 százalék ez az arány.

8. táblázat

Alkoholfogyasztás és berúgás előfordulása (százalékban)

	Soha nem fordult elő	Életében 1-2 alkalommal	Többször előfordult
Alkoholfogyasztás	15	16	67
Berúgás	53	19	25
Bor fogyasztása	23	20	54
Sör fogyasztása	37	20	40
Pálinka fogyasztása	39	22	36

A felvételt megelőző 30 napban az életükben 1-2 alkalomnál többször szeszt fogyasztók 60 százaléka, az életében 1-2 alkoholfogyasztást jelölőknek csak 13 százaléka ivott valamilyen alkoholt. Az elmúlt évben a gyakrabban ivók 93 százaléka, a ritkábban fogyasztók 56 százaléka ivott alkoholt. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy az életükben 1-2 alkalomnál többször ivók 30 százaléknál előfordult a felvételt megelőző két hétben, hogy egyszerre megivott 5 vagy több italt (egy ital: egy pohár bor, vagy egy korsó sör, vagy egy kupica tömény), s ugyanez az arány a ritkábban fogyasztóknál csak 8 százalék, akkor jogos az 1-2 alkalommal fogyasztó csoportot alkalmi, az ennél gyakrabban ivókat rendszeres szeszfogyasztóknak nevezni.

Az elsősök között jelentősen alacsonyabb az alkoholfogyasztás, mint a második vagy harmadik évfolyamon tanulók körében. Az elsőévesek 78 százaléka, a másodévesek 90, a harmadévesek 89 százaléka fogyasztott már életében alkoholt. Az 1-2 alkalomnál is gyakoribb alkoholfogyasztás a harmadikosok 80, a másodikosok 72, az elsősök 58 százalékát jellemzi.²²

Berúgás a másod- és harmadévesek körében szintén gyakrabban fordult már elő, mint az elsősöknél.²³ Élete során a szakközépiskolások 75 százaléka ivott 1-2 alkalomnál többször alkoholt, gyakrabban mint a másik két iskolatípusban tanulók.²⁴ A berúgás – szemben az alkoholfogyasztással – nem független a kérdezettek nemétől sem. A fiúk közel egy harmada (31%) már többször is berúgott életében, a lányok 18 százaléknak van ilyen élménye. Az alkoholfogyasztás gyakorisága viszont közel azonos: a fiúk 70, a lányok 68 százaléka 1-2 alkalomnál többször ivott alkoholt.²⁵ A tanulmányi átlag szerint képzett csoportok és az alkoholfogyasztás gyakorisága közötti kapcsolat a nemek kategóriáihoz hasonló. A tanulmányi eredmény és az alkoholfogyasztás előfordulása között nincs szignifikáns összefüggés, de a berúgás már nem független az iskolai teljesítménytől, hiszen a 4,0 átlagnál jobban tanulók csoportjában 14, a 3,0-4,0 közötti csoportban már 28, a 3,0 átlag alatti csoportban 35 százalék az életében már 1-2 alkalomnál többször berúgott tanulók aránya.²⁶ A rendszeres alkoholfogyasztók családjában gyakrabban fordulnak elő a kérdőívben felsorolt devianciák.²⁷

A drogfogyasztás jellemzői

Nem orvosi utasításra a kérdezettek több mint egy tizede (12%) már fogyasztott életében valamilyen nyugtatót. Az altató és az ópiumszármazékot tartalmazó gyógyszer önkéntes szedése a tanulók 4, illetve 5 százaléknál fordult már elő.

9. táblázat

Az orvosok által is felírható gyógyszerek fogyasztásának gyakorisága (százalékban)

	A felvételt megelőző		Eddigi élet
	hónap	év	
<i>Nyugtatók</i>			
Orvosi javaslatra	–	–	7
Orvosi javaslat nélkül	2	7	12
<i>Altató</i>			
Orvosi javaslatra	–	–	2
Orvosi javaslat nélkül	1	2	4
<i>Opiátartalmú gyógyszerek</i>			
Orvosi javaslatra	–	–	16
Orvosi javaslat nélkül	2	4	5

A budapesti középiskolások körében tapasztaltakhoz hasonlóan²⁸ a kérdezettek között is magas az orvosi javaslat nélkül gyógyszert szedők aránya. A kérdőívben felsoroltak közül orvosi ajánlás nélkül a leginkább fogyasztott nyugtatót szignifikánsan többen fogyasztják a lányok (20%), a Kisvárdán tanulók (18%), a gimnazisták (16%), a hiányos családban élők (18%), a harmadévesek (17%) és a legjobb tanulók (14%).²⁹ Az orvosi javaslatra nem szedhető drogok fogyasztása vagy a szipuzás a kérdezettek 1-2 százalékánál fordult már elő. Ez kisebb előfordulási arány, mint a budapesti középiskolások körében.³⁰

10. táblázat

Orvosi javaslatra nem szedhető drogok fogyasztásának gyakorisága (százalékban)

	A felvételt megelőző		Eddigi élet
	hónap	év	
Ópiumszármazékok	0,4	1,2	2,3
Marihuána, hasis	0,5	1,5	2,2
LSD	0,3	0,4	0,6
Kokain	0,3	0,4	0,8
Amfetamin	0,7	1,2	1,4
Szipuzás	0,6	0,8	1,8

Legitim drogfogyasztóknak azokat tekintjük, akik már fogyasztottak az orvos által is felírható drogokat (altató, nyugtató és az opiátartalmú gyógyszerek), de nem orvosi javaslatra. Azokat a kérdezetteket, akik életükben legalább egyszer már fogyasztották az orvos által nem felírható drogok valamelyikét (ópiumszármazékok, marihuána, hasis, vadkender, LSD, kokain, amfetaminok, szipuzásra alkalmas szerek, egyéb, nem felsorolt drogok), az illegitim drogfogyasztók csoportjába soroltuk. A több drogfajtát is fogyasztókat kiszűrve a kérdezettek 13 százaléka fogyasztott legalább egyszer valamilyen legitim drogot eddigi élete során. Illegitim drogfogyasztása a kérdezettek 12 százalékánál fordult elő. (A legitim és illegitim drogot már fo-

gyasztókat az illegitim drogfogyasztókhoz soroltuk.) A budapesti középiskolások drogfogyasztásának – hasonló módon mért – jellemzői csaknem azonosak, 11,6 százalék az illegitim, 13,1 százalék a legitim drogfogyasztók aránya. A drogfogyasztás jelentősen eltér a három városban. Leginkább a Kisvárdán (32%), legkevésbé a Mátészalkán (20%) tanulók között van valamilyen drogot már fogyasztó. Nyíregyházán 26 százalék a drogfogyasztók aránya. Illegitim drogot a legtöbben Nyíregyházán (14%), legitim drogot Kisvárdán (17%) fogyasztanak.³¹ Hasonlóan a budapesti felvétel eredményeihez³² a három iskolatípusban közel azonos a drogfogyasztók aránya, de illegitim drog fogyasztása a szakközépiskolások (15%), legitim drog fogyasztása a gimnazisták (16%) körében gyakrabban fordult elő.³³ Mindkét drogfogyasztó csoport aránya növekszik az évfolyammal, azaz a harmadévesek között a legmagasabb (30%), az elsősök között a legalacsonyabb (20%) a legitim és illegitim drogfogyasztás.³⁴ Elsősorban a legitim szerek fogyasztásának eltérő arányai miatt a fiúk és lányok drogfogyasztása jelentősen különbözik. A lányok több mint egy ötöde (22%), a fiúk 8 százaléka fogyasztott már legitim drogot.³⁵ A legitim és az illegitim drogot fogyasztók aránya – a nem kollégistákhoz és a teljes családban élőkhez viszonyítva – szignifikánsan magasabb a kollégisták és a hiányos családban élő kérdezettek között.³⁶

A drogfogyasztás és a havi rendszeres jövedelem között nincs összefüggés, de a pénzköltés mértéke alapján képzett egyik csoportban kiemelkedő az illegitim drogot már fogyasztott tanulók aránya. A havonta általában 2000 Ft feletti összeget elköltők 18 százaléka már fogyasztott valamilyen illegitim drogot.³⁷ A szórakozási gyakoriság (átlagos héten hányszor megy el szórakozni esténként a kérdezett) alapján képzett csoportok közül is csak egyben, a hetente négy vagy több alkalommal szórakozók csoportjában kiemelkedően magas a valamilyen drogot már fogyasztók aránya (33%). A gyakran szórakozók között magasabb az illegitim drogfogyasztók aránya, mint a ritkán vagy egyáltalán nem szórakozó tanulóknál, de a legitim drogok fogyasztása a kevésbé szórakozókat jobban jellemzi.³⁸ A drogfogyasztás alapján képzett három csoporton belül a legitim drogot fogyasztók családi, rokoni környezetét jellemzi leginkább valamilyen deviáns vonás (48%), az illegitim drogot fogyasztók és a drogot egyáltalán nem fogyasztók között ebből a szempontból nincs különbség.³⁹ A tanulmányi átlag, a családi háttér egyéb jellemzői (szülők foglalkozása, szülők iskolai végzettsége és foglalkozása /aktivitása/ alapján képzett csoportok) és a drogfogyasztás között nincs szignifikáns kapcsolat⁴⁰, de néhány eredmény figyelemre méltó. A magas és az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei között azonos arányban van legitim drogot már fogyasztó, a magasán iskolázott szülők családjában valamivel több az illegitim drogfogyasztó kérdezett. Az aktív és többségében szellemi foglalkozású, értelmiségi szülők gyermekei között magasabb az illegitim drogfogyasztók aránya; a legitim drogfogyasztás azonos mindkét szülői csoporthoz tartozó kérdezetteknel. Az illegitim drogfogyasztók között van a legtöbb rendszeres dohányos (31%), de a dohányzást csak kipróbáltak aránya a semmilyen drogot nem fogyasztók csoportjában a legmagasabb (55%).⁴¹ A rendszeres alkoholfogyasztás leginkább a legitim drogfogyasztókat jellem-

zi (82%), de az alkalmi alkoholizálás – hasonlóan a dohányzást kipróbálókhoz – a drogot nem fogyasztók között a legmagasabb (17%).⁴²

A dohányzás és a drogfogyasztás (százalékban)

11. táblázat

	Nem fogyaszt	Illegitim drogot fogyaszt	Legitim drogot fogyaszt
Soha nem dohányzott	80	8	12
Próbálta	78	11	11
Jelenleg is dohányzik	57	22	21

Az alkohol- és a drogfogyasztás (százalékban)

12. táblázat

	Nem fogyaszt	Illegitim drogot fogyaszt	Legitim drogot fogyaszt
Soha nem ivott	87	6	7
Életében 1-2 alkalommal ivott	83	9	8
Életében 1-2 alkalomnál többször ivott	73	11	16

A drogfogyasztás veszélyeinek megítélése

A dohányzás, az alkohol- és drogfogyasztás veszélyességének megítélését – a szerek társadalmi elfogadottsága mellett – a fogyasztás gyakorisága határozza meg. A budapesti középiskolások körében tapasztaltakhoz hasonlóan⁴³ egyértelműen elválnak a rendszeres, illetve alkalmi fogyasztás, valamint a kipróbálás veszélyességének a megítélése.

Az illegitim drogok rendszeres fogyasztását a tanulók több mint fele tartja nagyon veszélyesnek, s az egyes szerek veszélyességének 100 fokozatú skálán ábrázolt átlagpontjai is ezeknél az állításoknál a legmagasabbak (86-96 pont).

13. táblázat

A dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás veszélyeinek megítélése (százalékban)

	Átlag ¹	Nagyon veszélyes	Nem tudja
Rendszeresen fogyaszt LSD-t	96	73	10
Rendszeresen fogyaszt marihuánát	95	78	7
Rendszeresen fogyaszt ópiumszármazékot	90	69	6
Rendszeresen szipuzik	89	64	5
Rendszeresen fogyaszt amfetamin származékokat	86	55	12
Néhányszor fogyaszt LSD-t	79	40	13
Néhányszor fogyaszt marihuánát	76	9	9
Néhányszor fogyaszt ópiumszármazékot	73	34	8
Néhányszor szipuzik	72	31	5
Egy vagy két doboz cigarettát szív el naponta	72	28	5
Kipróbálja a marihuánát	71	34	11
Rendszeresen fogyaszt valamilyen nyugtatót	71	31	5
Kipróbálja az LSD-t	69	27	14
Időnként megiszik egyszerre legalább 4-5 italt	68	32	5
Néhányszor fogyaszt amfetamin származékot	65	20	15
Majdnem mindennap megiszik 4-5 italt	65	19	3
Kipróbál valamilyen ópiumszármazékot	62	23	9
Megpróbálja a szipuzást	58	18	6
Kipróbál valamilyen amfetamin származékot	53	11	17
Néhányszor fogyaszt valamilyen nyugtatót	48	10	6
Kipróbál valamilyen nyugtatót	36	6	6
Majdnem mindennap megiszik 1-2 italt	35	7	3

1 ital = egy pohár bor, egy korsó sör, egy pohár tömény.

1 A „Véleményed szerint mennyire veszélyeztetni magát az, aki:...” kérdésre adott válaszokat a kérdőívben négyfokozatú skálán mértük (1=nem veszélyes, 2=alig veszélyes, 3=veszélyes, 4=nagyon veszélyes). A skálatranszformáció során az eredményeket olyan százfokozatú skálán ábrázoljuk, amely akkor lenne 0, ha egyetlen válaszadó sem tartaná veszélyesnek, s akkor venné fel a 100-as értéket, ha minden válaszadó nagyon veszélyesnek jelölte volna a fogyasztást.

A kérdezettek szerint lényegesen kevésbé veszélyeztetni magát az, aki csak néhányszor fogyaszt LSD-t (79 pont), marihuánát (76 pont), ópiumszármazékot (73 pont) vagy amfetamin származékot (65 pont), s az illegitim drogot

kipróbálókat már csak a tanulók 34-11 százaléka sorolta az önmagukat nagyon veszélyeztetők csoportjába.

Az erős dohányzást – napi egy vagy két doboz cigaretta szívását – a tanulók 28 százaléka tartja nagyon veszélyesnek. Az illegitim drogok ismeretének hiánya mellett vélhetően a dohányzás elleni kampányoknak is szerepe van abban, hogy az intenzív cigarettázást (72 pont) veszélyesebbnek tartják az ópiumszármazékok (62 pont) vagy az amfetamin származékok (53 pont) kipróbálásánál. Az alkohol veszélyességének megítélését az egyszerre elfogyasztott mennyiség befolyásolja. Míg a lerészegedéshez elegendő négy-öt ital majdnem mindennapos fogyasztása csak 19 százalék, ugyanezen mennyiségnek időnkénti, de egyszerre történő ivása már a kérdezettek 32 százaléka szerint nagyon veszélyes. A napi egy-két ital veszélyének megítélése – hasonlóan a nyugtató kipróbálásához – a tanulók két harmada szerint (67, illetve 62%) nem, vagy alig veszélyes. A felsoroltak közül legkevésbé ártalmasnak ítélt nyugtató alkalmi fogyasztását csak minden tizedik (10%) kérdezett tartja nagyon veszélyesnek. A fogyasztás veszélyessége megítélésének válaszhány arányaiból indirekt módon következtethetünk a drogok ismeretére is. Az egyes fogyasztási gyakoriságoknál mért „nem tudom” arányok feltehetően ismerethány sorrendet is jelentenek: amfetamin származékok (12-17%), LSD (10-14%), marihuána (7-11%), ópiumszármazékok (6-9%). A dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás kipróbálását és alkalmi fogyasztását Nyíregyházán kevésbé tartják veszélyesnek, mint Mátészalkán és Kisvárdán⁴⁴, de a rendszeres fogyasztást már mindhárom város tanulói azonos mértékben ítélik el.

Az évfolyamok véleménye szintén csak a rendszeres szeszfogyasztás esetén ugyanolyan, az alkalmi fogyasztást és (különösen) próbálkozást (55 pont) a harmadikosok kevésbé tartják veszélyesnek, mint a másik két évfolyam.⁴⁵ A gimnazisták (56 pont) kevésbé tartják veszélyesnek a dohányzás, alkohol- és drogfogyasztás kipróbálását, mint a szakközépiskolában (59 pont) vagy a szakmunkásképzőben (61 pont) tanulók. Az alkalmi és rendszeres fogyasztás veszélyességének megítélésében nincs lényeges eltérés.⁴⁶

A dohányzás, alkohol és drog (összevont) kipróbálását és alkalmi fogyasztását a lányok kevésbé tartják veszélyesnek, mint a fiúk, de a rendszeres fogyasztás veszélyeiről azonosan vélekednek. A tanulmányi eredmény és a fogyasztás veszélyességének megítélése közötti kapcsolat a kipróbálás megítélésénél nem, de az alkalmi és a rendszeres fogyasztásnál jelentős. Figyelemre méltó, hogy a rendszeres fogyasztás veszélyeinek megítélésében – az általunk vizsgált 12 szempontot tekintve – csak a tanulmányi eredmény alapján képzett csoportok véleménye között van különbség. Minél jobb a kérdezettek tanulmányi eredménye, annál inkább veszélyesnek tartják a rendszeres szerfogyasztást.⁴⁷ (df:2) A szülők iskolai végzettsége alapján képzett csoportok a három fogyasztási gyakoriságot azonosan veszélyesnek tartják. A szülők foglalkozása a kipróbálás megítélésében nem differenciál, de az alkalmi és a rendszeres fogyasztást az aktív, értelmiségi (szellemi) foglalkozású szülők gyermekei veszélyesebbnek tartják, mint a másik szülői csoport (inaktív, nem szellemi foglalkozású) gyermekei.⁴⁸ A legitim és illegitim drogok mindhárom fogyasztási gyakoriságának (kipróbálás, alkalmi, illetve rendszeres) veszélyességét az alkoholt, cigarettát és drogot egyáltalán nem fogyasztók

hangsúlyozzák a leginkább, a jelenleg is dohányzók, a rendszeres alkohol-fogyasztók és az illegitim drogot fogyasztók pedig a legkevésbé. A drogok kipróbálását leginkább az alkoholt még soha nem ivók (66 pont), legkevésbé az illegitim drogfogyasztók tartják veszélyesnek (50 pont). Az alkalmi drogfogyasztás veszélyeit legjobban az életükben még nem dohányzók és alkoholt még nem ivók hangsúlyozzák (74-74 pont), s ebben az esetben is az illegitim drogfogyasztók értékelése a legenyhébb (64 pont). A rendszeres drogfogyasztás veszélyeinek kritikus, illetve leginkább elnéző megítélése ugyanezen csoportokat jellemzi, a következő átlagpontokkal: nem dohányzók, alkoholt nem fogyasztók 91 pont, illegitim drogfogyasztók 87 pont.⁴⁹

A drogok beszerzése

A kérdőívben felsorolt szerekhez hozzájutni a kérdezettek számára is csaknem olyan könnyű, mint a budapesti középiskolásoknak.⁵⁰ Az illegitim drogok (heroin, kokain, LSD, ópiumszármazékok, amfetaminok) /19-37 pont/, a legitim drogok és a szipuzásra alkalmas szerek (nyugtató, altató, szeszes ital, szipuzásra alkalmas szer) /39-92 pont/ beszerzési lehetősége nagyon eltér, a százfokozatú skálán mért 32 pontos különbség igen jelentős. A tanulók fele (48%) számára még a legkevésbé hozzáférhető illegitim drog, a heroin beszerzése sem lehetetlen, egyötöd részük (24%) számára valamilyen amfetamin megszerzése egyáltalán nem jelent akadályt. Ha akarná, legitim droghoz vagy szeszesitalhoz a kérdezettek több mint két harmada (65-91%) könnyen hozzájutna.

14. táblázat

Az alkohol- és drogbeszerzés lehetőségei (százalékban)

	Átlag ¹	Lehetetlen beszerezni	Nehéz beszerezni	Könnyű beszerezni
Heroin	19	49	42	6
Kokain	19	48	43	6
LSD	23	43	45	9
Marihuana	25	44	42	12
Más ópiumszármazék	30	36	42	17
Más drog	32	34	43	17
Amfetamin	37	30	43	24
Szipuzásra alkalmas szer	69	15	15	66
Nyugtató	72	9	17	65
Altató	76	8	16	74
Szeszesital	92	4	3	91

1. A „Véleményed szerint milyen könnyen tudnád beszerezni az alábbi drogokat?” kérdésre adott válaszokat a kérdőívben ötfokozatú skálán mértük (1=teljesen lehetetlen, 2=nagyon nehéz, 3=inkább nehéz, mint könnyű, 4=könnyű, 5=nagyon könnyű). A skálatranszformáció során az eredményeket olyan százfokozatú skálán ábrázoljuk, amely akkor lenne 0, ha egyik válaszadó sem tartaná teljesen lehetetlennek, s akkor venné fel a 100-as értéket, ha minden válaszadó nagyon könnyűnek tartaná beszerezni az adott drogot.

Bár nem jelentős a különbség, de a legitim drogokat és szipuzásra alkalmas szert a cigarettázást már kipróbáltak vagy a jelenleg is dohányzók könnyebben tudják beszerezni, mint a nem dohányzók. Az illegitim drogokhoz való hozzáférés szintén a nem dohányzók számára nehezebb (20 pont), de ebben az esetben már jelentősen eltér a dohányzók megítélése (32 pont). A legitim és illegitim drogok beszerzése a rendszeres alkoholfogyasztók számára könnyebb, mint a szesz még nem kóstoló csoport számára. A drogfogyasztás alapján elkülönített három csoport közül a legitim drogfogyasztók számára jelent legkevésbé problémát altatóhoz, nyugatóhoz vagy szipuzásra alkalmas szerhez hozzájutni (82 pont). Az illegitim szerek beszerzését legkevésbé a drogot egyáltalán nem fogyasztók (24 pont), leginkább az illegitim drogfogyasztók (35 pont) tartják lehetségesnek.⁵¹

A drogfogyasztás motivációi

A kábítószerfogyasztás nyolc lehetséges oka közül – hasonlóan a budapesti középiskolásokhoz⁵² – az egyéni problémamegoldási tehetetlenség miatti szerfogyasztást jelölték meg a legtöbben (52%). A tanulók közel egy harmada (31%) szerint a jó hangulat (szórakozás) motiválja a kábítószerek fogyasztását. Az önpusztítás (20%) és a bűnöző életmód (23%) említése közel azonos arányban fordult elő, a tanulók két ötöde jelölte ezt a két okot. Kisebb arányban fordult elő az ismeretlen élményszerzés (17%), legkevésbé pedig a követő (14%) vagy elutasító (11%) magatartást és a cél nélküli jólétet (11%) tartják kiváltó oknak.

A kábítószerfogyasztás okai (az említések aránya⁵³)

15. táblázat

Mert problémáik, gondjaik vannak, amelyeket nem tudnak megoldani	2
A szórakozás, a jó hangulat kedvéért	3
Mert csavarognak, bűnöző életet élnek	23
Mert nem vigyáznak magukra, önpusztító életet élnek	20
Új élmények megszerzése miatt	17
Mert jó dolgukban nem tudják, mit csináljanak	14
Hogy mások legyenek, mint a többség, ellenkezésből, a lázadás kedvéért	14
Hogy másokhoz hasonlítsanak, mert mások is csinálják	11

Azért, hogy kiderítsük, milyen logikával kapcsolódik össze a kábítószerfogyasztás felsorolt nyolc motivációja, főkomponens-analízist végeztünk. A kapott öt faktor igen magas magyarázó erővel rendelkezett, a nyolc változó közötti összes összefüggés 75 százalékát magyarázta. Az első vélemény típusba tartozó két indoklás ellentétesen kötődik egymáshoz. A gondtalan jólét szabadságának („jó dolgukban nem tudják, mit csinálnak”) preferálása és az egyéni probléma mint fogyasztási ok („mert problémáik, gondjaik vannak, amelyeket nem tudnak megoldani”) elutasítása jellemzi a továbbiakban PROBLÉMAMENTES-nek elnevezett faktort. Az önpusztítás és a szórakozás szintén ellentétesen van jelen a második faktorban. Az ÖNRONTÓ vé-

leménytípusba a „szórakozás, jó hangulat” indok elutasítása és a „nem vigyáznak magukra, önpusztító életet élnek” motiváció igenlése tartozik.

A kábítószerfogyasztás harmadik indoklástípusában (BŰNMENTES ÉLMÉNY) a bűnöző életmód tagadása és („csavarognak, bűnöző életet élnek”) az élményszerzés („új élmények szerzése”) igenlése tartozik. A másokhoz hasonlítás (HASONLÍTANI) és a többségtől való különbözés (ELTÉRNI) külön faktort alkot.⁵⁴ A jólét szabadságának preferálása és az egyéni probléma elutasítása mint a kábítószerfogyasztás együttes motivációi (PROBLÉMAMENTES faktor) csak a dohányzókat jellemzi jobban az átlagosnál, s az elutasítást egyik csoport sem hangsúlyozza. Az ONRONTÓ vélemény típus (a „szórakozás, jó hangulat” mint indok elutasítása és a „nem vigyáznak magukra, önpusztító életet élnek” motiváció együttes helyeslése) csak az illegitim drogfogyasztók elutasításában tér el a minta egészét jellemző átlagtól. A bűnöző életmód tagadását és az ehhez kapcsolódó élményszerzés helyeslését (BŰNMENTES ÉLMÉNY) az átlagosnál jelentősen nagyobb mértékben az illegitim drogfogyasztók tartják a kábítószerfogyasztás okának. A dohányzók ellenben elutasítják ezt a vélemény típust. A másoktól való különbözést (ELTÉRNI) mint kábítószerfogyasztási motivációt csak a dohányzók utasítják el az átlagosnál jobban, a másokhoz hasonlítás (HASONLÍTANI) vélemény nem különbözik a cigaretta, szesz- és drogfogyasztás mértéke alapján képzett csoportokban.⁵⁵

Életértelmezés és drogfogyasztás

A kábítószerfogyasztás és az érték tudat közötti összefüggést több tanulmány és vizsgálat is hangsúlyozza.⁵⁶ A kutatás során nem az értékrendszert általában, hanem a kérdezettek életértelmezését meghatározó értékekhez való viszonyulást vizsgáltuk. A tanulók leginkább azt a két kijelentést preferálták, amely hedonista („A földi élet minden apró örömét ki kell élvezni”), illetve teljesítménycentrikus („Az életnek az az értelme, hogy az ember kihozza belőle a legtöbbet”) életértelmezést tartalmaz. A teljes mértékben egyetértők aránya 55, illetve 62 százalék. Ezt követi két olyan életfelfogás, melyeket az egyértelmű racionalitás jellemez. A túlvilág létezését a tanulók 41 százaléka ismeri el, az antropomorf Isten mint életcél és a bibliai Jézus küldetéssel már csak a gyerekek alig több mint egy harmada (35, illetve 36%) ért egyet, hasonlóan ahhoz a kijelentéshez, amely az egy célhoz vagy ideálhoz kötődő „küldetéstudatú” életfelfogást tartalmazza (37%). A létezés gyakori értelmetlenségét még viszonylag sokan (35%) vallják, de a teljes cél és értelem nélküli lét kategorikus elfogadása már csak a tanulók 5 százalékát jellemzi.

Az életértelmezés kijelentések rangsora (százalékban)

	Átlag ¹	Egyetért	Nem ért egyet
A földi élet minden apró örömét ki kell élvezni	82	62	5
Az életnek az az értelme, hogy az ember kihozza belőle a legtöbbet	79	55	6
Az életnek akkor van értelme, ha az ember értelmessé teszi	74	54	11
Az életnek mindig van értelme, különben nem lenne élet	73	50	11
A földi élettel nincs vége az emberi létnek	68	41	12
Az életnek csak akkor van értelme, ha az embert egy cél vagy ideál vezeti	64	37	13
Van egy személyes Isten, aki értelmet ad az életnek	62	35	19
Az Isten annyira szerette a bűnös, tévelygő embert, hogy egyszülött fiában megmutatta a megtérés, a szabadulás útját	61	36	19
Az emberi lét gyakran látszik értelmetlennek	56	35	23
Kifejezetten azt hiszem, hogy semmi célja, értelme nincs az életnek	17	5	63

1. „Az alábbi állítások közül melyikkel és milyen mértékben értesz egyet?” kérdés válaszait (egyet értek, inkább elfogadom, inkább elutasítom, nem értek egyet) százfokozatú skálán ábrázoljuk, amely akkor lenne 0, ha egyetlen válaszadó sem ért egyet, s akkor venné fel a 100-as értéket, ha minden válaszadó egyetért az adott kijelentéssel.

A további elemzések érdekében a tíz kijelentésből – tartalmi kritériumok alapján – három változót alkottunk. Az első négy kijelentés egyfajta racionalista, célirányos életfelfogást képvisel, ezért a képzett változóra RACIONÁLIS életértelmezés* névvel hivatkozunk.⁵⁷ A következő tipikus életfelfogás a vallásos létezésről és istenhívő értékrend jellegzetes három kijelentését tartalmazza, ezért a VALLÁSOS életértelmezés** változóként használjuk a továbbiakban. A gyakran vagy teljes mértékben értelmetlennek tartott létezésre vonatkozó két kijelentést tartalmazó összevont változót NIHIL életértelmezésnek*** neveztük el. A RACIONÁLIS életértelmezés az átlagosnál szignifikánsan jobban jellemzi a lányokat (80 pont), a Mátészalkán tanulókat (79 pont), a másodéveseket (79 pont) – de az eltérés egyik esetben sem

* A RACIONÁLIS életértelmezés változót alkotó négy kijelentés: „A földi élet minden apró örömét ki kell élvezni”, „Az életnek az az értelme, hogy az ember kihozza belőle a legtöbbet”, „Az életnek akkor van értelme, ha az ember értelmessé teszi”, „Az életnek mindig van értelme, különben nem lenne élet”.

** A VALLÁSOS életértelmezés változót alkotó négy kijelentés: „A földi élettel nincs vége az emberi létnek”, „Az életnek csak akkor van értelme, ha az embert egy cél vagy ideál vezeti”, „Van egy személyes Isten, aki értelmet ad az életnek”, „Isten annyira szerette a bűnös, tévelygő embert, hogy egyszülött fiában megmutatta a megtérés, a szabadulás útját”.

*** A NIHIL életértelmezés két változója: „Az emberi lét gyakran látszik értelmetlennek”, „Kifejezetten azt hiszem, hogy semmi célja, értelme nincs az életnek”.

jelentős.⁵⁸ A VALLÁSOS életértelmezés átlagpontja már több mintajellemző kategóriájánál tér el szignifikánsan a válaszadók átlagától. A Kisvárdán tanulók (67 pont), a lányok (69 pont), a rendszeres jövedelemmel nem rendelkezők (65 pont) és az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeit (65 pont) az átlagosnál nagyobb egyetértés jellemzi.⁵⁹ Az iskola típusa és a tanulmányi eredmény mellett a család struktúrája szerint is eltér a válaszadók viszonyulása a NIHIL életértelmezéshez. A szakközépiskolások (34 pont) és a 3,0 alatti iskolai átlaggal rendelkező tanulók (41 pont) életértelmezésére az átlagosnál jobban illik a nihil jelző. A többséget jellemző átlagnál jobban támogatják ezt a felfogást a hiányos családban élők (42 pont) és a lányok (40 pont).⁶⁰ Az összevont RACIONÁLIS életértelmezés változó átlaga közel azonos a szesz- és drogfogyasztás, valamint a dohányzás gyakorisága alapján képzett változók kategóriáinál, s az eltérés egyik változónál sem szignifikáns.⁶¹ A VALLÁSOS életértelmezés az átlagosnál jobban jellemzi azokat, akik még nem fogyasztottak életükben alkoholt, és még soha nem dohányoztak. Ez az életfelfogás a cigarettázókat és a rendszeres alkoholfogyasztókat kevésbé jellemzi.⁶² A NIHIL életértelmezés mindhárom fogyasztás gyakoriságát tekintve szignifikánsan eltér. A dohányzók, rendszeres alkoholfogyasztók és a legitim vagy illegitim drogfogyasztók az átlagosnál jobban azonosulnak ezzel a felfogással. A legitim drogfogyasztókat jobban jellemzi a nihil életértelmezés, mint azokat, akik valamilyen illegitim drogot már fogyasztottak.⁶³

Vallás és drogfogyasztás

Az egyház tanításainak megfelelő módon vallásos a tanulók egy tizede (11%). Határozottan nem vallásos, más meggyőződésű a tanulók 6 százaléka, míg nem tekinti vallásosnak magát a gyerekek 14 százaléka. A diákok több mint fele (57%) a maga módján vallásos, míg 9 százalékuk bizonytalan annak megítélésében, hogy vallásos-e, vagy sem. A templombajárási gyakoriságot elsősorban a családi eseményekhez, nagy ünnepekhez kapcsolódó aktualitás határozza meg, a tanulók 40 százaléka csak ilyenkor megy templomba. A diákok egy ötöde (24%) egyáltalán nem, 15 százaléka évente többször jár templomba. Az istentiszteleteken való gyakori (hetente, illetve havonta többször) részvételben megnyilvánuló vallásgyakorlás minden ötödik (20%) tanulóra jellemző. A vallásos önjellemzés és a templombajárási gyakoriság alapján a kérdezettek három csoportja különült el.⁶⁴ A legnagyobb számú HÍVÓ csoport (N=658, a minta 56%-a) többsége (82%) a maga módján vallásos, az egyház tanításait követő vallásosak aránya csak 7 százalék, de nincs önmagát nem vallásosnak tartó vagy más meggyőződésű a csoportban. Többségük családi események alkalmával (59%), egy negyedük (25%) évente több alkalommal jár templomba.

A második legnépesebb csoport (N=259, a minta 22%-a) több mint egy negyede (28%) határozottan nem vallásos, más meggyőződésű. Az ATEIS-TANAK elnevezett klaszterben nincs olyan kérdezett, aki a maga módján vagy az egyház tanítása szerint vallásosnak tartja magát, a többségük (62%)

a nem vagyok vallásos kijelentéssel azonosult. Egyáltalán nem jár templomba a csoport 67 százaléka, 29 százalékuk csak családi esemény alkalmával. A leginkább vallásos EGYHÁZHŰ HÍVŐ csoport (N=223, a minta 19%-a) fele (54%) a maga módján, de 38 százalék már az egyház előírásainak megfelelő vallásossággal jellemezte magát. Vallásgyakorlásukat az jellemzi, hogy legalább havonta többször mennek templomba, de a csoport több mint fele (55%) hetente jár istentiszteletre. A vallásos önbesorolás és a vallásgyakorlás alapján kialakított csoportokon belüli megoszlások alapján a Kisvárdán tanuló diákok a leginkább vallásosak, egyharmad részük (32%) az egyházhű csoportban van. A másik két város között – az ott tanuló diákok vallásosságának jellemzői szerint – nincs lényeges különbség.

A gimnazisták között van a legtöbb egyházhű hívő (29%), s a legkevesebb ateista (17%). A másik két iskolatípus tanulóira a közel azonos, de a gimnazistáknál jelentősen kisebb mértékű vallásosság a jellemző. A lányok több mint egy negyede (27%) egyházhű hívő, a fiúknak csak 15 százaléka tartozik ebbe a csoportba. (Az ateista arány majdnem azonos, de fordítva: a fiúk 28, a lányok 15 százaléka tartja magát inkább nem vagy egyáltalán nem vallásosnak, és a templomba is ritkán jár. A szórakozási gyakoriság, valamint a tanulmányi átlag és a vallásosság intenzitása közötti kapcsolat egyértelmű. A tanulmányi eredménnyel nő az önmagukat vallásosnak tartók aránya.

A vallásosság nem független a jövedelemtől sem, mivel a havi rendszeres jövedelemmel rendelkezők egy negyede (26%) ateista, 14 százalékuk egyházhű hívő, a saját jövedelmet nem említőknél csak egy ötöde (20%) tartozik az egyáltalán nem vallásos csoportba, 24 százalék az egyházi előírásokat követő, vallását leginkább gyakorló vallásos csoportban van.⁶⁵ A vallási jellemzők alapján kialakított három csoportban szignifikánsan eltér a jelenleg is cigarettázók és a szeszfogyasztók aránya. Minél vallásosabb a csoport, annál kisebb a jelenleg is dohányzó, illetve a rendszeresen alkoholfogyasztó tanulók aránya. Ez érvényes a cigarettázást vagy az alkoholt kipróbáltakra is. Az egyáltalán nem fogyasztás leginkább az egyházhű, legkevésbé az ateista vallási klaszterekbe tartozókat jellemzi, mind a cigarettázás, mind a szeszfogyasztás esetében.⁶⁶ A vallásosság szerint képzett csoportok drogfogyasztása szintén eltér, de a kapcsolat nem lineáris, és nem szignifikáns. A három vallásos csoportban közel azonos a drogot egyáltalán nem fogyasztók aránya (74-76%), és a vallásos csoportokban nagyobb a legitim drogfogyasztók aránya, mint az ateista klaszterben. Illegitim drogot valamivel többet fogyasztanak az ateisták, mint a hívő vagy az egyházhű csoportba tartozók, de az eltérés nem jelentős.⁶⁷

Jegyzetek

1 A hazai drogfogyasztással kapcsolatos empirikus kutatások értékelő áttekintését a közelmúltban megjelent könyvében Elekes Zsuzsa végezte el (Elekes Zsuzsa: Magyarországi droghelyzet a kutatások tükrében, Országos Alkohológiai Intézet 1993, Alkohológiai Füzetek sorozat 24. száma).

2 „Riasztó adat, hogy Mátészalka városban 1015 megkérdezett középiskolás közül 6 leány és 18 fiú számolt be arról, hogy ragasztózik...” Szabolcs-Szatmár megyében 2528 megkér-

dezett 6-18 éves korcsoportban 38% dohányzik. A dohányzó általános iskolások 9%-a napi 20 cigaretta felett szív. Fontos adat, hogy a későbbi dohányzók 10%-a 10 éves kor előtt szokott rá a dohányzásra." Dolinay Tamás: Egészséges életmóddal a káros élvezeti szerek elkerülése érdekében. (Szabolcs-Szatmári Szemle, 1986. 2. sz.)

3 "...Egy olyan országban, ahol a drogfogyasztás társadalmi problémakénti megjelenése rövid múltat tekint vissza, hiányzanak, vagy csekély mértékben léteznek a drogfogyasztásból adódó problémák ellátására szolgáló intézmények, nem kiépült a problémára vonatkozó statisztikai adatszolgáltatás, az intézményi adatok sokkal inkább az intézmények működését, a problémára való reagálást mutatják, mint a valós tendenciákat." (Elekes, 1993)

4 A vizsgálat a budapesti középfokú oktatási intézmények harmadéves tanulóit reprezentáló 4518 fős mintán készült. Az eredmények feldolgozása még tart, de a legfontosabb eredményeket Elekes Zsuzsa közli könyvének „Drogfogyasztás az iskolás népesség körében 1992-ben” című fejezetében (Elekes, 1993). Ez volt az első olyan hazai adatfelvétel, amely az Európa Tanács Pompidou csoportjának módszertani ajánlásai alapján készült. A kérdőív lényegében azonos a Pompidou csoport által kidolgozott kérdőívvel, ezért alkalmas az eredmények nemzetközi összehasonlítására is. A kérdőív nem csak az alkoholfogyasztás és dohányzás gyakoriságára vonatkozó kérdéseket tartalmazza, hanem a drogokkal kapcsolatos vélemények, a drogfogyasztás lehetőségei okai mellett megismerhető a kérdezettek családi, szociális háttere, életmódjuk, vallásosságuk és értékrendszerük néhány jellemzője is.

5 Network füzetek, 24. füzet, 1993. 3. szám, Országos Alkoholológiai Intézet.

6. Szintén a közelmúltban, városi, felsőtagozatos általános- és középiskolás korcsoportot reprezentáló mintán (N=604 fő) készült Bácskai Erika és Gerevich József kutatása is, de az eltérő kérdések miatt eltekintünk az adatok összehasonlításától. (Bácskai Erika-Gerevich József: Az iskolai prevenció lehetőségei Szolnokon. Egy iskolai felmérés tapasztalatai. 1993, Kézirat.)

7 Az iskolatípus és a rendszeres jövedelem közötti összefüggés statisztikai jellemzői (p:0,000, χ^2 :509000, df:2).

8 A rendszeres jövedelemmel rendelkező szakmunkásképzőben tanulók 48, szakközépiskolában tanulók 42, gimnáziumban tanulók 45 százalékának van 400 Ft feletti havi jövedelme (p:0,999, χ^2 :0,606, df:2).

9. Az első évesek 47, a másodikosok 53, a harmadévesek 43 százalékának van havi jövedelme (p:0,0234, χ^2 :7,507, df:2). A rendszeres jövedelemmel rendelkező harmadikosok 78, másodikosok 35, elsősök 33 százalékának 400 Ft feletti a jövedelme (p:0,000, χ^2 :85,456, df:2).

10 A lányok apjának 52, anyjának 62 százaléka legalább érettségizett, a fiúknál 44, illetve 62 százaléka a megfelelő arány.

11 A gimnazistáknál 76, a szakközépiskolásoknál 61, a szakmunkásképzőben tanulónál csak 30 százaléka az érettségizett vagy diplomás apák aránya (p:0,000, χ^2 :150,468, df:6). A legalább érettségivel rendelkező anyák aránya iskolatípusonként: gimnázium 76, szakközépiskola 61, szakmunkásképző 21 százalék (p:0,000, χ^2 :143,77, df:6). A gimnáziumokban 32, a szakközépiskolákban 17, a szakmunkásképzőben 8 százaléka az értelmiségi, szellemi munkakörben dolgozó apák aránya (p:0,000, χ^2 :73,03, df:2). Ugyanez a sorrend az értelmiségi, szellemi foglalkozású anyák iskolatípusonkénti arányánál is: gimnázium 32, szakközépiskola 16, szakmunkásképző 6 százalék (p:0,000, χ^2 :87,83, df:2).

12 Az SPSS programcsomag quick cluster analízisébe az apa és anya iskolázottságát mérő változót vontuk be.

13 A szülőket foglalkozásuk alapján soroltuk az aktív (vezető, értelmiségi; egyéb szellemi; szakmunkás; egyéb fizikai; önálló) vagy az inaktív (nyugdíjas; HTB, gyás; munkanélküli) csoportba.

14 A munkanélküliek aránya az apáknál és anyáknál egyaránt 11 százaléka. A nyugdíjasok aránya is közel azonos, az apáknál 12, az anyáknál 11 százaléka. Az apák 24, az anyák 27 százaléka inaktív.

15 Az értelmiségi, szellemi foglalkozású apák aránya a lányoknál 21, a fiúknál 15 százaléka

($p:0,0193$, $\text{Chi}^2:7,888$, $\text{df}:2$). Az anyák megfelelő aránya a fiúknál 14, a lányoknál 18 százalék ($p:0,809$, $\text{Chi}^2:0,058$, $\text{df}:2$).

16 Az SPSS programcsomag quick cluster analízisét az apa és az anya foglalkozását, valamint foglalkozási aktivitását mérő változó bevonásával végeztük.

17 Az összefüggés statisztikai jellemzői ($p:0,0003$, $\text{Chi}^2:15,98$, $\text{df}:2$).

18 Az összevont deviancia változó és az iskolatípus közötti kapcsolat statisztikai jellemzői ($p:0,0675$, $\text{Chi}^2:5,3884$, $\text{df}:2$).

19 Az összevont deviancia és a nem közötti összefüggés statisztikai jellemzői ($p:0,002$, $\text{Chi}^2:12,294$, $\text{df}:2$).

20 Az összevont deviancia változó és a szülők iskolai végzettsége közötti összefüggés statisztikai jellemzői ($p:0,0046$, $\text{Chi}^2:8,024$, $\text{df}:1$). Az összevont deviancia változó és a család struktúrája közötti összefüggés statisztikai jellemzői ($p:0,0000$, $\text{Chi}^2:1,5361$, $\text{df}:1$).

21 A családi-rokoni deviancia és a dohányzás kapcsolata: van valamilyen deviancia: soha nem dohányzott 29, próbálta 36, jelenleg is cigarettázik 47 százalék ($p:0,000$, $\text{Chi}^2:17,378$, $\text{df}:2$).

22 Az alkoholfogyasztás és az évfolyam közötti kapcsolat statisztikai jellemzői ($p:0,000$, $\text{Chi}^2:50,312$, $\text{df}:4$).

23 A harmadikosok 58, a másodikosok 55, az elsősök 29 százaléka már berúgott életében, az 1-2 alkalomnál gyakoribb berúgások aránya az előző sorrendben 36, 30 és 15 százalék ($p:0,000$, $\text{Chi}^2:78,223$, $\text{df}:4$).

24 Életében 1-2 alkalomnál többször ivott alkoholt a szakmunkásképzős tanulók 75, a szakközépiskolások 67, a gimnazisták 66 százaléka ($p:0,024$, $\text{Chi}^2:11,191$, $\text{df}:4$).

25 Az alkoholfogyasztás gyakorisága és a kérdezettek neme (soha nem ivott: lányok 15, fiúk 16 százalék; életében 1-2 alkalommal: lányok 16, fiúk 17 százalék; 1-2 alkalomnál többször: lányok 68, fiúk 70 százalék ($p:0,206$, $\text{Chi}^2:5,904$, $\text{df}:4$). A berúgás gyakorisága és a kérdezettek neme (soha nem fordult elő: lányok 59, fiúk 52 százalék; életében 1-2 alkalommal: lányok 22, fiúk 17 százalék; 1-2 alkalomnál többször lányok 18, fiúk 31 százalék ($p:0,000$, $\text{Chi}^2:22,53$, $\text{df}:2$).

26 Az alkoholfogyasztás gyakorisága és a kérdezettek tanulmányi átlaga (soha nem fordult elő: 3,0 alatt 14, 3,0-4,0 között 15, 4,0 felett 15 százalék; 1-2 alkalommal: 3,0 alatt 13, 3,0-4,0 között 17, 4,0 felett 17 százalék; többször: 3,0 alatt 72, 3,0-4,0 között 68, 4,0 felett 68 százalék) ($p:0,7323$, $\text{Chi}^2:2,0187$, $\text{df}:2$). A berúgás gyakorisága és a kérdezettek tanulmányi átlaga (soha nem fordult elő: 3,0 alatt 40, 3,0-4,0 között 54, 4,0 felett 66 százalék; 1-2 alkalommal: 3,0 alatt 24, 3,0-4,0 között 17, 4,0 felett 20 százalék; többször: 3,0 alatt 35, 3,0-4,0 között 28, 4,0 felett 14 százalék) ($p:0,000$, $\text{Chi}^2:47,1554$, $\text{df}:4$).

27 A családi-rokoni deviancia és a szeszfogyasztás kapcsolata: van valamilyen deviancia: soha nem fogyasztott alkoholt 28, alkalmi alkoholfogyasztó 35, rendszeres alkoholfogyasztó 38 százalék ($p:0,044$, $\text{Chi}^2:6,245$, $\text{df}:2$).

28 A felvétel eredményei szerint, orvosi javaslat nélkül fogyasztott a budapesti középiskolások 13,0 százaléka nyugtatót, 6,4 százaléka altatót, 4,5 százaléka ópiáttartalmú gyógyszerert.

29 A nyugtató fogyasztási gyakorisága: felvétel helye (Nyíregyháza 1-2 alkalommal 7, többször 4 százalék, Mátészalka 1-2 alkalommal 5, többször 6 százalék, Kisvárdra 1-2 alkalommal 8, többször 10 százalék; $p:0,0074$, $\text{Chi}^2:13,95$, $\text{df}:4$), az iskolatípus (szakmunkásképző 1-2 alkalommal 5, többször 5 százalék, szakközépiskola 1-2 alkalommal 6, többször 5 százalék, gimnázium 1-2 alkalommal 11, többször 6 százalék; $p:0,0365$, $\text{Chi}^2:10,245$, $\text{df}:4$), az évfolyam (elsőévesek 1-2 alkalommal 5, többször 2 százalék, másodévesek 1-2 alkalommal 7, többször 6 százalék, harmadévesek 1-2 alkalommal 9, többször 8 százalék; $p:0,0012$, $\text{Chi}^2:17908$, $\text{df}:4$), a tanulmányi átlag (3,0 alatti átlag 1-2 alkalommal 4, többször 5 százalék, 3,0-4,0 közötti átlag 1-2 alkalommal 6, többször 6 százalék, 4,0 feletti átlag 1-2 alkalommal 10, többször 4 százalék; $p:0,0638$, $\text{Chi}^2:8,892$, $\text{df}:4$), a nem (fiúk 1-2 alkalommal 3, többször 4 százalék, lányok 1-2 alkalommal 13, többször 7 százalék; $p:0,0000$, $\text{Chi}^2:51,125$, $\text{df}:2$), a család struktúrája (teljes család 1-2 alkalommal 6, többször 5 százalék, hiányos család 1-2 alkalommal 10, többször 8 százalék; $p:0,0194$, $\text{Chi}^2:7,879$, $\text{df}:2$).

30 A budapesti középiskolások illegális drogfogyasztása: ópiumszármazékok 3,1, marihuána, hasis, vadkender 6,3, LSD 1,5, kokain 0,6, amfetamin 3,1, szipuzásra alkalmas szer 3,4, egyéb drog 2,2 százalék.

31 A drogfogyasztás és a felvételi helyek közötti kapcsolat: Nyíregyháza (nem fogyasztott 74, legitim drogot fogyasztott 12, illegitim drogot fogyasztott 14 százalék), Mátészalka (nem fogyasztott 80, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 7 százalék), Kisvárdra (nem fogyasztott 68, legitim drogot fogyasztott 19, illegitim drogot fogyasztott 13 százalék) (p:0,006, χ^2 :14,416, df:4).

32 „A drogfogyasztók iskolatípusonkénti megoszlása nem mutat jelentős különbséget. A gimnazisták mindkét típusú fogyasztók között valamelyest felülreprezentáltak, a szakközépiskolások és a szakiskolások a legitim fogyasztók között, a szakmunkásképzősök pedig az illegitim drogot fogyasztók között csekély mértékben felülreprezentáltak.” (Elekes, 1993.)

33 A drogfogyasztás és az iskolatípusok közötti kapcsolat: szakmunkásképző (nem fogyasztott 75, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 12 százalék), szakközépiskola (nem fogyasztott 74, legitim drogot fogyasztott 11, illegitim drogot fogyasztott 15 százalék), gimnázium (nem fogyasztott 75, legitim drogot fogyasztott 16, illegitim drogot fogyasztott 9 százalék) (p:0,0722, χ^2 :8,588, df:4).

34 A drogfogyasztás és az évfolyamok közötti kapcsolat: első évfolyam (nem fogyasztott 80, legitim drogot fogyasztott 10, illegitim drogot fogyasztott 10 százalék), második évfolyam (nem fogyasztott 72, legitim drogot fogyasztott 15, illegitim drogot fogyasztott 13 százalék), harmadik évfolyam (nem fogyasztott 70, legitim drogot fogyasztott 16, illegitim drogot fogyasztott 14 százalék) (p:0,0101, χ^2 :13,241, df:4).

35 A drogfogyasztás és a nemek közötti kapcsolat: fiúk (nem fogyasztott 79, legitim drogot fogyasztott 8, illegitim drogot fogyasztott 13 százalék), lányok (nem fogyasztott 67, legitim drogot fogyasztott 22, illegitim drogot fogyasztott 11 százalék) (p:0,000, χ^2 :52,383, df:4). A budapesti felvétel eredményei szerint is a drogot nem fogyasztók között többen vannak a fiúk (55,4%), mint a lányok (44,6%).

36 A drogfogyasztás és a kollégista csoportok: kollégisták (nem fogyasztott 70, legitim drogot fogyasztott 16, illegitim drogot fogyasztott 14 százalék), nem kollégisták (nem fogyasztott 77, legitim drogot fogyasztott 12, illegitim drogot fogyasztott 11 százalék) (p:0,060, χ^2 :5,616, df:2).

37 A drogfogyasztás és a havi pénzköltés mértéke szerinti csoportok: 0-500 Ft (nem fogyasztott 78, legitim drogot fogyasztott 12, illegitim drogot fogyasztott 10 százalék), 501-1000 Ft (nem fogyasztott 77, legitim drogot fogyasztott 15, illegitim drogot fogyasztott 8 százalék), 1001-1500 Ft (nem fogyasztott 78, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 9 százalék), 1501-2000 Ft (nem fogyasztott 73, legitim drogot fogyasztott 15, illegitim drogot fogyasztott 12 százalék), 2000 Ft felett (nem fogyasztott 69, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 18 százalék) (p:0,0123, χ^2 :19,514, df:8).

38 A drogfogyasztás és a szórakozás mértéke szerinti csoportok: nem megy el szórakozni (nem fogyasztott 71, legitim drogot fogyasztott 16, illegitim drogot fogyasztott 13 százalék), hetente egyszer (nem fogyasztott 78, legitim drogot fogyasztott 14, illegitim drogot fogyasztott 8 százalék), hetente kétszer (nem fogyasztott 76, legitim drogot fogyasztott 14, illegitim drogot fogyasztott 10 százalék), hetente háromszor (nem fogyasztott 75, legitim drogot fogyasztott 10, illegitim drogot fogyasztott 15 százalék), négyszer vagy többször (nem fogyasztott 67, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 20 százalék) (p:0,0097, χ^2 :20,169, df:8).

39 A családi-rokoni deviancia és a drogfogyasztás kapcsolata: van valamilyen deviancia: nem fogyasztott drogot 34, legitim drogot fogyasztott 48, illegitim drogot fogyasztott 38 százalék (p:0,0025, χ^2 :11,921, df:2).

40 A drogfogyasztás és a szülők iskolázottsága alapján képzett csoportok: magas végzettségű szülői csoport (nem fogyasztott 74, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 13 százalék), alacsony végzettségű szülők (nem fogyasztott 76, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 11 százalék) (p:0,6508, χ^2 :0,858, df:2). A drogfogyasztás és a szülők foglalkozása alapján képzett csoportok: inaktív, nem szellemi foglal-

kozású szülői csoport (nem fogyasztott 76, legitim drogot fogyasztott 14, illegitim drogot fogyasztott 11 százalék), alacsony végzettségű szülők (nem fogyasztott 76, legitim drogot fogyasztott 13, illegitim drogot fogyasztott 11 százalék (p:0,377, Chi²:1,948, df:2).

41 A drogfogyasztás és a dohányzás kapcsolata: nem fogyasztott drogot: soha nem dohányzott 32, próbálta 55, jelenleg is cigarettázik 13 százalék; legitim drogot fogyasztott: soha nem dohányzott 27, próbálta 46, jelenleg is dohányzik 27 százalék; illegitim drogot fogyasztott: soha nem dohányzott 19, próbálta 50, jelenleg is dohányzik 31 százalék (p:0,000, Chi²:42,050, df:4).

42 A drog- és az alkoholfogyasztás kapcsolata: nem fogyasztott drogot: soha nem fogyasztott alkoholt 17, alkalmi alkoholfogyasztó 17, rendszeres alkoholfogyasztó 66 százalék; legitim drogot fogyasztott: soha nem fogyasztott alkoholt 8, alkalmi alkoholfogyasztó 10, rendszeres alkoholfogyasztó 82 százalék; illegitim drogot fogyasztott: soha nem fogyasztott alkoholt 10, alkalmi alkoholfogyasztó 14, rendszeres alkoholfogyasztó 76 százalék (p:0,000, Chi²:21,374, df:4).

43 „Az adatok arra utalnak, hogy egyrészt a megkérdezett fiatalok egyértelműen különbséget tudnak tenni a próbálkozás, az alkalmi fogyasztás és a rendszeres fogyasztás között.” (Elekes, 1993)

44 Az összevont kipróbálás átlagpontjai a felvétel városaiban: Nyíregyháza 57, Mátészalka 60, Kisvárdra 62 pont (p:0,112, F:2,187, df:2). Az összevont alkalmi fogyasztás átlagpontjai a felvétel városaiban: Nyíregyháza 69, Mátészalka 72, Kisvárdra 70 pont (p:0,040, F:3,218, df:2). Az összevont rendszeres fogyasztás átlagpontjai a felvétel városaiban: Nyíregyháza 89, Mátészalka 89, Kisvárdra 89 pont (p:0,112, F:2,187, df:2).

45 A másod- és elsőévesek összevont kipróbálás átlaga 60-60 pont (p:0,175, F:4,067, df:2). Az összevont alkalmi fogyasztás veszélyének évfolyamok szerinti megítélése: elsőévesek 71, másodévesek 70, harmadévesek 68 pont (p:0,157, F:1,851, df:2). Az összevont rendszeres fogyasztás veszélyének évfolyamonkénti megítélése: elsőévesek 88, másodévesek 89, harmadévesek 89 pont (p:0,6731, F:0,396, df:2).

46 Az összevont kipróbálás átlagok és az iskolatípusok közötti kapcsolat statisztikai jellemzői (p:0,0869, F:2,451, df:2). Az összevont alkalmi fogyasztás veszélyének iskolatípusonkénti megítélése: gimnázium 70, szakközépiskola 71, szakmunkásképző 69 pont (p:0,357, F:1,031, df:2). Az összevont rendszeres fogyasztás veszélyének iskolatípusonkénti megítélése: gimnázium 90., szakközépiskola 88, szakmunkásképző 89 pont (p:0,154, F:1,871, df:2).

47 Az összevont rendszeres fogyasztás veszélyének tanulmányi eredmény szerinti megítélése: 3,0 alatt 87 pont, 3,0-4,0 között 88 pont, 4,0 felett 91 pont (p:0,0002, F:8,889).

48 Az alkalmi szerfogyasztás veszélyének a megítélése a szülők foglalkozása és foglalkozási aktivitása alapján képzett csoportokban: nem szellemi, inaktív csoport 69, szellemi, aktív csoport 72 pont (p:0,057, F:3,6113, df:1). A rendszeres szerfogyasztás veszélyének a megítélése a szülők foglalkozása és foglalkozási aktivitása alapján képzett csoportokban: nem szellemi, inaktív csoport 88, szellemi, aktív csoport 91 pont (p:0,0077, F:7,134, df:1).

49 A drogfogyasztás veszélyességének megítélése és a dohányzás: kipróbálás (soha nem dohányzott 64, próbálta 57, most is dohányzik 55 pont (p:0,000, F:11,286, df:2), alkalmi fogyasztás (soha nem dohányzott 74, próbálta 69, most is dohányzik 67 pont (p:0,001, F:9,201, df:2), rendszeres fogyasztás (soha nem dohányzott 91, próbálta 88, most is dohányzik 87 pont (p:0,014, F:6,625, df:2). A drogfogyasztás veszélyességének megítélése és az alkoholfogyasztás: kipróbálás (soha nem ivott 66, alkalmi alkoholfogyasztó 62, rendszeres alkoholfogyasztó 56 pont (p:0,000, F:10,281, df:2), alkalmi fogyasztás (soha nem ivott életében 74, alkalmi alkoholfogyasztó 71, rendszeres alkoholfogyasztók 69 pont (p:0,0171, F:4,087, df:2), rendszeres fogyasztás (soha nem ivott 91, alkalmi alkoholfogyasztók 89, rendszeres alkoholfogyasztók 88 pont (p:0,1894, F:1,6675, df:2). A drogfogyasztás veszélyességének megítélése és a drogfogyasztás: kipróbálás (nem fogyasztott drogot 60, legitim drogot fogyasztott 58, illegitim drogot fogyasztott 50 pont (p:0,000, F:9,581, df:2), alkalmi fogyasztás (nem fogyasztott drogot 71, legitim drogot fogyasztott 68, illegitim drogot fogyasztott 64 pont (p:0,000, F:8,064, df:2), rendszeres fogyasztás (nem fogyasztott drogot 89, legitim drogot fogyasztott 89, illegitim drogot fogyasztott 86 pont (p:0,015, F:4,202, df:2).

50 A budapesti középiskolások körében végzett vizsgálati eredmények alapján a szerek elérhetősége (az „inkább nehéz, mint könnyű” és a „nagyon könnyű” válaszok aránya): bármilyen szeszes ital 92,1, altatók 79,9, nyugtatók 79,8, szipuzásra alkalmas szer 78,5 amfetamin 38,3, más drogok 31,4, marihuána 31,3, LSD 22,6, ópiumszármazék 22,5, kokain 13,8, heroin 13,4 százalék.

51 A legitim drogok és a szipuzásra alkalmas szerek beszerzésének megítélése és a dohányzás: soha nem dohányzott 73, próbálta 79, most is dohányzik 79 pont ($p:0,001$, $F:6,325$, $df:2$), az alkoholfogyasztás: soha nem ivott 66, alkalmi alkoholfogyasztó 74, rendszeres alkoholfogyasztó 80 pont ($p:0,000$, $F:23,975$, $df:2$), a drogfogyasztás: nem fogyasztott drogot 76, legitim drogot fogyasztott 82, illegitim drogot fogyasztott 78 pont ($p:0,0235$, $F:3,765$, $df:2$). Az illegitim drogok beszerzésének megítélése és a dohányzás: soha nem dohányzott 20, próbálta 27, most is dohányzik 32 pont ($p:0,000$, $F:18,766$, $df:2$), az alkoholfogyasztás: soha nem ivott 17, alkalmi alkoholfogyasztó 23, rendszeres alkoholfogyasztó 29 pont ($p:0,000$, $F:17,0927$, $df:2$), a drogfogyasztás: nem fogyasztott drogot 24, legitim drogot fogyasztott 28, illegitim drogot fogyasztott 35 pont ($p:0,000$, $F:11,0698$, $df:2$).

52 „... a legnagyobb arányban a problémák megoldatlanságát tartották a kérdezettek a drogfogyasztás legfőbb indítékának.” (Elekes, 1993)

53 A kábítószerfogyasztás lehetséges okai közül kettőt kellett kiválasztani a kérdezetteknek.

54 A PROBLÉMAMENTES faktorban a „jó dolgukban nem tudják, hogy mit csináljanak” kijelentés 0,808, a „szórakozás, jó hangulat kedvéért” indoklás elutasítása -0,7386 faktorsúlylyal vesz részt. Az ÖNRONTÓ faktorban a „nem vigyáznak magukra, önpusztító életet élnek” kijelentés elfogadása 0,829, a „szórakozás, a jó hangulat kedvéért” kijelentés elutasítása -0,724 faktorsúlylyal szerepel. A BÜNMENTES ÉLMÉNY véleményítípust alkotó „új élmények megszerzése miatt” kijelentés faktorsúlya 0,771, a „csavarognak, bűnöző életet élnek” indoklás faktorsúlya -0,755. A HASONLÍTANI faktor egyetlen kijelentésének („másokhoz hasonlítsanak, mert mások is csinálják”) 0,960, az ELTÉRNI faktor kijelentésének („mások legyenek, mint a többség, ellenkezőséből, lázadás kedvéért”) 0,874 a faktorsúlya.

55 A PROBLÉMAMENTES faktor-score átlagai és a dohányzás: soha nem dohányzott -0,0185, próbálta -0,0380, most is dohányzik 0,1514, az alkoholfogyasztás: soha nem ivott 0,0073, alkalmi alkoholfogyasztók 0,0675, rendszeres alkoholfogyasztók -0,1997 pont, a drogfogyasztás: nem fogyasztott drogot -0,0060, legitim drogot fogyasztott 0,0895, illegitim drogot fogyasztott -0,0633.

Az ÖNRONTÓ faktor-score átlagai és a dohányzás: soha nem dohányzott 0,050, próbálta 0,0093, most is dohányzik -0,040, az alkoholfogyasztás: soha nem ivott -0,007, alkalmi alkoholfogyasztók -0,0018, rendszeres alkoholfogyasztók 0,0052, a drogfogyasztás: nem fogyasztott drogot 0,029, legitim drogot fogyasztott 0,089, illegitim drogot fogyasztott -0,0633.

A BÜNMENTES ÉLMÉNY faktor-score átlagai és a dohányzás: soha nem dohányzott -0,028, próbálta 0,073, most is dohányzik -0,1786, az alkoholfogyasztás: soha nem ivott -0,049, alkalmi alkoholfogyasztók -0,0746, rendszeres alkoholfogyasztók 0,0203, a drogfogyasztás: nem fogyasztott drogot -0,0196, legitim drogot fogyasztott -0,088, illegitim drogot fogyasztott 0,223.

Az ELTÉRNI faktor-score átlagai és a dohányzás: soha nem dohányzott 0,0570, próbálta 0,0329, most is dohányzik -0,1898, az alkoholfogyasztás: soha nem ivott 0,0490, alkalmi alkoholfogyasztók -0,0279, rendszeres alkoholfogyasztók -0,0093, a drogfogyasztás: nem fogyasztott drogot -0,0006, legitim drogot fogyasztott 0,048, illegitim drogot fogyasztott -0,0512.

A HASONLÍTANI faktor-score átlagai és a dohányzás: soha nem dohányzott 0,073, próbálta -0,0275, most is dohányzik -0,0261, az alkoholfogyasztás: soha nem ivott 0,030, alkalmi alkoholfogyasztók 0,033, rendszeres alkoholfogyasztók 0,0104, a drogfogyasztás: nem fogyasztott drogot 0,001, legitim drogot fogyasztott -0,0370, illegitim drogot fogyasztott 0,0326.

56 Paksi Borbála és Kó József értékvizsgálata szerint lényegesen eltér a drogfogyasztó és a „normál” minta értékpreferenciája. (Paksi Borbála-Kó József: Kísérlet a magyarországi normál- és drogos populáció értékrendszerének összehasonlításra. Alkohológia, 3. sz. 1990.) A drogfüggőség és a drogfogyasztók értékhierarchiájának sajátosságairól „Droffüggő fiatalok értékorientációjának sajátosságai” címen olvasható Cserne István (I. rész) és Erdélyi Ildikó

(II. rész) tanulmánya az Értékek és változások I-II. kötetben (Szerk.: Hoppál Mihály és Szecskő Tamás, TK., Budapest)

57 A változó kialakítása úgy történt, hogy a 100 fokozatú skálán transzformált változókat összeadtuk, majd átlagoltuk, így minden válaszadót jellemezhetünk a négy kijelentéssel való egyetértés mértékével.

58 A RACIONÁLIS életértelmezés változó átlaga nem (lányok 80, fiúk 76 pont; $p:0,0025$, $F:6,091$, $df:2$) felvétel helye (Mátészalka 79, Nyíregyháza 77, Kisvárdra 75 pont; $p:0,087$, $F:2,44$, $df:2$) és az évfolyam esetén (másodévesek 79, harmadévesek 77, elsőévesek 76 pont ($p:0,085$, $F:6,019$, $df:2$)).

59 A VALLÁSOS életértelmezés változó átlaga: a felvétel helye (Kisvárdra 67, Mátészalka 66, Nyíregyháza 60 pont; $p:0,000$, $F:7,597$, $df:2$), rendszeres havi jövedelem (nincs 65, van 60 pont; $p:0,002$, $F:9,294$, $df:1$), szülők iskolai végzettsége (alacsony végzettségű csoport 65, magas végzettségű csoport 60 pont; $p:0,004$, $F:8,264$, $df:1$).

60 A NIHIL életértelmezés változó átlaga: iskolatípus (szakmunkásképző 38, gimnázium 36, szakközépiskola 34 pont; $p:0,080$, $F:2,527$, $df:2$), tanulmányi átlageredmény (3,0 alatt 41, 3,0-4,0 között 36, 4,0 felett 32 pont; $p:0,0018$, $F:6,350$, $df:2$), családstruktúra (hiányos család 42, teljes család 35 pont; $p:0,001$, $F:9,877$, $df:1$), nem (lányok 40, fiúk 34 pont; $p:0,000$, $F:9,877$, $df:2$).

61 A RACIONÁLIS életértelmezés változó átlaga a dohányzás szerint: soha nem dohányzott 77, próbálta 77, most is dohányzik 78 pont ($p:0,690$, $F:0,3709$, $df:2$), az alkoholfogyasztás szerint: soha nem ivott 77, alkalmi alkoholfogyasztók 79, rendszeres alkoholfogyasztók 77 pont ($p:0,400$, $F:0,915$, $df:2$), a drogfogyasztás kategóriák szerint: nem fogyasztott drogot 78, legitim drogot fogyasztott 76, illegitim drogot fogyasztott 76 pont ($p:0,449$, $F:0,799$, $df:2$).

62 A VALLÁSOS életértelmezés változó átlaga a dohányzás kategóriák szerint: soha nem dohányzott 66, próbálta 62, most is dohányzik 57 pont ($p:0,001$, $F:6,929$, $df:2$), az alkoholfogyasztás kategóriák szerint: soha nem ivott 70, alkalmi alkoholfogyasztók 63, rendszeres alkoholfogyasztók 60 pont ($p:0,000$, $F:8,702$, $df:2$), a drogfogyasztás kategóriák szerint: nem fogyasztott drogot 62, legitim drogot fogyasztott 64, illegitim drogot fogyasztott 61 pont ($p:0,5605$, $F:0,5792$, $df:2$).

63 A NIHIL életértelmezés változó átlaga a dohányzás kategóriák szerint: soha nem dohányzott 32, próbálta 37, most is dohányzik 44 pont ($p:0,000$, $F:10,243$, $df:2$), az alkoholfogyasztás kategóriák szerint: soha nem ivott 32, alkalmi alkoholfogyasztók 33, rendszeres alkoholfogyasztók 38 pont ($p:0,002$, $F:5,283$, $df:2$), a drogfogyasztás kategóriái szerint: nem fogyasztott drogot 34, legitim drogot fogyasztott 45, illegitim drogot fogyasztott 41 pont ($p:0,000$, $F:11,3152$, $df:2$).

64 A quick cluster eljárásba a „Melyik kijelentéssel tudnád magad a leginkább jellemezni?” és a „Milyen gyakran jársz templomba, vallási összejövetelre?” kérdésekhez tartozó változókat vontuk be.

65 A felvétel helye és a vallási csoportok közötti kapcsolat: Nyíregyháza (ateista 25, hívő 58, egyházhívő 17 százalék), Mátészalka (ateista 22, hívő 61, egyházhívő 17 százalék), Kisvárdra (ateista 15, hívő 53, egyházhívő 32 százalék) ($p:0,000$, $\chi^2:24,206$, $df:4$). Az iskolatípus és a vallási csoportok közötti kapcsolat: gimnázium (ateista 25, hívő 58, egyházhívő 17 százalék), szakközépiskola (ateista 27, hívő 58, egyházhívő 15 százalék), szakmunkásképző (ateista 23, hívő 60, egyházhívő 17 százalék) ($p:0,000$, $\chi^2:29,00$, $df:4$). Az iskolatípus és a nemek közötti kapcsolat: lány (ateista 15, hívő 58, egyházhívő 27 százalék), fiú (ateista 28, hívő 57, egyházhívő 15 százalék) ($p:0,000$, $\chi^2:41,533$, $df:4$). A havi rendszeres jövedelem és a vallási csoportok közötti kapcsolat: van havi rendszeres jövedelem (ateista 26, hívő 60, egyházhívő 14 százalék), nincs jövedelem (ateista 20, hívő 56, egyházhívő 24 százalék) ($p:0,000$, $\chi^2:21,194$, $df:2$). A tanulmányi átlag és a vallási klaszterek: 3,0 alatt (ateista 26, hívő 60, egyházhívő 14 százalék), 3,0-4,0 között (ateista 22, hívő 61, egyházhívő 17 százalék), 4,0 felett (ateista 20, hívő 50, egyházhívő 30 százalék).

66 A vallásos csoportok és a dohányzás kapcsolata: ateista csoport (soha nem dohányzott 25, próbálta 54, jelenleg is cigarettázik 21 százalék), hívő csoport (soha nem dohányzott 29,

próbálta 54, jelenleg is dohányzik 17 százalék), egyházhú csoport (soha nem dohányzott 40, próbálta 49, jelenleg is dohányzik 11 százalék) ($p:0,001$, $\text{Chr}^2:17,886$, $\text{df}:4$). A vallásos csoportok és a szeszfogyasztás kapcsolata: ateista csoport (soha nem fogyasztott 10, alkalmi fogyasztók 11, rendszeres fogyasztók 79 százalék), hívő csoport (soha nem fogyasztott 16, alkalmi fogyasztók 17, rendszeres fogyasztók 67 százalék), egyházhú csoport (soha nem fogyasztott 19, alkalmi fogyasztók 20, rendszeres fogyasztók 61 százalék) ($p:0,000$, $\text{Chr}^2:19,722$, $\text{df}:4$).

Szöveggyűjtemény a kamaszokkal, fiatalokkal folytatott szociális munkához

Tanulmányok a gyermekjólét köréből sorozatcímű szöveggyűjtemény II. kötete készült el nemrégiben. Az elsősorban felsőfokú szociális képzésben résztvevő hallgatóknak, de a szociális ellátás rendszerében működő kollégáknak is szánt szöveggyűjtemény célja válogatást adni a kamaszokkal és a fiatalokkal folytatott szociális munka széles területéről.

A kötet először a serdülőkori fejlődést, a kamaszkori változásokat, a kamaszt és szűkebb/tágabb környezetét mutatja be és elemzi, hangsúlyozva a kölcsönviszonyok, rendszerek többdimenziójú összefüggéseit, a stresszt. Ebből kiindulva kapunk választ a kamaszokkal és családjukkal egyidőben, egyszerre folytatott szociális szolgáltatás-segítségnyújtás néhány kérdésére; így például a serdülő és családja kapcsolatrendszerének izzó pontjaira, a kamaszküzdelmek és -menekülések okaira. Egy másik tanulmány már a szociálisan hátrányos helyzetű fiatalok világába kalauzol el bennünket, és ad néhány fogódzót a segítő szakember kompetencia határainak megértéséhez, gyakorlati tevékenységének „finomságaihoz”.

A kamaszokkal és fiatalokkal kapcsolatos esetvitel általánosabb felvázolásán túl a konkrét eseteleírások a velük folytatott szociális munka sajátos stratégiáit, metodikáját mutatják be. Egyebek között ilyen az enyhén mozgáskorlátozott kamaszlány családjával szembeni agresszív viselkedésének esete, vagy a Nolten panzióban élő kamaszok-fiatalok munkába integrálását célzó projekt története.

A prevenció szinte korlátlan lehetőségeit villantja fel a csepeli (az elnevezésben a funkciót is jól kifejező) tükör, ösvény, létra tini-klubot, a Belvárosi Tanoda drop out programját, a Bányai Júlia Nevelőotthon tevékenységét vagy a kamaszkori öngyilkosság megelőzését szolgáló ALIVE-programot bemutató egy-egy írás. Végül bepillantást nyerhetünk drogos fiatalok eseteibe, kezelésükbe, valamint a pártfogó felügyeleti munka még kihasználatlan lehetőségeibe.

Külföldi – angol, német és amerikai –, valamint hazai szakanyagokból állt össze a válogatás, érzékeltetve, hogy a nevezett korosztály szociális problémái és ezek megoldásának segítése nem ismer országhatárokat, és a külföldi, fejlettebb szociális szakma számunkra is jól adaptálható eljárásokat tud kölcsönözni. Másfelől számos hazai szakember és a gyakorlatban már kipróbált modellje minden bizonnyal tekinthető követendőnek, iskolapéldának.

Az egyes szemelvények utáni kérdések és feladatok remélhetően gondolkodásra, további elemzésekre, eredményes team-munkára ösztönzik a Tisztelt Olvasót is, és mindezek segítségével ki-ki saját maga is eljut egy-egy problémakörben alternatív megoldásmódok, eljárások, modellek kimunkálásához, kipróbálásához.

A szöveggyűjtemény ára 330 Ft+áfa. Utánvétellel megrendelhető a Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskolától (2051 Esztergom, Majer István u. 1-3.) és a Hajdúböszörményi Óvóképző Főiskolától (4221 Hajdúböszörmény, Désány u. 7-9.).

Fridli Judit–Pelle Andrea–Rácz József

Kábítószerfogyasztás és büntetőpolitika

A következőkben a Közép-Európai Egyetemen folytatott kutatásunkat ismertetjük. A kutatás célja a kábítószerfogyasztás és a büntetőpolitika kapcsolatának feltárása volt. Ebből a célból olyan kábítószeres bűnügyeket vizsgáltunk, melyeknél 1990-1992 között rendőri eljárás indult a megfelelő BTK paragrafus (lásd később): „kábítószerrel való visszaélés” vagy „kóros szenvedélykeltés” miatt.

Tanulmányunkban először áttekintjük a hatályos büntetőjogi szabályozást, majd a rendőrségi fázisban levő ügyekkel kapcsolatos tapasztalatainkat mutatjuk be, végül a büntetőpolitika néhány újabb, nemzetközi és hazai fejleményét ismertetjük.

A kábítószerrel visszaélés hatályos büntetőjogi szabályozása a vizsgált időszakban (1990-1992)

Vizsgálatunk idején (tehát még az 1993. évi törvénymódosítás előtt) a hatályos jogi szabályozás alapját a Büntető Törvénykönyv 282.§-a adta, ezt egészítették ki a következő rendeletek, illetve értelmezések, elvi döntés és eseti döntések:

- 1979. évi 5. tvr. a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról (Btk.é.) 23. §
- Btk. magyarázat (282.§-ához)
- 4/1980 (VI.24.) EüM-BM sz. együttes rendelet I-V. sz. jegyzék (Pszi-
chotop lista)
- 1/1968. (V.12.) BM-EüM együttes rendelet 1-3. sz. melléklete (Kábí-
tószer lista)
- Legfelsőbb Bíróság VI. sz. Elvi Döntése (VI. BED).
- 8/1989-304. sz. jogeset (Bírósági Határozatok)

A Büntető Törvénykönyv 282. §-a a következőképpen rendelkezett a visszaélés kábítószerrel bűncselekményről:

282. § (1) Aki a hatósági előírások megszegésével kóros élvezetre alkalmas kábítószerrel készít, megszerez, tart, forgalomba hoz, az országba behoz,

onnan kivisz, vagy az ország területén átvisz, büntetést követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(2) Az (1) bekezdés szerint büntetendő az, aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személynek kóros élvezetre alkalmas kábítószerrel ad.

(3) A büntetés két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűncselekményt

a) üzletszerűen,

b) bűnszövetségben,

c) jelentős mennyiségű, illetőleg értékű kábítószerrel követik el.

(4) Aki az (1) bekezdésben meghatározott kábítószerrel visszaélésre irányuló előkészületet követ el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

(5) Aki kóros élvezetre alkalmas kábítószerrel, nem forgalomba hozatal céljából csekély mennyiségben készít, megszerez vagy tart, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.

A kábítószer fogalmát a Btk. sem a módosítás előtt, sem újabb változatában nem határozta meg, ezeknek az anyagoknak a listáját az 1/1968. (V.12) BM-EüM sz. együttes rendelet tartalmazza (Kábítószer lista). A Btk.é. 23. §-a szerint a Btk. 282. §-ának alkalmazásakor kábítószeren a veszélyes pszichotrop anyagokat is érteni kell, melyeket a 4/1980. (VI.24) EüM-BM sz. együttes rendelet sorol fel: pontosabban a Btk. alkalmazásakor az I-II. sz. jegyzéken szereplő anyagokkal való visszaélés büntethető. A Btk. 282. §-ának törvényi tényállása az elkövetési magatartások között nem sorolja fel a kábítószer fogyasztását, bármiféle módon a szervezetbe juttatását. A jogalkalmazó azonban fogyasztás esetén feltételezi, hogy a törvényi tényállásban felsorolt (kábítószerrel készít, megszerez, tart...) cselekvések szorosan összefüggenek a fogyasztással, tehát ezek közül legalább egy elkövetési magatartás megvalósul a használat esetén.

A Btk. magyarázat szerint a visszaélés kábítószerrel bűncselekményének jogi tárgya az állampolgárok egészségének sértetlenségéhez fűződő társadalmi érdek, azaz a közegészség védelme. A jogalkotó tehát a közegészség védelmével indokolja, hogy büntetőjogilag szankcionál egy olyan cselekvést, mely első pillantásra csak magára a cselekvőre tartozik. Az ezzel kapcsolatos elvi kérdéseket tanulmányunk 8. fejezetében vizsgáljuk meg.

A Btk. a bűncselekmény büntetési és vétségi, illetve minősített alakzatai leírásánál a „csekély mennyiségű” és a „jelentős mennyiségű” kategóriákat alkalmazza. Elmondható, hogy a fogyasztás büntetőjogi megítélésénél (büntetési tétel mértéke) döntő jelentőségű a mennyiségi határok rögzítése.

A Legfelsőbb Bíróság máig érvényben lévő, VI. sz. Büntető Elvi Döntése (BED) tartalmazza a „csekély mennyiségű” és a „jelentős mennyiségű” kábítószer meghatározását, illetve iránymutatást ad a kábítószerek és kábító hatású anyagok fogyasztásából eredő bódult állapot és a büntetőjogi felelősség összefüggéseinek tárgyában.

A VI. BED szerint 1. A Btk. 282. §-ának alkalmazásában „csekély mennyiségű” az a kábítószer mennyiség, amely egy személyre vonatkoztatva: a) gyógyszerként is alkalmazott kábítószerek esetében az egy alkalommal

kiadható gyógyszer mennyiséget nem haladja meg; b) a gyógyászatban nem használatos (gyógyszerként fel nem írható) kábítószereknél a mérgezést okozó mennyiséget még nem éri el. 2. A Btk. 282. §-ának alkalmazásában „jelentős mennyiségű” kábítószer a sok ember – legalább tíz személy – életének vagy egészségének veszélyeztetésére alkalmas mennyiségű kábítószer.”

A mennyiség meghatározásáról részletesebben a VI. BED indoklásából tájékozódhatunk. A csekély mennyiséghez a következő magyarázatot fűzi: „A gyógyszerként is alkalmazott kábítószerekre nézve a Magyar Gyógyszerkönyv meghatározza azt a legnagyobb napi adagot, amelyet az orvos egy beteg részére előírhat. ... Ezeknek a szabályoknak a figyelembevételével a gyógyszerként előírható kábítószerek legnagyobb napi adagjának tízszerese tekinthető olyan csekély mennyiségnek, amely rendszerint még csupán egy személy ellátására szolgál. Az ennél nagyobb mennyiségű, már több személy életének vagy egészségének veszélyeztetésére elégséges kábítószerrel elkövetett bűncselekmény enyhébb büntetőjogi megítélése nem indokolt, az tehát nem a Btk. 282. §-ának (5) bekezdésében foglalt vétség, hanem a bűncselekmény alapesete (Btk. 282. §-ának (1) bekezdése).

A gyógyászatban nem használatos kábítószereknél, amelyek általában veszélyesebbek, hasonló szemlélettel, de alacsonyabban kell megvonni a csekély mennyiség határát. Természettudományos módszerekkel megállapítható, hogy az ilyen szerek milyen mennyiségben okoznak mérgezést, és ez a mennyiség – éppen fokozott veszélyessége miatt – már nem tekinthető csekélynek, hanem a bűncselekmény alapesetének megállapítását eredményezi. E határon belül azonban csekély mennyiségűnek tekintendő az olyan kábítószer mennyiség is, amely néhány esetben alkalmas bódult állapot kiváltására. ... (3-5 alkalommal idézhet elő bódult állapot)...”

A jelentős mennyiséghez az alábbi magyarázatot fűzi az Elvi Döntés: „... a kábítószerrel visszaélés körében olyan mennyiségű kábítószert indokolt jelentős mennyiségűnek tekinteni, amely legalább tíz ember életének vagy testi épségének veszélyeztetésére alkalmas.” Ez tulajdonképpen nem tartalmaz több információt, mint a rendelkező rész. A jelentős mennyiség alsó határa, a csekély mennyiség meghatározásának segítségével, közvetetten, úgy is kiszámítható, hogy a gyógyszerként használatos szereknél a tíz napi adag (csekély mennyiség határa) tízszeresénél több már jelentős mennyiségnek számít.

A csekély mennyiség és a jelentős mennyiség meghatározásánál az Elvi Döntés az egészséges embert tekinti mércének. Vélhetően az a megfontolás vezérelte a Legfelsőbb Bíróságot, hogy a bűncselekmény jogi tárgya nem az elkövető személy egészségének sértetlenségéhez fűződő társadalmi érdek, hanem a közegészség védelme. Megjegyezzük, hogy a VI. BED hatályba lépése előtt a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 75. sz. állásfoglalása határozta meg a csekély, illetve jelentős mennyiséget (a visszaélés kábítószerrel bűncselekmény jogi tárgya megegyezett a mai meghatározással). A BK 75. sz. állásfoglalása azt az irányítást adta, hogy az átlagos kábítószer-élvező mintegy egy évi fogyasztásának megfelelő mennyiségű, kóros élvezetre alkalmas kábítószert kell jelentős mennyiségűnek tekinteni. Vagyis a mennyiség meghatározásánál nem egy átlagos ember, hanem egy kábítószerfogyasztó által szokásosan használt adagból indult ki az állásfoglalás, és ezt egy évi

időtartamra szorozta fel. Csak az ilyen módon számolt egy évi fogyasztást meghaladó mennyiség minősült jelentős mennyiségnek; ez a jelenleginél lényegesen liberálisabb jogi megítélést tett lehetővé.

A VI. BED-del kapcsolatos egyéb észrevételeinkre az elmeszakértői vélemények elemzésénél térünk vissza.

A 8/1989. 304. sz. jogeset ad kötelező jellegű jogalkalmazói iránymutatást a Btk. 282. §-ához, mely kimondja, hogy a „kábitószer fogyasztójának esetében az egy alkalommal fogyasztás céljából az elkövető birtokában ténylegesen együtt lévő gyógyszer-kábitószer mennyiség az irányadó a kábitószerrel visszaélés bűncselekményének mennyiség szerinti minősítése szempontjából. A helyes jogértelmezés szerint az 1-1 alkalommal kiváltott és elfogyasztott gyógyszer-kábitószer, a ténylegesen, egy időpontban történő fogyasztás céljára az elkövető birtokában együtt lévő mennyiség – és nem a valójában együtt soha nem létező részmennyiségek összességéből adódó mennyiség – képezi a minősítés alapjaként értékelhető mennyiséget.”

A visszaélés kábitószerrel bűncselekményhez szorosan kapcsolódik a kóros szenvedélykeltés bűncselekmény törvényi tényállása, amelynek törvényi megfogalmazása így hangzik: „Aki tizennyolcadik életévét be nem töltött személynek kábitó hatású anyag vagy szer kóros élvezetéhez segítséget nyújt, vagy őt arra rábírn törekszik, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő.” (Btk. 283. §)

Minthogy a szerves oldószerek nem szerepelnek a kábitószer-listán – márpedig a ragasztók, higítók inhalálása, a „szipózás”, a törvény alkotása idején a legelterjedtebb fogyasztási szokás volt –, bevezették a kábitó hatású anyag fogalmát. Ily módon ha nem is a szipózást, de a fiatalok szipózáshoz segítségét büntetőjogilag üldözni lehet. Nem kellett arra a nehezen védhető álláspontra helyezkedni, hogy a Palma ragasztó gőzét beszívó 16-17 éves fiatalok bűnelkövetők, ugyanakkor megteremtették a velük szemben való fellépés lehetőségét: a szipózás köztudottan a fiatalok társas fogyasztási formája, így a társaság tagjai „körbe” büntethetők. Egyszersmind egy bűnszegédi magatartást önálló bűncselekményként értékel a jogalkotó. Amikor ugyanis a tettes már nemcsak „rábírn törekszik” vagy segítséget nyújt a kóros élvezethez, hanem kábitószerrel ad, akkor a Btk. 282. § (2) bekezdésében leírt elkövetési magatartást valósítja meg, és büntettet követ el. A Magyar Országgyűlés 1993 áprilisában a Btk. 282. és 283. §-ára is kiterjedően módosította a Büntető Törvénykönyvet és a Büntető eljárásról szóló törvényt, mely rendelkezések 1993. május 21. napjától léptek hatályba. Így a módosítás az általunk elemzett esetekben már nem bírt jelentőséggel, de az új szabályok gyakorlatban való alkalmazása során felmerülő problémák az értékelt ügyek ismeretében előre vetíthetők. Ezekre a tanulmány végén térünk ki.

A BRFK kábitószeres nyomozati anyagai (1990-1992)

A legfőbb ügyészség által rendelkezésünkre bocsátott adatokból egyértelműen kitűnt, hogy 1992-ben a fővárosban az előző két évhez képest jelentősen

megnőtt a kábítószeres ügyek száma. Megháromszorozódott az ügyek, s hasonlóképpen a vádemelések száma is. Az 1991-ben ismertté vált 23 bűncselekményhez képest 1992-ben 68 kábítószeres ügyet tártak fel. S míg 1990-ben 5, 1991-ben 12 személy ellen emeltek vádat, addig 1992-ben 34 fő ellen. Az esetek száma még így is alacsonynak mondható, ha a magyarországi kábítószerhasználat elterjedtségét a büntetőjog megtorló eszközeit előtérbe helyező büntetőpolitika szemszögéből nézzük. A feltárt ügyek számának 3 százalékos emelkedése azonban mindenképpen arra vall, hogy büntetőpolitikai döntés nyomán fokozták az ez irányú nyomozati tevékenységet.

A fentiek egyedül a fővárosra vonatkoznak. 1992-ben országosan nem tapasztalható az ügyek számának hasonló növekedése. Megyénknek több mint a felében egyáltalán nem volt vádemelés kábítószerrel való visszaélés miatt. Az ismertté vált bűncselekmények száma Budapest után Csongrád, illetve Somogy megyében a legmagasabb, az előbbiben 15, az utóbbiban 9. Vádemelésre Csongrádban is 8, Somogyban is 8 esetben került sor.

A budapesti esetek emelkedésére magyarázattal szolgálhatna az élénkülő tranzitforgalom és a drogjelenség nagyvárosi kötődése; a nyomozások száma azonban még így is olyan alacsony, hogy a drogok forgalmazásával, fogyasztásával járó tevékenységeknek csak minimális töredékét érinti. Tízeges nagyságrendű fogyasztói réteg mellett tizes nagyságrendű az ügyszám. Ráadásul, mint az elemzés során látni fogjuk, nem a kábítószer nagybani kereskedelmét célzó felderítésekről van szó, hanem nagyobbrészt a lazább társaságba tartozó, fiatal drogfogyasztók elleni eljárásokról. Sokuknak ez már a második, kábítószerrel való visszaélés miatt indított büntetőügye. A „tettenérés” – igazoltatás vagy házkutatás útján – ilyen esetekben nem okoz különösebb gondot a BRFK illetékes osztálya számára. Valószínű tehát, hogy a felderített esetek száma azért növekszik ilyen feltűnően, mert a rendőrségnek – intézményes érdekből vagy büntetőpolitikai megfontolásból – nagyobb esetszámot kell felmutatnia.

Mint láthattuk, az eseteknek legalább a felében a nyomozás vádemelés nélkül zárul. A büntetőpolitika irányultságáról, a drogfogyasztás hivatalos megítéléséről sokat mond az is, hogy melyek azok az ügyek, amelyekben a rendőrség eljárást indított, de amelyekben végül nem került sor vádemelésre. A BRFK adatbázisában a vizsgált időszakban – 1990 és 1992 között – 80 kábítószeres bűncselekmény miatt indított, nem vádemeléses ügyet tartanak nyilván. 1990-ben 16 ügy került a fővárosban bíróság elé, pontosan ugyanannyi, mint ahány ügyben nem emeltek vádat. 1991-ben 11-re csökken a bírósági ügyek száma, míg a nem vádemeléses nyomozásoké 21-re nő. A legutolsó vizsgált évben, 1992-ben megduplázódik a bíróság elé nem kerülő kábítószeres ügyek száma, s közel megháromszorozódik a bírósági ügyeké.

Figyelemre méltó, hogy a bírósági ügyek száma a nyolcvanas évek derekától jelentősen csökken; a vizsgált időszakban a jogerősen elítéltek száma tíz körül van, a korábbi évenkénti 60 körüli adathoz képest; ez a szám 1992-ben ugrik 34-re. Az elítéltek számának csökkenésére, s ugyanakkor a vádemelés nélkül végződő ügyek arányának növekedésére két lehetséges feltételezéssel élünk: egyfelől a forgalmazásba, egyéb bűncselekmények elkövetésébe nem bonyolódott alkalmi szerhasználók, másfelől a szertől súlyos

pszichés és fizikai függésbe kerülő szenvedélybetegek azok, akik könnyebben mentesülnek a vádemelés alól, akik ellen a nyomozást megszüntetik. Feltételezésünket alátámasztotta, hogy mind a rendőrség, mind az egyes bíróságok kábítószeres ügyekben járatos szakértői beszélgetéseink során kétségüknek adtak hangot a büntetőpolitika hatékonyságát illetően a fogyasztókkal szemben. Betegeknek tartják őket, akik gyógykezelésre szorulnak, és a büntetés végrehajtási intézmények erre nem kínálnak megfelelő feltételeket.

Kábítószeres ügyek, amelyekben nem került sor vádemelésre

Kérésünkre a Budapesti Rendőrőfkapitányság statisztikusa adatbázisukból ki-gyűjtötte a BRFK szervei által kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmény mi-att 1990. január és 1992. december között befejezett, nem vádemeléses ügyek listáját. A fenti időszakban 80 esetben zárult a nyomozás anélkül, hogy vádemelésre került volna sor. Az ügyek száma évről évre növekszik: az első évben 16, majd 21, végül 1992-ben már 43.

A BRFK főkapitányának engedélyével módunkban állt a BRFK Gyors-kocsi utcai Vizsgálati Osztályán tanulmányozni az ügyek aktáit. A nyolcvan ügyből hatvanat tudtak rendelkezésünkre bocsátani. Az esetszám nem olyan nagy, hogy adatainkat érdemes volna statisztikai elemzésnek alávetni. Mennyiségi adataink inkább jelzésértékűek. Fontosnak tartottuk ugyanakkor az esetek kvalitatív feldolgozását is. A vizsgált jelenségről nemcsak a szám-szerűsíthető információk adnak képet, hanem az is, hogy milyen természetű ügyek és milyen eljárások húzódnak meg a mennyiségileg kifejezhető adatok mögött. Ezért arra törekedtünk, hogy állításainkat bőséges eset-bemutatással támasszuk alá.

Elsősorban azt összesítettük, hogy hogyan oszlanak meg az ügyek a be-fejezés módja szerint. A legnagyobb számban – az általunk vizsgált hatvan ügyből huszonötben – a nyomozás megszüntetése szerepel, megrovás mellett. Ezek azok az ügyek, amikor a cselekmény társadalomra való veszélyességét csekélynek ítélik a nyomozó hatóságok, és erre hivatkozva megszüntetik a nyomozást, ugyanakkor az elkövetőt ügyészi megrovásban részesítik. A második legnépesebb kategória a nyomozás-megtagadásoké, bűncselekmény hi-ányában. Megszűnhet a nyomozás az elkövető halála, büntethetőséget kizáró egyéb ok, elévülés, kegyelem miatt is. Sor kerülhet a büntetőeljárás felfüg-gesztésére, illetve külföldi állampolgárságú gyanúsított esetében a büntető-eljárás felajánlására a hazai hatóságok számára.

A nyomozás megszüntetésének alapja lehet az is, ha a nyomozás adatai alapján nem állapítható meg, hogy a bűncselekményt a gyanúsított követte el.

Egy igazoltatás során három ukrán férfit bilincsben előállítanak, mivel az autójuk kesztyűtartójából előkerült cigarettásdobozban hasist találtak. A gya-núsított azt állította, hogy a dobozt a kocsi korábban használó honfitársa hagyhatta az autóban, így nem lehetett bizonyítani, hogy tudott a kábítószer-ről, s a nyomozást megszüntették. Ismeretlen tettesről veszik föl a jegyző-könyvet abban az ügyben is, amikor az Orient Express fülkéjének hulladék-

tartójában hasist találnak. A fülkében utazó „feltűnően jókedvű” osztrák állampolgár tagad, nála semmit nem találnak.

A hasonló ügyek általában vádemeléssel végződnek. A bírósági akták között például találtunk olyan esetet, hogy egy külföldi állampolgár összetalálkozott honfitársával, és kocsiával kivitte őt az állomásra. Az igazoltatás során kiderült, hogy az utazó egyik csomagjában kis mennyiségű kábítószer van. Hiába vallották mindketten, hogy a szívességi sofőr nem tudott a dologról, őt is elítélték kábítószerrel való visszaélés miatt. Hasonlóan járt az a magyar állampolgár is, akit egy egyiptomi barátjától kapott kölcsönkocsival igazoltattak, és 3 gramm hasist találtak az autóban. Hiába állította a gyanúsított, hogy nem volt tudomása az anyagról, vizsgálatunk idején büntetőeljárás zajlott ellene. Természetesen lehetséges, hogy a fenti és ehhez hasonló esetekben – valakit a repülőtéren megkér egy ismeretlen nő, hogy segítse át a csomagját, vagy hogy hozzon el Magyarországra ismerősnek egy csomagot stb. – a gyanúsítottnak volt tudomása a gépkocsiban vagy a csomag alján lapuló kis mennyiségű kábítószerrel. A bizonyítás azonban igen nehéz feladat.

Olykor hihetetlen rendőri erőket mozgósítanak egy-egy ügy tettesének felkutatására. Így egy recepthamisítási ügy elkövetője ellen országos körözést rendeltek el:

Az ismeretlen nő egy budapesti gyógyszertárban receptre harminc doboz Depridolt (fájdalomcsillapító morfiumszármazék) akart kiváltani. Egyszerre csak tíz napi adag váltható ki, így a gyógyszer kiadását megtagadták. Mivel a bemutatott személyi igazolványban lévő kép nem a nőt ábrázolta, a patikusok rendőrt akartak hívni, a nő azonban elszaladt. Ezután rendelték el az országos körözést. A helyszínen és környékén adatgyűjtést, tanúkutatást rendeztek, több esetben „figyelő és portyaszolgálatot” szerveztek, és ennek során ellenőrizték a környék vendéglátó helyeit. Végül a nyomozást megszüntették, mivel nem lehetett megállapítani a tettes kilétét.

Ilyen és hasonló esetek tízezres nagyságrendben fordulnak elő. Sajátságos, hogy a rendőrség mégis ekkora erővel nyomozott az ismeretlen nő után, jóllehet semmi esély rá, hogy ilyen módszerekkel sikeresen korlátozzák a recepthamisítást.

A nyomozást felfüggesztik, ha az elkövető ismeretlen helyre távozik. Így például több olyan fiatal drogfogyasztó ügyével találkoztunk, akinél köztéri igazoltatás során találtak vadkender törmeléket, majd eljárást indítottak kábítószerrel visszaélés vétsége miatt. A gyanúsított a felelősségrevonás elől külföldre távozott. Ezeket a felfüggesztett nyomozásokat azután megszüntetik, ha az elévülés bekövetkezik.

A nyomozás megtagadására kerül sor, ha megállapítják, hogy nem történt bűncselekmény. Az összes eset számához képest meglepően sok, szám szerint nyolc olyan esetet találtunk, amikor a vámhivatal parancsnokának feljelentésére indul meg a nyomozás, majd kiderül, hogy nem történt visszaélés. A feljelentés kábítószerrel való visszaélés alapos gyanújára hivatkozik. Külföldi állampolgár, úgymond, kábítószerrel próbál behozni, illetve kivinni. Valamennyi esetben a vámhivatalban tesztelték (ENSZ-Teszt, MERCK-Teszt) a kábítószergyanús anyagot, és a teszt pozitívan reagált. Többnyire kis

üvegben lévő növényi törmelékről van szó, melyről a kínai üzletember azt bizonygatja, hogy kedvenc teakeveréke, az algériai állampolgár, hogy gyomorpanaszaira használt orvossága, a teszter azonban jelez, a feljelentés elkészül, és megjelennek a rendőrök, a gyanúsítottat előállítják, útlevelét bevonják. Az eljárás addig tart, míg megjön a Bünyügyi Szakértői Intézet véleménye (néhány napon belül), s kiderül, hogy nincsen szó kábítószerokról. A kínai visszakapja a teáját, az algériai pedig az orvosságait.

A drogfogyasztásért börtönbüntetést lehet kiszabni. Ennek előre nem látott következményei is vannak. A deviáns személyek hatósági elkülönítését gyakran kihasználják a családi játszmákban. Nem elsősorban az olyan esetekre gondolunk, amikor az apa feljelenti a fiát a rendőrségen vadkender-cigaretta szívásért, máktea fogyasztásért. Az ő lépését talán a kétségbeesés motiválja, legfeljebb ismeretei hiányosságára vall, hogy drogambulancia vagy család-gondozó helyett a rendőrséghez fordul. Más a helyzet a következő példákban.

Az anyós egy családi veszekedés során hívja ki a rendőröket, s hogy biztos lehessen benne, lánya megszabadul a vejétől (akit ő soha ki nem állhatott), azt állítja róla, hogy súlyos kábítószerfogyasztó. Ugyancsak nem valószínű, hogy az aggodalom kergette volna a rendőrségre azt az asszonyt, aki bejelentést tett, hogy férje, akivel szemben jelenleg válóperes eljárása van folyamatban, közös lakásukon vadkendert szív. Ettől neki és gyermekének „köhögési rohamai keletkeztek”. A feleség mintát is hozott a rendőrség számára az erkélyen nevelt vadkenderből.

Mindkét ügy – bűncselekmény hiányában – nyomozásmegtagadással zárult. Az utóbbiban a vegyészszakértő úgy nyilatkozott, hogy a vizsgált anyag csekély mennyisége miatt a kannabiszra (vadkender) jellemző hatóanyagok nem mutathatók ki. A rendőrök nem siettek újabb bizonyítékot begyűjteni; bölcsen felismervén az asszony szándékait, távol tartották magukat a családi konfliktustól.

A nyomozás megszüntetését többnyire – 25 esetben – ügyészi megrovás kíséri. Nem emelnek vádat, mivel a cselekmény társadalomra való veszélyessége csekély. Általában olyan fogyasztókról van szó, akiknél az igazoltatás során csekély mennyiségű kábítószernek minősülő anyagot találnak. Az indoklás rendszerint így hangzik: „Tekintettel arra, hogy a cselekmény már az elkövetéskor is olyan csekély fokban volt veszélyes a társadalomra, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés kiszabása is szükségtelen.” Gyakori az éjszakai szórakozóhelyek előtti igazoltatás. Nem kábítószer-terjesztőket állítanak elő, hanem fogyasztókat, akiknél vadkender törmelékét vagy egyéb minimális mennyiségű, saját fogyasztásra szánt anyagot találnak. Ilyenkor szakértői véleményt kér a rendőrség az anyagról, valamint arról, hogy az adott hatóanyagtartalom büntetőjogi szempontból – a Legfelsőbb Bíróság VI. számú Büntető Elvi Döntését figyelembe véve – csekély vagy jelentős mennyiségnek minősül-e. Ha a mennyiség meghaladja a csekély mennyiséget, nem fordulhat elő, hogy a nyomozást megszüntessék.

Ebbe a kategóriába tartozik annak a férfinak az esete is, akit két napi kemény italozás után „kokain túladagolás” miatt szállítanak baleseti belosztályra. A levett vizelet kokain negatív. Kezelőorvosa értesíti a rendőrséget, s másnap a kórházi zárójelentésből vett finom idézettel élve „rendőri kísé-

rettel emittálják” a kórházból. A kábítószerrel való visszaélés miatt indított nyomozás során kiderül, hogy a férfi két napot italozott, s a második nap vett egy ampulla kokaint, és beadta magának. A nyomozást megszüntetik, a férfi ügyészi megrovásban részesül.

Az orvost betegéhez gyógyítási kötelezettség fűzi. Kettejük között olyan bizalomteli kapcsolatnak kell lennie, hogy a beteg a kezelőorvos teljes titoktartására számíthasson. Különösen így van ez az olyan pszichiátriai problémáknál, ahol segítségnyújtás a beteg együttműködése nélkül, akarata ellenére nem lehetséges. A kábítószeres klienseknél tovább növeli a kapcsolat különös kényességét, hogy a kábítószerfogyasztást a törvény büntetni rendeli. Így a beteg számára különlegesen fontos, hogy bizalommal fordulhasson valamilyen egészségügyi intézményhez. Az orvost csak rendkívüli esetekben oldja fel a törvény a titoktartási kötelezettség alól. Ilyen eset lehet, ha bírósági eljárás során tanúskodnia kell. De nem tartozik az ilyen esetek közé, ha az orvos, kábítószeres beteggel kapcsolatba kerülve, értesíti a rendőrséget. Az orvosok betegekkel való terápiás kapcsolatukban megismerik egy-egy társaság tagjait, a fogyasztási szokásokat, esetleg az anyaghoz való hozzájutás módját. Ezeket az információkat senkinek nem szabad kiszolgáltatniuk. Sajnos azonban a fenti eset nem egyedülálló. Két hasonló példát szeretnénk még ismertetni.

Egy osztrák állampolgárságú nő szállodai szobájában rosszul lett, baleseti belosztályra szállították. A főorvosnő jelentette a rendőrségnek, hogy kábítószeres rosszullet miatt került felvételre egy beteg, és táskájában két használt orvosi fecskendőt találtak. A rendőrség kiszállt az osztályra, az éjszaka folyamán levett vizeletmintát elvitték a BRFK rendőrorvosához, hogy igazolható-e belőle a kábítószerfogyasztás. A nő útlevelét elvették, és hátrahagytak számára egy idézést a rendőrségre, és nyomozást indítottak ellene. A nő nem jelent meg az idézésre, és az érdeklődő rendőrök megtudták, hogy állapota miatt – tüdőgyulladás lépett föl – átkerült egy másik kórházba. Itt már nem részesültek ilyen kedvező fogadtatásban; az itteni főorvos nem engedte betegét kihallgatni, sérelmesnek találta a rendőrség zaklatását, írásos átiratot kért, hogy miért folytatnak eljárást betegével szemben. Sajtóközléssel fenyegetőzött, ha betege nem kapná vissza az útlevelét. A nyomozást végül megszüntették a társadalomra való veszélyesség csekély foka miatt. Az ügyészi megrovás azért itt sem maradt el.

A másik történet sokkal tragikusabb, részint mert főszereplője egy fiatal gimnazista fiú, részint mert öngyilkossági kísérlettel indul. Ebben a történetben az orvos a „kábítószeres” fiút nemcsak azonnal jelentette a rendőrségnek, de ellátását is megtagadta.

T.B. fiatalkorút gimnazista barátai vitték egy fővárosi kórház pszichiátriai osztályára abban a hiszemben, hogy barátjuk öngyilkosságot követett el. Előtte hangoztatott efféléket, mert barátnője elhagyta, búcsúlevelet is írt. A kórházban a fiúnál 0,1 gramm amfetamint találtak. Azonnal értesítették a rendőrséget, a fiút ugyanakkor nem látták el, hanem tovább küldték az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetbe. Indoklásképpen azt nyilatkozták, hogy nem foglalkoznak drogosokkal. A rendőrség meg is indította a nyomozást kábítószerrel visszaélés gyanúja miatt. Telefonon megkérdezték az igazság-

ügyi orvosszakértőt a mennyiségről. Mivel az amfetamin szokásos maximális napi adagja 0,06 gr, a lefoglalásra került 0,1 gramm csekély mennyiségnek minősül. A nyomozást megszüntették, és megrovással zárták. Utóbb megfelelő vizsgálatok során kiderült, hogy a fiú nem is fogyasztott a porból. Kár volt olyan sietősen arrébb küldeni a „tisztos” pszichiátriai osztályról.

Halaszthatatlannak tűnik, hogy a nyomozó hatóságok és az egészségügyi intézmények viszonya szakmai állásfoglalásokban, ha kell jogszabályi előírásokban tisztázódjék. Megítélésünk szerint ennek az együttműködésnek egyirányúnak kell lennie. Ha a rendőrök olyan személyt találnak, akiről úgy ítélik meg, hogy orvosi ellátásra vagy gyógykezelésre szorul kábítóhatású anyag fogyasztása miatt, adminisztratív bonyodalmak nélkül kíséressék az illetőt gyógyító intézménybe. Azonban a gyógyító intézményeknek semmiféle kötelezettségük nem lehet a rendőrség felé. Nem szolgáltathatnak adatokat klienseikről. Az a drogambulancia, ahol akár csak egy ilyen eset is előfordul, bezárhatja a kapuit, mert a feljelentési gyakorlat elriasztja a drogosokat.

Az orvosi titok védelmét nyugodtan hasonlíthatjuk ahhoz az ugyancsak régre visszatekintő abszolút, kikezdzhetetlen védelemhez, amely a gyónási titkot övezi. A pap gyónó hívét buzdíthatja arra, hogy törvénszegő magatartását ne folytassa, de nem jelenti a törvénszegést a hatóságoknak, s a rendőrségnek sem jut eszébe, hogy plébániákon informálódjon. Az orvos-beteg kapcsolatot ugyanilyen kikezdzhetetlen titoktartási szabályoknak kell övezniük.

E rövid kitérő után összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a nem vádemeléses ügyekben többnyire drogfogyasztók ellen indul nyomozás, azon belül is inkább alkalmi szerhasználók, mint súlyos drogfüggők ellen. Az ügyekben szereplő kábítószer vagy kábító hatású anyag büntetőjogilag mindig csekély mennyiségnek minősül. Ez valóban kb. egyszeri alkalomra elegendő anyagot jelent, mivel a Legfelsőbb Bíróság jelenleg is hatályban lévő VI. sz. Büntető Elvi Döntése igen szigorú a csekély mennyiség meghatározásában. Érdemes lesz megvizsgálni, hogyan alakul ezen ügyek megítélése a Btk. módosítás után. Az egy-két vadkender cigarettás alkalmi használókat eddig megrovásban részesítették; az ő esetükben vélhetően a nyomozati hatóságok is aránytalannak érezték a Btk.-ban szereplő büntetési tételeket. A Btk. reformja után azonban lehetséges a fogyasztók büntetőjogi mentesítése, amennyiben hat hónapos gyógykezelést tudnak igazolni. Ez első pillantásra kevésbé szigorú büntetőpolitikát ígér. Közelebbről nézve azonban azzal fenyeget, hogy a hatás fordított lesz. Mivel a börtönnek most már van alternatívája, az ügy lezárása helyett a rendőrség a vádemelés felé terelheti az eljárást. Így növekvő számban kerülhetnek büntetőeljárásba és kényszerülhetnek hathavi gyógykezelés vállalására olyan fiatalok, akik nem szorulnak ilyen hosszú kezelésre, de egy alkalmi, társasági szerhasználó semmiképp. Más kérdés, hogy még a súlyosan rászorulók gyógykezelésére sincs elegendő gyógyító intézmény.

Az 1990 és 1992 közötti időszakból 33 olyan ügybe nyertünk betekintést, amelyben a nyomozás vádemeléssel zárult. Olyan vádemeléses ügyek nyomozati anyagát tekintettük át, melyekben a vizsgálat időpontjában még nem

indult meg a bírósági eljárás. A lezárt bírósági ügyeket a bíróságok irattárában tanulmányozhattuk; tapasztalatainkat a következő fejezet külön ismerteti.

Korábban azzal a feltételezéssel éltünk, hogy a nyomozás megszüntetésére olyan esetekben kerül sor, amikor a drogfogyasztó ellen kevés mennyiségű, saját fogyasztásra szánt kábítószer miatt indul eljárás. Feltételezésünket az átvizsgált esetek igazolták. Mivel elsősorban saját magukat veszélyeztető, fiatal emberekről van szó, valószínűleg a nyomozó hatóságok is abból indultak ki, hogy az ügyészi figyelmeztetés az elrettentést inkább szolgálja, mint a börtönbüntetés.

Ha a büntetőpolitika átgondoltan törekszik arra, hogy a veszélyeztetett fiatal drogfogyasztókat az egészségügy felé terelje, azaz a keresleti oldalon ne a fogyasztás kriminalizálásával érjen el eredményt, akkor vádemelésre csak kábítószerkereskedelem esetében kerülhetne sor. A drogok nagybani elosztórendszereinek megcélzásával igyekezne az állam csökkenteni a kábítószerek piaci kínálatát. Kutatásunk kezdetén ezért abból a feltevésből indultunk ki, hogy a vádemeléses ügyekben a drogfogyasztás a kereskedéshez vagy legalább a drogok forgalmazásához kapcsolódva jelenik meg (a Btk. 282. §-ának (1) bekezdésében szereplő forgalmazáson a Legfelsőbb Bíróság VI. sz. Büntető Elvi Döntése értelmében a kettőnél több személynek – akár ellenérték nélkül – történő átadását kell érteni). Az átvizsgált 33 esetben összesen 10 személynél szerepelt az elkövetési magatartás között a forgalmazás, illetve kereskedés. A többi 23 gyanúsítottat személyi fogyasztás célját szolgáló kis mennyiségű kábítószer birtoklása, illetve fogyasztása miatt helyezték vád alá, vagyis – előzetes várakozásainkkal ellentétben – az esetek több mint két harmadában hasonló ügyek fordultak elő, mint amilyenekkel a nem vádemeléses kategóriában találkoztunk.

Nézzük először azt a mindössze két (összesen tíz egyént érintő) ügyet, ahol a vád kábítószer terjesztése volt.

Az első ügyben három magyar nő és egy külföldi állampolgárságú férfi szerepel. A Ferihegyi repülőtéren bőröndjükben 2 kg kokaint találtak. Vádemelés történt kábítószerrel visszaélés büntette miatt.

„Klasszikusnak” mondhatnánk ezt az esetet: a rendőri beavatkozás a kábítószerkereskedelmi piramis alsó szintjét célozza meg. Az ilyen esetekben többnyire komoly elosztó szervezet áll a háttérben, amely egy-két kiló kábítószerrel küldi a célállomásra a hálózat legalján elhelyezkedő embereit. 2 kg kokain büntetőjogi szempontból hazánkban jelentős mennyiségnek számít; az elkövetőre öt és nyolc év közötti börtönbüntetés vár. Ez természetesen komoly fenyegetettség a kis terjesztő számára, de az elosztó szervezetet nem ingatja meg.

A másik eset, amely terjesztéssel volt kapcsolatos, nem ilyen természetű. Egy magyar fiatalokból álló drogfogyasztó társaságot érint, akik saját fogyasztásukat szolgálták a drog terjesztésével. A büntetőeljárás alá vont hat fiatalember maga is fogyasztó.

A társaság két tagját a Vidám Parkban igazoltatták, és LSD-s papírlapot találtak náluk. Majd amikor az egyiküknél házkutatást tartottak, a becsengető barátjától is vért és vizeletet vettek, hogy megállapítsák, használ-e kábítóha-

tású anyagot. Három fiút pedig a Városligetben igazoltattak, és amfetamint találtak náluk.

Ötük ellen kábítószerrel visszaélés büntette, a rosszkor érkező barát ellen kábítószerrel visszaélés vétsége miatt indítványozott a rendőrség vádemelést. Az ügyészség az öt fiatal esetében súlyosbította a vádat: a Btk. 282. § 3/A bekezdése szerinti üzletszerű, folytatólagos minősítést javasolt. Ebben a körben a büntetési feltétel felső határa tizenöt év, alig valamivel kevesebb, mint az elkövetők életkora. Míg a fenti esetben kábítószer terjesztésétől hasznot remélő gazdasági akcióról van szó, itt olyan drogfogyasztókról, akik közül néhány komoly szenvedélybeteg, kezelésre szorul. Ennek ellenére az ügyészség még a nyolc évig terjedő börtönbüntetéssel fenyegető minősítést sem ítélte elég komolynak.

A további 23 ügyben kábítószer forgalmazása nem szerepel. A leggyakoribb itt is, akárcsak a nem vádemeléses ügyek esetében, hogy a rendőrök köztéri igazoltatás során találtak kábítószernek minősülő anyagot.

Egy fiatalembert három társával együtt igazoltatnak. Nincs személyi igazolványa, húsz darab vadkender magot (!) találtak nála. Elmondja, hogy órákkal korábban mákteát ivott. Megindult ellene a nyomozás kábítószerrel visszaélés vétsége miatt. Minthogy az egyik fővárosi drogambulancia kezelése alatt áll, kezelőorvosa nyilatkozik a rendőrségnek, hogy a fiú négy év óta drogfüggő, opiátdependenciája miatt gyógyszerfenntartó kezelést kap. A nyomozás vádemeléssel zárul.

Ebben az ügyben semmilyen olyan vonást nem találunk, amely megkülönböztetné a vádemelés nélkül, megrovással záruló esetektől. Sőt, a példabeli fiatalembernél nem is találtak kábítószer, csupán néhány vadkender magot. E hazánkban szabadon növekvő vadnövény magja fogyasztásra nem alkalmas, így legfeljebb annyi feltételezhető, hogy a fiú ültetési célból gyűjtötte.

A fiatalember önszántából gyógykezelésre jár, opiátfüggősége olyan mértékű, hogy az elvonást gyógyszeres fenntartó kezeléssel végzik. Kezelőorvosa nyilatkozata szerint a függőségi állapot a beteg cselekvési és mérlegelési képességét kérdésessé teszi. A terhére felrótt cselekmény abban állt, hogy mákteát ivott, és vadkender magját gyűjtötte be. A rendőrség igazságügyi elmeszakértői vizsgálatot kért. A szakvéleményt készítő pszichiáter megállapította a kábítószerfüggőség tényét, sőt, további gyógykezelést javasolt. Igaz, úgy ítélvén meg, hogy az eddigi kezelés nem vezetett eredményre, a kényszergyógyító, illetve elvonó kezelést tartotta célravezetőnek. Mindamellett a rendőrség kérdésére azt nyilatkozta, hogy a függőség „nem korlátozta” a fiút cselekménye társadalomra való veszélyességének felismerésében, vagyis betegsége nem befolyásolja cselekménye büntetőjogi megítélését.

A fentihez igen hasonló annak az öt 18 és 20 év közötti fiúnak az esete, akiket utcán igazoltattak, és Hydrocodin cseppes üvegeket találtak náluk. Az egyik fiú elmondta, hogy a Hydrocodint orvosa írta fel – ezt a tényt kezelőorvosa később megerősítette –, mert félt a megvonási tünetektől. A nyomozás során a fiúk vadkender és máktea fogyasztásról is beszámoltak. Mindnyájuk ellen vádat emeltek kábítószerrel visszaélés vétsége, illetve magánokirathamisítás miatt.

Két évtizedes narkomániája sem mentesítette azt a férfit, akit rendőrök szállítottak kórházba.

A férfi mákteát fogyasztott, és taxisoknak marihuánás cigarettát kínált eladásra. Az igazságügyi elmeszakértő a húsz éve tartó droggfüggés következtében elmebetegséget megközelítő személyiségkárosodást állapított meg, amely súlyosan korlátozta a szóban forgó férfit, hogy cselekményének társadalomra való veszélyességét felismerje. A szakértő mielőbbi elvonó kezelést javasolt. Egy hónapra rá megszületett a vádemelési indítvány, kábítószerrel visszaélés büntette alapján.

Előfordult olyan eset is, amikor a fiatalember, aki ellen nyomozást indítottak, olyan állapotban volt, hogy az igazságügyi elmeszakértő elmebetegség gyanúja miatt elmemegfigyelést kért.

A fiatalembert a Batthyány téren igazoltatták: vadkendert és gyógyszereket találtak nála. A kábítószerfüggőség ténye nyilvánvaló lehetett, hiszen a rendőrség elmeszakértői vizsgálatot kért. Az igazságügyi szakértő kórházi elmemegfigyelést kért, mert fennállt az elmebetegség gyanúja. A rendőrség előterjesztette az indítványt a Fővárosi Ügyészségnek, az ügyészség pedig a Pesti Központi Kerületi Bíróságnak, amely el is rendelte a gyógykezelést a Merényi Kórházban. Ezután a rendőrség az eljárást az elmemegfigyelés miatt felfüggesztette. Fél év után folytatták az eljárást, és vádemelési javaslatot küldtek az ügyészségnek kábítószerrel visszaélés büntette miatt. Az ügyész visszaküldte az indítványt azzal, hogy hiányos, mert az elmemegfigyelés elvégzése után nem küldték meg az orvosi iratokat az igazságügyi szakértőnek az orvosszakértői vélemény elkészítése céljából.

Mi is történt ebben az esetben? Kórházba vittek egy toxikus állapotban lévő narkomán beteget. Itt véget is érhetne a történet, legalább is a rendőrség szerepét illetően, a többi hagyhatnák az orvosokra. Ehelyett büntető eljárás indul. Minthogy az igazságügyi szakértő elmebetegség meglétét gyanítja, elmemegfigyelés elrendelésére kerül sor. Ilyen esetekben az elmemegfigyelést, a bíróság határozata alapján, állami egészségügyi intézményben végzik, harminc napos időtartam alatt. Az elmebetegség mentesítheti az elkövetőt a büntetőjogi felelősségrevonás alól, mivel büntethetőséget kizáró ok. A rendőrség a határozat megszületése után nem intézkedett a fiatalember kórházba utalásáról. Így telt el négy hónap, amikor is a beteg saját elhatározásából, önként jelentkezett elvonó kezelés céljából az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetben. A nyomozó a kórházban telefonon felhívja a férfit, és közli vele, hogy az eljárást tovább folytatják, az általa elkövetett bűncselekmény miatt vádemelési javaslatot fognak tenni. Ugyanezen a napon a kórházból el is bocsátják a két hónapja ott kezelt beteget. A rendőrség elmulasztja megküldeni a kórházi papírokat az igazságügyi szakértőnek. A történethez hozzátartozik, hogy a kórházban jelentős elvonási tüneteket észleltek, elmekórtani tüneteket nem. Így az orvosszakértő súlyos fokban korlátozó tényezőt tudott csak megállapítani, a büntethetőséget kizáró elmebetegséget nem. A beteg a kórházból egy egyházi terápiás közösség vidéki otthonába távozott.

Egy másik, ugyancsak utcai igazoltatás nyomán feljelentett kábítószerfogyasztó fiú esetében is vétett a rendőrség az eljárási szabályok ellen.

A fiúnál az igazoltatás során 7,4 gramm ópium tartalmú port találtak.

Nyomozást rendeltek el, majd vádemelési javaslatot küldtek az ügyészségnek a Btk. 282. § (1) bekezdésébe ütköző, kábítószerrel visszaélés büntette miatt. Az ügyészség az ügyben pótnyomozást rendelt el.

A pótnyomozás elrendelésének két oka volt. Egyfelől a szakértő szerint az ügyben szereplő kábítószer jogi értelemben jelentős mennyiségnek számít, ezért 2 és 8 év közötti börtönbüntetéssel rendelik büntetni. Így védő részvétele kötelező az eljárásban. Ez persze azt is jelenti, hogy ha a védő úgy nyilatkozik, hogy jelen kíván lenni a gyanúsított kihallgatásán, úgy azt jelenlétében újra le kell folytatni. Más kérdés, hogy a hivatalból kirendelt védők nem jelennek meg védencük rendőrségi kihallgatásain, sőt, a nyomozás végén, az iratismertetéskor sem. Ennek megfelelően nem találtuk nyomát, hogy az eljárás során panasszal éltek volna. Több érintett – ügyvéd és gyanúsított – elmondásából tudjuk, hogy védencükkel a bírósági tárgyalóteremben ismerkednek meg, még a tárgyalás előtt sem váltanak szót vele.

A pótnyomozás elrendelésének másik oka az volt, hogy a nyomozati iratok szerint a fiú négy éve fogyaszt kábítóhatású anyagokat, így szükséges lett volna az elmeszakértői vizsgálat a büntetőjogi felelősség megállapítására.

Esetünk további érdekességgel is szolgál. Az ügyészség pótnyomozást elrendelő határozata után három hónappal az igazságügyi szakértő írásban módosította eredeti szakvéleményét a kábítószer mennyiségét illetően. Emlékeztetésül: a 7,4 gramm ópiumot jelentős mennyiségnek minősítette, emiatt nem lehet a vétségi alakzattal élni. A módosításban az áll, hogy az eredeti szakvéleménybe „elírás folytán tévedés került, ami a lényegét érinti”. Helyesen: az anyag a csekély mennyiséget meghaladja, de jelentős mennyiségnek még nem minősül. Az ilyen szakértői minősítési hiba adott esetben több év börtönbüntetés kiszabását, illetve elmaradását jelentheti.

Adataink arra utalnak, hogy rendre indulnak bírósági ügyek kis mennyiségű kábítószer pusztá fogyasztása miatt. Nem határozható meg, hogy mikor milyen megfontolásból dönt úgy a rendőrség, hogy a nyomozást ügyészségi megrovással lezárja, és mikor úgy, hogy vádemelésre tesz indítványt az ügyészségnek. Ne feledjük, hogy vizsgálatunkban a fővárosban ismertté vált ügyeket vizsgálták. Ezekben az ügyekben a BRFK meghatározott osztálya nyomoz, így a különbségek nem adódhatnak eltérő rendőri szervek eltérő megítéléséből.

Találkoztunk olyan ügygel is, ahol a fiatalokat megakadályozták abban, hogy a pszichotrop anyagnak minősülő gyógyszerhez hozzájussanak, mégis nyomozást indítottak ellenük, sőt, vádemelési indítvánnyal éltek.

Egy fiatal lány és egy fiú hamis vénnel Hydrocodint akart kiváltani egy fővárosi gyógyszerárban. A Hydrocodin pszichotrop anyagnak, így a büntető eljárás szempontjából kábítószernek minősül. Mögöttük egy rendőr állt a sorban; gyanút fogott, és igazoltatta őket. Noha a gyógyszerhez ilyenformán nem jutottak hozzá, három hónap nyomozás után vádemelésre került sor kábítószerrel visszaélés büntetének kísérlete miatt.

Mint a joganyag elemzésekor már láttuk, a kábító hatású anyag mennyiségének meghatározása döntő jelentőséggel bír a büntetőjogi megítélés szempontjából. Csekély mennyiség esetén nem büntett, hanem vétség a fogyasztás, míg a jelentősnek minősített mennyiség a bűncselekményt minősítő té-

nyezőnek számít, megemelt büntetési tétellel. Így első lépésként a nyomozás során lefoglalt anyagot vegyész szakértőnek küldik meg, aki nyilatkozik, hogy az milyen mennyiségű és milyen hatóanyag tartalmú.

Egy fiatalember lakására nyomozók szálltak ki, mert tudomásukra jutott, hogy kábítószerfogyasztó, és egy szórakozóhelyen vásárolt magának anyagot. Nagy horderejű ügyet sejtettek, hiszen két nyomozó is megjelent, két rendőr kutyával. A másik lehetőség, hogy fellépésükkel félelmet akartak kelteni a gyanútlanul ajtót nyitó fiatal fiúban. Kábítószerrel nem találtak, viszont a fiú önként átadott nekik három pipát és egy csövet. A vegyész szakértő az ezeket ragadt maradványokat elemezte, és állapította meg, hogy kannabiszt tartalmaznak.

A vegyész szakértő általában feltünteti, hogy mennyi a hozzá elküldött vizsgálati anyag össztelege grammokban kifejezve, majd megállapítja, hogy hány százaléka a hatóanyag az összmennyiségnek. Végül grammokban megadja az ilyenformán kiszámított hatóanyag tartalmát. Ez képezi az eljárásban alapul vett mennyiséget. Jelen esetben a bennragadt vadkender mennyiség nyilván olyan csekély lehetett, hogy a vegyész nem nyilatkozott sem annak mennyiségéről, sem hatóanyag tartalmáról. A szokásossal szemben csak annyit nyilatkozott, hogy kannabiszt tartalmaz. Nem tudjuk, hogy a büntető eljárás további szakaszaiban hogyan fogják megítélni ezt a bizonyítékot, a rendőrség mindenestre elégségesnek találta, hiszen ebben az ügyben is vádemelésre került sor.

93 nyomozati anyag átvizsgálásából szerzett tapasztalatainkat ismertettük. Ebből 60 esetben nem került sor vádemelésre, a nyomozást többnyire megszüntették, az elkövetőt ügyészi megrovásban részesítették. 33 vádemeléssel zárult nyomozást vizsgáltunk. A két csoport egybevetése során nem tapasztaltunk markáns eltérést az eljárás tárgyát képező cselekményt illetően. Itt is, ott is fiatal kábítószerfogyasztók szerepeltek, akik ellen csekélynek számító mennyiség fogyasztása miatt indult eljárás. Összesen két (tíz személyt érintő) ügyben szerepelt forgalmazás, illetve kereskedés is.

Tapasztalataink tehát arra utalnak, hogy a kábítószerrel kapcsolatos büntetőpolitika részint következtelen – önkényes szempontok döntenek el, hogy mikor indul, és mikor nem indul vádemelési eljárás -, részint pedig méltánytalanul és célszerűtlenül súlyos büntetéssel fenyegeti a (gyakran csak alkalmi) szerfogyasztást. Mint láttuk, még olyan esetben is sor került vádemelésre, amikor a gyanúsított gyógykezelés alatt állt, s erről, valamint drogfüggőségéről kezelőorvosa nyilatkozatot tett. Máskor – ugyanilyen ügyben – beérték ügyészi megrovással. Esetleges, hogy mikor emelnek vádat, s mikor ejtik el az ügyet.

Lehetséges büntetőpolitikai álláspont volna, hogy azoknál a fogyasztóknál, akik először kerülnek a hatóságok elé, megelégszenek az ügyészi megrovással. Emellett szól a fogyasztók fiatal életkora. Indokolhatná a vádemelésről való lemondást az is, ha a hatóságok megbizonyosodnak róla, hogy a kábítószeres orvosi kezelés alatt áll.

A következtelenség nemcsak igazságtalan: a büntetőpolitika hatékonyságát is veszélyezteti. A kábítószerfogyasztók több tízezres nagyságrendű köréhez képest csekély töredék az a pár tucat ember, aki ellen évente eljárás

indul. Ez aligha jelenthet komoly visszatartó erőt. Vannak más okok is, amelyek kizárják, hogy a törvények elrettentő hatása érvényesüljön. A kábítóhatású anyag fogyasztója idővel erős függésbe kerülhet az általa használt szertől, tudata beszűkül, és az anyag megszerzésére koncentrálódik. E függés kialakulása esetén nem beszélhetünk racionális mérlegelésen alapuló döntésről. Márpedig az elrettentő hatás csak akkor érvényesülhet, ha a fogyasztó ilyen mérlegelésre képes, és cselekedeteit alá tudja rendelni racionális belátásainak. Végül, a kis számú, esetlegesen kiválasztott embert sújtó büntetőpolitika azért sem érheti el célját, mert a megbüntetett személy nem érezheti méltányosnak az őt sújtó büntetést. Képzeljük magunkat annak a fiatalnak a helyébe, akit egy igazoltatás során sok száz társa közül emelnek ki egy éjszakai szórakozóhely vendégei közül, miközben köztudott, hogy az ilyen helyeken rendszeresen árusítják a legkülönbélebb kábítószereket. Nem várható, hogy helyeselni fogja a büntetést. Sokkal inkább áldozatnak érzi magát. Minden bizonnyal így tekintenek rá környezetének tagjai is.

Az 1990-1992 közötti három év nyomozati anyagának áttanulmányozása során szerzett tapasztalataink cáfolják azt a képet, amelyet a rendőrség sajtónyilatkozatai alakítanak ki a közvéleményben. Az újságokban szenzációs leleplezésekről értesülhetünk, nemzetközi bűnbandákról és kilókbán mérhető be- vagy kicsempészett kábítószerekről. A tudósítások rendre arról szólnak, hogyan buknak le a kábítószercempészek, hogyan hiúsulnak meg a kolumbiai Medellin-kartell törekvései, hogy hazánkat bázisukul tegyék meg. Ehhez képest elég „szegényes” a valóság, amely a rendőrségi és bírósági ügyek tanulmányozása alapján kirajzolódik előttünk. A rendőrségi nyilatkozatokban szó sem esik arról, hogy a nyomozások jó része fiatal kábítószerfogyasztók ellen folyik. S a közönség túlnyomó része nem tudja (a sajtóközlések sem tájékoztatják erről), hogy Magyarországon kábítószernek minősül a Hydrocodin vagy egyéb, körzeti orvosok által is felírt, mindennapos gyógyszer. Sőt, annak minősül a virágárusoknál szabad forgalomban lévő, szárított mákgubó is. A büntetőeljárás alá vont személyek többnyire ilyen anyagokat fogyasztanak és nem LSD-t; nem busás haszonnal kereskednek, mások megrentása árán nem gazdagszanak meg, hanem saját fogyasztásukra igyekeznek az anyagot beszerezni.

Miközben a rendőrség nem tájékoztat az ilyen fiatalok ügyeiről (a kábítószerez ügyek túlnyomó többségéről), szakmai fórumokon, és különösen személyes beszélgetésben nyomozók és bírák is szívesen hangoztatják, hogy a fogyasztókkal szemben hatástalannak tartják a büntetőjog eszközeit. Beszélgetést folytattunk a BRFK egy felderítéssel foglalkozó munkatársával, aki ugyancsak hasonló szellemben nyilatkozott a fogyasztókról: maguknak ártanak a legtöbbet. Nem szívesen foglalkoznak velük – mondta egyik beszélgető partnerünk –, inkább a terjesztést kívánják megakadályozni. A fogyasztásnak kisebb a kriminalitása, ugyanakkor a bűnözési formák egyre markánsabban jelennek meg a kábítószerterjesztéshez kapcsolódva. Míg a fogyasztókról felvilágosult szellemben nyilatkozó nyomozóval a beszélgetést folytattuk, zajlottak a szokásos ügyek. Fiatal kábítószerfogyasztók lakásán jelennek meg, akciócsoportok köztéri igazoltatás során fogyasztókat derítettek fel. Ismert éjszakai szórakozóhelyeken vagy azok előtt igazoltatnak, majd

a zsebekben talált anyag vagy a vizeletben kimutatható anyag alapján indítanak eljárást.

Irányzatok a drogpolitikában

A nyolcvanas évek második felétől az addigi, egytényezős drogpolitikai elgondolások – kriminalizálás, medikalizálás – mellett feltűnt egy új megközelítés, mely a káros mellékhatások visszaszorítását tűzi ki céljául. A káros hatások visszaszorítása (harm reduction) nemcsak új eszköztárat kínál a szakemberek számára, hanem az egész drogpolitikát új filozófiai alapokra helyezi. A drogok fogyasztóit nem kell sem ördöggként, sem minden baj forrásaként feltüntetni. A demokratikus elveknek megfelelően ugyanazok az állampolgári jogok illetik meg őket is, mint a társadalom absztinens tagjait. A káros hatások visszaszorításának stratégiája minden olyan egyéni és közösségi – orvosi, jogi, társadalompolitikai – fellépési módot magában foglal, melyek közös célja, hogy a lehető legcsekélyebbre mérsékeljék a drogozás által okozott károkat.

Az Egyesült Királyság jó példával szolgál arra, hogy az eltérő szemléletű drogpolitikai stratégiák egy országon belül is élesen különböző eredményekhez vezethetnek. 1986-ban a skóciai Edinborough-ban, ahol elzárkóztak a káros hatások visszaszorításának stratégiájától, 60 százalékra volt tehető a HIV-fertőzöttek aránya a kábítószerfogyasztók között. Ezzel egy időben Liverpoolban, ahol steril fecskendőkkel és orvosilag előírt kábítószerpótló anyagokkal, illetve heroinnal látták el a droggfüggő személyeket, a fertőzöttség még az 1 százalékot sem érte el.

Ahogy teret nyert a káros hatások visszaszorításának stratégiája, úgy került újból napirendre a kábítószerfogyasztás legalizálásának kérdése. A leg radikálisabb reformerek valamennyi drog előállítását, forgalmazását és fogyasztását legalizálni kívánják. A felnőtt állampolgárok ilyen módon valamennyi tudatbefolyásoló anyaghoz legális úton juthatnának hozzá. Erre az egyik kínálókozó lehetőség az volna, hogy a forgalmazást – hasonlóan a skandináv országok alkoholkereskedelmi szabályozásához – állami monopóliummá tennék. Így a kábítószerek eladásából származó bevételek az államnak jutnának, mely aztán a megelőzés és gyógyítás céljaira fordíthatná ezeket. A radikális felfogás a fogyasztás teljes legalizálása mellett elfogad adminisztratív korlátozásokat; ahhoz hasonlókat, melyeket a társadalmilag elfogadott tudatformáló szerek forgalmazásában eddig is alkalmaztak: reklám tiltása, forgalmazás meghatározott üzletekhez és időpontokhoz kötése.

Szerényebb előrelépést jelenthet a legalizálás útján a korlátozott hozzáférhetőség megteremtése. E felfogás hívei szerint a társadalmi károkat oly módon lehet csökkenteni, hogy a kábítószerfüggőket orvosi előírásra ellátják drogokkal. Így csökken a túladagolások, az AIDS-fertőzöttek száma, elősegíthető a kisebb kockázattal járó fogyasztási szokások kialakítása, nem kell a szereket feketepiacon megvásárolni; a súlyos kábítószerfüggőknek segítséget lehet nyújtani abban, hogy életben maradjanak harmincas éveik közepéig, amikor javulnak a rehabilitáció esélyei, nő a spontán gyógyulások száma.

A részleges legalizálás útja lehet, hogy megkülönböztetnek társadalmilag veszélyesebb és kevésbé veszélyes szereket, s kizárólag az utóbbiak használatát dekriminalizálják. Erre szolgál például a holland gyakorlat, melynek alapja az 1976-os ópium-törvény. A törvény kiindulópontjául „A droghasználat alapjai és veszélyei” c. 1972-es jelentés szolgált, mely kimondta, hogy a drogpolitikának a legszorosabb összefüggésben kell lennie az egyes szerek használatából eredő veszély nagyságával. Az 1976-os törvény az ópíátokat, a kokaint, az LSD-t, az amfetaminokat „elfogadhatatlan kockázattal járó szereknek” minősítette, míg a hasis és a marihuána fogyasztásával járó veszélyt elfogadható mértékűként határozta meg. A gyakorlatban az utóbbi két szer fogyasztását és egyéni célra történő birtoklását dekriminalizálták. A hasis és a marihuána forgalmazását is lehetővé tették az ún. Coffe Shops-ban.

Érdeemes megvizsgálunk a magyarországi helyzetet a drogpolitika és a legalizálás szempontjából. Kialakult drogpolitikáról a kilencvenes évek elejéig nem beszélhetünk. Az elsődrendű ok az volt, hogy a Kádár-rendszer tagadta a drogprobléma létezését. A kérdés társadalmi kezelésében a büntetőjognak jutott a meghatározó szerep, s ez a helyzet a mai napig szinte változatlanul fennáll. A Btk. 1993. évi módosítása beilleszkedik ebbe a hagyományba: a fogyasztás büntetőjogi üldözését is magukban foglaló büntető szankciókkal próbálja elérni a kábítószerfogyasztás teljes kiirtását. A jogalkotók némi engedményt tettek a medikális modellnek, lehetővé téve, hogy egyes fogyasztók a gyógykezelés választásával kiválthassák a büntetést. Ugyanakkor oly szűken határozták meg azok körét, akiknek a törvény választási lehetőséget ad, hogy ez az engedmény csak keveseket érinthet. Másfelől viszont erőteljesen súlyosbították a büntetési tételeket.

Szakmai körökben a jogszabálmódosítás kapcsán arra hivatkoztak, hogy a törvényhozó az ENSZ bécsi kábítószerellenes egyezményéből fakadó kötelezettségeknek tett eleget. Az 1988-as bécsi egyezmény valóban illegálisnak minősíti a kábítószeres fogyasztását. Ebből azonban nem következik, hogy a börtönbüntetés felső határát 15 évre emeljék fel. Jóllehet az egyezményt Olaszország is ratifikálta, mégis, 1993 tavaszán népszavazással emelték törvényi erőre a drogfogyasztás dekriminalizálását. Az új gyakorlat a fogyasztókkal szemben kizárólag enyhe adminisztratív intézkedéseket ír elő.

Abban, hogy a magyarországi drogpolitika alakítói főként a prohibicionista politika nemzetközi mintáit követik, nagy szerepet játszik a kábítószerrel foglalkozó nemzetközi szervezetek – így az ENSZ Kábítószer Bizottsága, az Európa Tanács égisze alatt működő Pompidou Csoport stb. – kelet-európai politikája. Ezek a szervezetek nyugaton a legkonzervatívabb álláspontot képviselik, s a drogpolitikai szemlélet általános haladásával egyre jobban marginalizálódnak. 1990 után úgy igyekeznek új jelentőséget szerezni maguknak, hogy a Kelet-Európából beözönlő kábítószer veszélyére hivatkozva a Nyugat védelmezőiként lépnek föl. Néhány adat a probléma méreteinek érzékeltetésére. A marihuána a legkeresettebb drog a nyugati piacokon; Kazahsztan, Kirgizisztan és Oroszország területén több mint 1 millió (!) hektáron terem a vadkender. Az amfetaminok illegális gyártásában Lengyelország és az egykori NDK máris komoly részt tudhat magáénak. Magyarországon is hírt adott a sajtó egy büntetőügyről, melyben a Borsodchem Rt.

külföldi megrendelésre nagy mennyiségű amfetamint állított elő. Ismeretes, hogy az illegális szerek exportja a proibicionizmus klasszikus területe. Leginkább ezen a területen tűnik a tiltás és büntető üldözés hatékony eljárásnak. A tapasztalat azonban, mint láttuk, nem erősíti meg a proibicionista vélekedést.

A magyar bűnüldöző szervek is érdekeltek abban, hogy a hazai gyakorlat megfeleljen a nemzetközi szervezetek proibicionista beállítottságának. Olyan felszereltséget és anyagi eszközöket remélhetnek az együttműködéstől, melyre más utakon nem tehetnének szert. Megszigoríthatják a határok őrzését, bűnügyi kiképzésben részesülhetnek. Ebbe a körbe sorolható az Interpollal való együttműködés, a magyar rendőrök részvétele német és amerikai képzési programokban, a BRFK csatlakozása a Los Angeles-i rendőrség DADA programjához.

A következő években várhatóan valamennyi volt szocialista országban, így Magyarországon is súlyosbodni fog a kábítószer-probléma. Ezért nagy szükség van rá, hogy alaposan megismerjük a kialakult megoldási modelleket, az európai gyakorlat valódi tendenciáit, és ezeket hazánk kulturális és társadalmi tradícióival egybevetve alakítsuk ki drogpolitikánkat.

Mojzesné Székely Katalin

A „hasznosidő”-től a hasznos életig

(Beszélgetés Lukács Barnával, a kazincbarcikai Don Bosco általános iskola és speciális szakiskola igazgatójával)

– 1945-ben születél: alföldszélen, parasztcsaládban, mélyen vallásos szülőktől. Kötnek-e ezek a gyökerek? Mondj valamit erről!

– Szívesen teszem. Szegények voltunk, Mezőnagymihályban. A jó földet elvették, és a beszolgáltatás elvitte, ami megtermett: a búza két harmadát, a hízó felét. Anyám mindég sírt. Korán vittek a határba a szüleim, nyolc-tíz éves koromban hajnal háromtól este nyolcig arattunk, kapáltunk, kaszáltunk. A földek messze voltak. Nem szerettem a mezőgazdasági munkát: fájt a fejem, meg kilátástalannak és reménytelennek láttam. Jellemző volt, hogy mindenki menekült a faluból. Csak itt ne, csak falun ne! Úgy látszott, abból boldog embernek lenni nem lehet. De az, hogy parasztgyerekként születtem és szegénységben, edzést adott. A saját családomban, később, nem lepődünk meg azon, ha valamit két kézzel kellett kikaparni vagy megcsinálni.

Pici koromtól az anyám karján ott voltam a templomban. Nemcsak vallásos lettem, de megszoktam a szereplést is. Hat éves koromtól huszonkét éves koromig ministráns voltam. Nagyon tudatosan nem éltem meg, de nagyon tetszett. Komolyan vettem a liturgikus dolgokat, és csodáltam az ünnepeket: karácsony, húsvét, szent sír, díszőrség, temetés – egyenruhában. Profik voltunk, és még pénzt is kerestünk. Ez az „oltári segédmunkásság” sok ember előtt illedelmes megjelenést, fegyelmet és egyfajta magatartást alakított ki. – Jó gyerek ez a Barnus –, mondták anyámnak az öregasszonyok. Ez lökést adott, sőt, jel volt: érdemes az emberek közt és értük lenni.

– Hogyan emlékszel az iskoláidra?

– Az általános iskolában voltak jó tanítók és kevésbé jók, akik bekegorizálták az embert. Rám azt mondták, hogy állatszerető ember, akinek állatokkal kell foglalkozni. Igaz, óra helyett nagy előszeretettel ganajoztam az igazgató malaca alól, meg mentünk neki lucernát szedni. Az úttörőben dobos voltam meg mókamester. Tanárain hibája vagy a családé, de mindig a képességeim alatt tanultam. Sokkal többet tudtam volna bizonyítani, de beskatulyáztak. Én amolyan négyeske voltam. Végül alatta maradtam annak a teljesítménynek, ami bennem volt.

– Hogyan gondolkodtak a szüleid a jövődről, illetve merre mentél tovább?

– Tipikus volt: csak itt ne, falun ne! Menj valahová, bárhová! 1959-ben

Miskolcon tanultak a falubeli fiúk: lakatosnak, esztergályosnak – fogalmam sem volt ezekről. Bámultam a fekete ipari tanuló egyenruhát. Az ilyen közészerűek, mint én, odamentek – én is. Becsomagoltuk a dunnát, és irány az albérlet. Sok dolog nem történt velem. A tanulás a kisujjamból kijött, nem volt nehéz; az osztály legjobbja lettem.

De pillanatok alatt rájöttem: a vas, amit megmunkálok, nem vonz engem, nem az én világom a gép, az acél. A KISZ, az igen – ott fiatalok vannak, meg a mozi, a színház, a sport –, a közösségi élet. És kettős életet éltem: templomba jártam, de nem beszéltem róla.

– *És a tanáraid? Mi volt a véleményed a felnőttekről?*

– Találkoztam nagyon jólelkű tanárokkal. Egyiknek az embersége volt óriási, másiknak a szaktudására tudtam odafigyelni, például Raducz Péter bácsi és mások. Kitűnő emberek voltak. Egy szakoktató – Nagy László – alig idősebb, igazi pedagógus-egyéniesség volt. Olyan különös módon és szeretettel tudott foglalkozni a csoporttal. Nagyon felfigyeltem rá: egyszerre nagyon jó szakember, egyszerre nagyon emberséges. Egyszerre tud szigort és szeretetet adni. Végül is az ipari tanuló élet még közelebb hozott a teremhez: emberek között lenni.

Egyre távolabb kerültem onnan, ahol felnőttem, a paraszti világtól. Anyámék is arra bíztattak, az ipari iskolában is: tanuljak tovább. Harmadévesen elkezdtem az első gimnáziumot is. Éreztem, rájöttem: szűk ez az ipari tanuló világ. Ha akarok valamit, érettségit kell szerezni. Szakmunkásként is folytattam estin a gimnáziumot, viszonylag könnyen ment.

Fél évig szakmunkáskodtam, majd „kiemeltek” művezetőnek. Ezt is jobban szerettem: emberekkel foglalkoztam. KISZ vezetőségbe, MHSZ-be is bevásároltam, hat évig voltam sportrepülő. Nagyon sok jó színvonalú emberrel találkoztam.

Mint a mágnes, úgy vonzódtam a nálam műveltebb emberekhez. A papok is ilyenek voltak példának okáért, de rengeteg mérnök meg tanár barátom volt. Lestem mindazokat az embereket, akik jobban éltek, többet akartak, vagy tartalmasabban éltek, mint a többiek.

Mindez alapozta meg bennem, hogy emberekkel kellene foglalkozni! Még nem tudtam, mikor és hogyan, azt sem, hogy gyerekekkel, de erre vitt az utam. Ekkor megtudtam – 1965-ben vagyunk –, hogy ráépíthető az érettségimre a nyíregyházi főiskola. Közben hamar megnősültem, húsz évesen, és hamar megszületett a fiam. Munka mellett elvégeztem a történelem-pedagógia szakot, tanár ember lettem. Kemény időszak volt, anyagilag is.

– *A pályát elkezdeni nagy élmény. Milyenek voltak a Te benyomásaid?*

– Olvastam, hogy el lehetne menni nevelőtanárnak. Ez a „félvégzettség” predestinált is erre, ha beválok. Ettől kezdve soha nem voltam „Szaktanár”, nagybetűvel, hanem végig a nevelés vonalán voltam. A pedagógiát már a hallgatótársak sem vették komolyan. Hát ki keresett pedagógust? Szaktanárt, azt igen. A kollégiumi nevelőt a kollégák is másodrendűnek tartották, a szakmunkásképzőben is. Még a gyerekek sem tekintettek igazi tanároknak miniket, a keresztnévünkön szólítottak meg nevelőnek. Ma már tudom: ez egy csodálatos szó. Ott leértékelődött. Ez a történetem közepe, egy egészen más világ, a háromszáz fős kollégium. Az enyémekek mindig a bányászok, és nem

kitolásból. A legproblémásabb csoport volt, köztük rengeteg állami gondozott. Nagyon nehéz volt, de az ember nem tud kibújni a bőréből. Apjuk, anyjuk helyett mindkettőnek kellett ott lenni. Mert milyen is az a gyerek, aki a meggyaszói nevelőotthonba kerül három évesen, most meg tizennégy éves? Eljött a szakmaválasztás ideje. Azelőtt talán el sem hagyta a nevelőotthont, élt, ahogy élt. De most elszállították ipari tanulóknak egyes-kettes eredménnyel. Semmit nem tudtak a vajúrágról, és még erre sem voltak alkalmasak. Bezuttyantották őket oda és kész. Az állam etette, ruházta őket, de a dolgok kezelését nem gyakoroltatták, elhagyták azokat. Lesz egy szekerényed, lesz ösztöndíjad! És milyen magas fizetés két-három ezer forint egy elsősnek! Egy délután elcéllovöldözték. Rosszabb esetben elitták. Az állami megbízott meglátogatta ugyan őket, de inkább telefonon érdeklődött. Ez semmi, kevés – ez már gubanc volt a lelkemben. De hogy legyen belőlük valami? – később írtam is erről. A kollégium akkor és most szülővel rendelkező szőke, kékszemű gyerekekre épül. S nem hajlandó figyelembe venni azt, aki nem rendelkezik szülővel, nem utazik haza pénteken, s nem érkezik hétfőn tömött táskával, amiben ki van mosva a ruha, és rendbetéve minden; megnezve az ellenőrző, a haj és minden... Aki más, azt nem vállalta a kollégium. Egyes nevelők igen – ha én is ilyen voltam, akkor így igaz. Próbáltunk többet, de nem volt elég ahhoz, amit kívántak volna ezek a gyerekek: tanulásban, emberi dolgokban, szülői közösség vonatkozásában. Figyelembe véve ezeknek a gyerekeknek az előző életét, a sok-sok sérülést, lelki törést, gyógy-pedagógusok és pszichológusok kellett volna, de egy sem volt. Tettem, amit tettem, én mindig ilyen csoportot kaptam. Mind ott maradt a kollégiumban, elvégezte, le is vizsgázott. Ezek szerint szerettem ezt a munkát, meg ők is szerettek engem. Megvoltunk.

– Innen egyenes az út a kallódó gyerekek felkarolásához, bár kitérők késleltettek.

– A második stációt sem sajnálom: megismertem például egy nagyüzemet. Igen érdekes egy ilyen hely, ahol tíz-tizenötezen dolgoznak: a belső élete, a hierarchiák, a pénz- és kenyérhajsza, a szerveződések, az érdekcsoportok. Egy gyár, körülkerítve kétméteres betonkerítéssel valóban más világ, mint a kinti élet. A hagyomány apáról fiúra szállt. Vagy a három műszak, életemben ne jöjjön elő, nem „fehér embernek” találták fel. Az ipari tanuló élet is nagyon hozzátartozik az életemhez, mert társaimmal ugyanolyan halmozottan hátrányos helyzetűek, szociálisan veszélyeztetettek voltunk. A jobb módúak, városiak nem ide jártak, csak a prolibbak. A műszaki ismeret is elkísért egy életen át. Magam javítom az autómát, a mosógépet, a villanykapcsolót. A szemlélet van bennem, mint pedagógusban, iskolavezetőben, ezt próbálok végigvinni, továbbadni. Nem volt kiesett idő.

– Úgy tudom, egy újabb kihívás elé kerültél, és nem tudtál ellenállni, pedig akartál.

– Egy másik szakmunkásképző igazgatója megtudta, hogy van itt egy túlbuzgó nevelőtanár, aki ezekkel a problémás gyerekekkel sokat foglalkozik. Kérte, hogy adjanak oda neki, mert ő nem kisebb feladatra keres embert, mint egy hatszáz fős kollégium igazgatói beosztására. Szóval, kezddhetem előlről: köztük száz fő állami nevelt volt! Ezek útja ugyanis meghatározott.

Nem mehettek magasabb iskolába, olyan helyre sem, ahol nem volt kollégium. Mert itt a menetrend az volt: bórönd be, kollégiumban ki és kész.

Tetszett a nagyobb erőpróba, átjöttem a hatszáz fős kollégium élére. Huszonöt nevelőt is kellett irányítani, de a gyerekektől semmiképpen nem akartam elszakadni. Ezt személyes ügyemnek tekintettem. Rögtön láttam, hogy ez a kollégium sem felel meg ezeknek a gyerekeknek. Látszott ez a nagy lemorzsolódáson. S itt is az állami gondozottak: szeptemberben a teherautó megáll, az első huszonkettő szálljon le, a többit viszik tovább. Személyi lap? Megbeszélés? – semmi. Nem jó az indulás: októberre az egy negyede, decemberre az újabb negyede lemorzsolódik. Sem a nevelők, sem az iskolai tanárok nem vállalták fel ezt a gondot. A legnagyobb ezek közül, hogy nem tanították meg élni őket. Nem tudtak bánni a tulajdonukkal, mert azelőtt nem volt nekik. Mondjuk, elhagyta egyikük a kabátját, felvette-kivette a szekrényből a másikat. No de ez délutánra már lopási ügy volt, sőt, elcsattantak az első pofonok, kezdődtek a gyanúsítgatások.

Fantasztikus volt a hétvége is: a szép, zajos hét után jött a sötét, üres péntek: összetereelni őket, hogy a búbánatos nevelőtanár ne ügyeljen minden emeleten. A közös hálóban rosszul érezték magukat. Főz a konyha ennyinek? – hát nem. A vesszőkosárban 100 májkrém, 100 konzerv. Nincs konzervnyitó, kés. Konzerv reggel, délben, este. Nemcsak az én hibám. – Ekkor követtem el az emlegetett dolgot, hogy ebből az élethelyzetből kijussanak – ehhez többet kell tenni. Lesöpörték.

– *Mit tudtál tenni ezek után?*

– A sors új lépése: igazgatónak hívtak a GYIVI-be. Megint kitalálták: van egy ember, aki megszállottan foglalkozik állami gondozottakkal, legjobb lenne őt odavinni. Nem akartam, hallottam a rémtörténeteket. Félttem attól is, hogy zsákutcába kerülök, kevés lesz a jó szívem. De nem adták fel – igazgató lettem, 2800 gyerek állami gyámja, 1984-ben. Problémák tömkegelével találkoztam.

– *Beigazolódta-e a félelmeid?*

– Igen, de láttam, hogy lehetne jobban. Úgy éreztem, becsontosodott a magyar gyermekvédelem, például a GYIVI a központ, ez a „begyűjtő”, ide szállították a tönkrement családok gyermekeit. Az elődöm a vasrácsokban hitt – a légy sem jutott át. Hozták rendőrökocsival a gyerekeket, és be a rácson. A rácson túl a „gyilkolás”, a kosz, a piszok, a bűz, a mindenféle (bűnöző, öt éves) ember együtt. Egyszerre enni, tetvészkedni, öltözni, sétálni – ha meg nem szöktek.

Ebbe én már az elején nem tudtam belenyugodni. A vasrácsot megszüntettem – mindenki legnagyobb megrökönyödésére. Mentem a műanyagot és recsegett a lábam alatt a sok letaposott étel, amit az évek alatt tapostak be. A konyhában átható bűz. Azt mondtam: ezt nem lehet így, ez nem embernek való. Ezt egy szűk fél év alatt teljesen kifordítottam a sarkából, amit többen helyeselték, a felügyeleti szerveknél is. Most már a vendégek sem a könyvtárban ettek, hanem ott, ahol a gyerekek.

A rendőrökocsival behozott gyerekek az első levegőzés alkalmával átmentek a kerítésen, megszöktek. Akkor megróttak: nem kell őket levegőztetni.

De hát hogy legyen? A rácsot nem állítottam vissza, de tény, hogy a rendszer így sem működött jobban, bár szabadabbak voltak a gyerekek.

Nem volt könnyű a helyzet a nevelőotthonokban sem: ott is becsontosodott a rendszer. A belső élet mindenre alkalmas volt, csak normális életre, felkészítésre nem. Itt is próbáltam kezdeményezni, mert például a testvéreket szétválasztották. A miskolci gyermekváros kiválogatta a szőke, kékszeműeket, mert hogy ők elitek. Megyaszóra meg csupa fekete meg rossz került, és így förtelmes differenciálódás alakult ki. A tartalmi munkával egyik helyen sem lehettünk elégedettek, még a fényes gyermekvárosban sem, mert csak a körülmények voltak fényesebbek – a tartalom nem volt az. De senki sem volt boldog, senki sem örült. Volt egy élethelyzet, és ez foglalkoztatott: a tizenégy éveseké, főleg, akik nem tudták felvenni a kollégiumi élet fordulatát, és két hónap után lemorzsolódtak. Lógott a levegőben egy 12-20 éves nagy csoport – sehol számukra hely. Hát még, aki tizenkét évesen különleges javítóba került, aztán vissza Borsodba, de senki nem vállalta: se iskola, se nevelőotthon, se munkahely.

– *Tudtál tenni valamit?*

– Máshol feltalálták az ifjúsági nevelőotthont, szakmatanulással. Az én nevemhez fűződött, hogy anyagi és erkölcsi többlettel ezt mi is megpróbáltuk, 1986-ban. Megvettük a házat, elindult az otthon. Most hallom, egy hete bezárták. Megszűnt, jogutód nélkül. De utódaim sem igazán folytatták: a javítóból, börtönből jövők gyűjtőhelyévé vált. A másik, amit elértem a nevelőszülői hálózat kibővítése volt. Nekem – a család miatt – nagyon szimpatikus volt. Száz-kétszáz gyerek volt nevelőszülőnél. Minden egyes családot felkerestem, többször is, pedig rengeteg volt a munkám. Az „élő szülők árvái” ebben a környezetben megtanultak beilleszkedni. Volt olyan közöttük, aki tizenégy neveltje fényképét tette elém – egy sem volt börtönben, és mind dolgozott. Hároméves működésem alatt kilencszáz lett a nevelőszülőkhöz kerültek száma. Akit lehetett, odaadtunk. Ekkor kerültem el a GYIVI-ből – ezt óvatosan mondom –, száz oka van.

– *Jelezted, hogy még mindig felkavar a kérdés, amihez elértünk. Nem akarok tapintatlan lenni, de nagyon érdekelne – miközben tudom, hogy egy olyan struktúrában, amelyben ezek az otthonok működtek, egy ilyen személyiség csak a struktúra feszegetésével fér el. Azt kérdezem tehát: bentről, kintről, fentről, letről – honnan éreztél olyan nyomást, ami kilátástalanná tette, hogy ott működj?*

– Az örökös újítás. Ebben szereztem jó barátokat és nagy ellenségeket. Láttam, hogy alapos reform kellene, és nem pénz, mert hatalmas pénzek voltak, nagyon rossz felhasználással. Rossz volt a működtetés, az emberi oldal, a nevelőmunka. Megcsontosodott a szemlélet, és fogták a széküket betyárosan. Változtatni ott nem lehetett, ragaszkodtak a torz rendszerhez. Érvek helyett szurkálózni kezdtek: nem lehet azt, amit megengedek magamnak mint vezető, visszaélek hatalommal, bizalommal, „herdáltam a nép vagyónát”. Megkeserítettek, s bár semmit sem bizonysítottak rám, se vagyontékozlást, se hús forintot, fegyelmileg elbocsájtottak a tisztemből. Olyan gyorsan összejöttek a fegyelmik, mint a pinty. Döbbenetes volt számomra:

akármilyen lelkiismeret-vizsgálatot végeztem, nem tudtam magam bűnösnek érezni – visszakérdeztem. Leváltottak.

– *De az ilyen ember nem adja fel. Ottmaradtál a munkahelyeden, tetted tovább a dolgod. Fáj még mindig, ha erről beszélsz?*

– Nem hagytam el a pályát, de igen megbüntettek. Nem hagytak Miskolcon, Kazincbarcikára tettem pártfogónak. Eléggé nagy katarzis volt, a távolság, a napi utazás, más munka. Ez a hálózat egy torz szülemény, vezetőként is így láttam. De ezt csinálva kristálytisztán láttam a hamisságát. Volt olyan pártfogó, aki egy évig írta a gyerek javulásáról a jelentéseket, de kitudódott, hogy a gyerek közben meghalt. Egy másik sem ment ki egy évig a gyerekekhez – el is küldtem. A jó szándékú pártfogó sem jutott sokra. Az én rózsaszín hajú, fülbevalós, esetleg cigány pártfogoltammal hiába rohantam a munkahelyre – meglátták, és nem volt hely. Százhatvan gyerekem volt „kirendelve” Barcikán, súlyos és alig érdemes esetek vegyesen. Ötven-hatvan súlyosabb esetem volt: hogyan segítek? Ő mit akar? Mire képes a család? Összerakva a mozaikokat, rájöttem: a hagyományos módon nem tudok segíteni.

– *Ha jól értem, az intézményrendszeren belül megoldhatatlannak láttad a problémát, magad sem szívesen működöttél ebben közre, és kezdtél gondolkodni, hogyan lehetne az intézményen kívül megoldást találni?*

– Pontosan erről van szó: ez helybenjárás volt. Volt olyan gyerekem, aki nagy pártfogolásunk „eredményeképpen” került súlyos helyzetbe. Visszaemlékszem pártfogói irodámra – egy kukatárolót neveztek ki ennek. Nagyokat lehetett aludni, a kutya sem zavart. Ha én nem zavartam a gyerekeket, ők is elszoktak. Csak tévedésből nyitottak be. Valami motoszka: segíteni kellene. Megpróbáltam az maradni, aki voltam, nem belenyugodni. Hiába akartam elkalandozni, mégis maradtam. Van egy fonál, valami közös az életutamban.

– *Végül is honnan vetted az erőt, a bátorságot ahhoz, hogy megkíséreljed a kitörést a rendszerből?*

– Hálás vagyok a kérdésért, mert akkor biztosan értetted, amit valahol a sorok között mondtam, érzékeltettem: ez nem volt az álmaim álma, hogy Miskolctól húsz kilométerre, több óra utazás, a mi közlekedési körülményeink között... Szóval eléggé romhalmaz voltam magam is, eléggé megkeseredett. A legbelső nem hagyott nyugodni, de úgy meglehetősen rossz állapotban voltam. Lelkileg is – nagyobb vezetőként leváltva –, a jó barátok elfordultak, megtagadtak, még ők is egy követ dobtak. A belső még valahol pislákol, hogy mégis tenni kellene valmit.

– *De most kellett, hogy valaki megfogja a kezéd? Velem is elolvastattad azt a könyvet, amely olyan jókor került elő. Beszélnél erről?*

– Mint hívő ember, szoros összefüggést látok a gondviselés működésében. Ebben az emberi, társadalmi, testi, lelki mélyponton egyszer csak – ott falun – a kezembe adnak egy könyvet, aminek az a címe: Fiúk apostola. Névrokonom, Lukács István követte el. Nem más az apostol, mint Don Bosco Szent János (1815-1888), olasz, Torinóban élő pap, aki a kallódó fiatalok mentésén dolgozott. A könyvet rokonom kapta, mint vallásos ember, de nevelésről szólt, és nemigen érdekelte. De tudta, hogy nevelőféle vagyok. Úgy gondolta, olvassa el Barnus.

Talán elhiszed rólam, hogy azelőtt is sikerült néhány könyvet elolvasnom, de azért annyira, mint ez a könyv, nem hatott rám egy sem. S mint mindent, ami érdekes az embernek, többször elolvastam. Minél többször olvastam, annál nagyobb mértékben hatott rám. Nem tudtam szabadulni tőle, ha félretettem sem. Óriási volt a hasonlóság az én gyerekeim, az én munkám, a hivatásom és Don Bosco hivatása, munkája közt. Hiába, hogy időközben száz év telt el, állítom: az évek eltelnek, de bizonyos emberi dolgok és szituációk nem változnak, hasonlók, ismétlődnek. Erőt adott ez a könyv.

– *S mire futotta az erődből?*

– Megráztam magam, és megcsillant valami: itt a lehetőség. Elkezdtem írogatni egy gondolatsort arról, mit lehetne tenni a gyerekek érdekében. Amit most mondok, kérem, hogy így jelenjék meg: Hát ez az a határ, ahonnan egy-két – nem csoda, hanem az isteni gondviselés különös kegyelmének nevezhető – dolog történt, és az én erőmet messze felülmúló volt. Nem az én erőmből, szaktehetségemből, hanem nagyon sok jó szándékú embertől jött a jó. Én úgy értelmezem a gondviselést, hogy emberek által valósul meg: jönnek, és segítenek.

Van pár dolog, amiből hatalmas erővel éreztem a gondviselés közreműködését.

A munkahelyemen gépbe tettük ezt a pár oldalt, kissé hangzatosan, mert ekkor mások is emlegették a kallódó fiatalokat. Felülre írtam a kor divatos jelmondatát: Jövönk a tét.

Barcikán lettek barátaim, fegyelmimet is úgy fogták fel, hogy ez az ember többet akar, mint az átlag, érdemes figyelni rá. Találtam szövetségeseket: a tanácselnökhelyettes nő és a gyámügyes nagyfőnök – igazgatási osztályvezető – Koltayné személyében. Elolvasták, és érdekesnek találták, a problémákat ismerték.

Az urbanizáció és a deviancia összefüggött Barcikán: bányabezárás, cigányság, lumpenek, képzetlenség, a lelkiélet és hit hiánya. Ez csúnyán visszaütött.

Ma is felkapják külföldön a fejüket: jó, jó, de miért nem Budapesten van ez, vagy legalább Miskolcon? Miért Barcikán?

A kimozdulást jól fogadták: valaki akar valamit, de hát ehhez pénz kell, a találkozóhoz hely kell.

– *Szóval azt álmodta meg az írásban, ami végül is ma már valóság: a kallódó gyerekek igazi otthonát.*

– Én csak azt írtam le, amit nekem a gyerekek elmondtak. Csüngtek rajtam, a barátaim lettek. A kérdés így hangzott: ti mit akartok csinálni? Mondom a hét osztályt végzett nagydarab fiúnak: Mi lesz veled, miért nem mész a dolgozók iskolájába tanulni? – Én oda nem megyek, Barna bácsi. Tetszik tudni, milyen csavargó társaság az? Az más dolog, hogy ő sem volt az a hamvas, de oda nem megy. Heti két délutánt kellett volna menni, de ott közösség nem alakult ki, ők unták, az ottaniaknak meg teher volt. S hogy ennyi időt eltöltsön, mikor neki programja volt, kérem! Egész nap a téren volt, egész nap lófrált, ő nem ért rá iskolába menni. No meg hát, iskoladarccal terhelt gyerekek voltak, ahogy ezt komoly kutatók nevezik. Mi hajtotta volna őket?

– *S mi hódította meg őket? Mit tanultál tőlük, hogy a lelkükhöz tudtál érni?*

– Mindenki szabadulni akart: a gyerek az iskolától és önmagától, az iskola tőle. A kép összeállt: nem akarok tanulni, nem akarok iskolába járni. Leg-alábbis oda nem. – Na de akkor hogy szerzel jogosítványt? Hogy lesz? – kérdeztem. Ezt nagy bajnak látták, tenni kéne valamit. Éreztem, hogy nem úgy – úgy nem fogja megtenni. Azt is kérdeztem: mit akartok csinálni? Végül egyikük kibökte: – Amit igazán szeretnék, az a munka, a meló, Barna bácsi – ilyen erős vagyok, olyan erős!

Ezeket én mind összeraktam. Nem volt az a melószeretet olyan nagyon dühöngő, de azért mocorgott. És ennek jelét is adták. Nem egyszer az utcán állítottak meg: Barna bácsi, tessék várni! Megmutatta, mennyi hullámpapírt gyűjtött, vagy szénberakást vállaltak. Végül is találtam bennük olyan jó pontot, amire lehet építkezni, amit szabad követni, amire rá lehet támaszkodni. Van bennük jó, nem vesztek el egészen. Nem istentől – embertől elrugaszkodottak ezek a gyerekek. Vágynak a szeretetre, az elismerésre, szeretnének többet elérni. De sok a fal, ami lebonthatatlanak látszik.

– *Hogyan akartad ezt elérni velük? Azt szeretném megtudni, hogy hogyan jött létre az Ifjúsági Hasznosító Központ?*

– Mindehhez kellett egy ház: beszélgetni, jól érezni magunkat, ahová viszünk egy kis munkát. Éreztem, úgy nem szabad időt tölteni, hogy leg-alábbis a beszélgetés szintjén ne foglalkozzunk a tananyaggal is. Az is világos volt, hogy ez akkor eredményes, ha nem úgy csináljuk, mint egy sima iskola: tábla, muszáj nélkül, tiltások nélkül. Csak hátrányos helyzetűek voltak, nem buták vagy megátalkodottak.

– *Hogyan fogadták ekkor az írásodat?*

– Tetszett a dolgozat, de pénz nem volt rá. Nagy bátran írtam munkahelyteremtő beruházásra egy pályázatot. Érdekessége, hogy olyan kérdésekre, mint hogy „milyen üzem, milyen termék, milyen nyereség, hány dolgozó” – én nem adtam választ. Nem illet ez az én gyerekeimre. De egy nevelési elképzelést markánsan megfogalmaztam. És megint a gondviselés ... Halmos államtitkárnak tetszett, helyeselte – nagy probléma megoldását látta benne. Négy és fél millió forintot adott rá. Akkor kaptuk meg, mikor segítő kolleginám a lakásügyről felvetette közös búsulásunkkor, hogy a város szélén van ez a romos ház. Megnéztem a házat, és szemeim előtt tényleg megjelent Don Bosco János, aki a városon kívül, lepusztult pajtáiban, szappanfőző műhelyekben, használaton kívüli csűrökben kereste a belvárosi csavargó torinói gyerekeknek a helyet. Ez hasonló volt nagyon – s ez sokat nyomott a latban: hegyektől övezve, bányató-halastó mellett, óriási telek és nagy épület. Kell ennél több jó? Nem volt ajtó, ablak, a cserép lehullott, ellopkodtak belőle mindent, hét éve üresen állt.

A kálváriát nem részletezem, de ettől kezdve sokan akarták ezt a házat. Egyik nap igent mondtak nekünk, a másik nap visszavonták, utána a felére mondtak igent, majd azt is visszamondták. 1987 végén a mienk lett. Tavasszal kitakarítottunk a gyerekekkel. Már ez összehozott minket. Nagyszerű hangulatban telt az idő. Szalonnasütés az udvaron – láttam, hogy hajlandók lesznek. Persze megjelentek az ellendrukkerek: úgysem jönnek ide a gyere-

kek, és nem lehet velük mit csinálni. Voltak jószándékú drukkerok, ők öt-tíz évet jósoltak, míg a rózsaszínű álomból lesz valami.

– *Nem lett igazuk, mert kilenc hónap alatt megteremtették az otthont, illetve az Ifjúsági Hasznosidő Központot.*

– Szívesen neveztem volna én is otthonnak, de valami egyedit akartam, ami nem hasonlít az eddigi elnevezésekhez. A bibliaforgatás segített. A hasznosan eltöltött idő, a hasznosan leélt élet ragadott meg. 1988-ban megnyílt az ajtó: a gyerekeké s ezzel a három-négy kollégával, akik hallottak rólam, és kedvük volt ahhoz a „szörnyűség”-hez, amit el akarok követni. Máig itt vannak, szeretettel foglalkoznak a gyerekekkel.

– *Ettől kezdve simább lett az út?*

– A jóban is, akár a rosszban előfordult, hogy ha jön a jó, több jó jön egyszerre. Pályázatot pályázat után nyertem. Szinte indigóval írtam itt-ott arányváltoztatással, attól függően, kinek szólt.

– *Meséld el egy napotokat!*

– A gyerekek reggeltől estig itt vannak nálunk, este mennek a családjukhoz. Azért egész nap, hogy minél kevesebb idő maradjon a régi rossz társaságra. A család képtelen a gyerek idejét kitölteni, vagy nincs teljes család, sok a testvér – ez a jellemző. A napirendet is a gyerekgények alapján csináltuk meg. Nem fedeztem fel én semmi újat. Egy élethelyzetre – ami kihívás volt – adtam egy választ. Semmi egyebet nem követtem el, tiltakozom ez ellen.

Alapelv: korán találkozni. Ha elmegy a szülő dolgozni, ne maradjon ott a gyerek! Keltse fel, hisz óra nincs, ugye nem mondok Neked újat? Más sincs: kanál sincs, villa sincs, meg lábas is csak egy van – sőt, enni sincs. Ilyenen nem akadhattam fel, hogy pontosan érkezett-e a gyerek. Örültem, hogy eljött, és nem tizenegykor ébredt, mint azelőtt, a tévéműsorra.

Játékról is gondoskodtunk, hangulatos kis reggelicskék voltak. Azt kértem a kollégáktól, amit Don Boscótól tanultam: legyenek mindig köztük! Ő sem alkotott újat – mint írja –, a meglévőt alkalmazta másként. Mi is ezt tehetjük. A mai iskolarendszerben a „legyen köztük” – hiánycikk.

– *S hogyan voltak köztük?*

– Mire M. Józsi megjött, meleget csináltunk, náluk nem volt, láttam. Vagy megkérdeztem, hogy mikor játszottak ezek a gyerekek úgy elektromos gitáron – életük álmán –, hogy azt ne bűnözéssel szerezzék, ne keressék rajtuk, ne verjék el rajtuk? És legyen hol bekapcsolni, és hangerőt is adhat rá? Reggelit akkor sem tudtunk adni, most sem, pedig tudjuk, hogy éhesek. De amit hoz, étteremben eszi meg, megmelegítjük – ő meg ad a barátjának a fél liter tejből. Azért néha mi is szerzünk.

Tudtuk, hogy az iskola nem kihagyható, ha nem is padban, meg becsengetve és hajszálpontosan kezdve, negyvenöt percben. Megmosakodva, rendbeszedve magunkat, dolgozni vagy tanulni kezdtünk: egy kicsi munka, egy kicsi tanulás, egy kicsi játék. Volt, aki csak a harmadikat akarta. Mi, felnőttek fűtöttük a kazánt, én vezettem az intézet roncskocsiját, hozni-vinni kellett a terméket. Nevelő, oktató, munkás voltam, és fociztam velük. Egy gyerek se tudja máig, hogy nekem nincs is motorvezetői jogosítványom, mégis én tanítottam őket motorozni. Azóta van már szakember. Én így együtt lettem

a Barna bácsi. Óriási a pedagógiai jelentősége: a feladat, a játék, a munka együtt – ezt én igen nagyra értékelem, ezért nem jöttek be az előítéletek, amelyek megkérdőjelezték a sikert.

Az ebédet úgy vártuk, mint a Messiást, az egyben oktatási-nevelési program is volt. Hozzájárult, hogy megszerették az otthont. Hoztuk az ebédet, és melegítő konyhát csináltunk. Odahaza nem volt ebéd. Ragaszkodtam ahhoz, hogy hangulatos, higiénikus és jó, emberarcú legyen az étterem. A vasárnapi ebéd több, mint étkezés. Nagyon sajnálom azokat a családokat, ahol nincs vasárnapi ebéd. Az otthonban minden vasárnap volt, ha enni tudtunk. M. Tamás a hatodik kenyeret ette a grízestésztaához. Mint mondta, ő csak egyszer lakik jól egy nap. Nem volt nehéz elhinni, ismertem a családot.

A délután kis munka és nagy játék. Még a gombozást, papírhajtogatást, gyöngyfüzést is élvezték – elámultam. Hát igen: a sikerélmény, az önbizalom-ébredés, ez nagy erőt ad, és nagy tartalékokat szabadít fel.

Hát így telt el egy napunk. Ha olyan a légkör, nem kerül sor sem unalomra, sem durvaságra, semmi olyanra, amit büntetni kell. Don Bosco is a megelőzésre int: nála ez szembekerül a megtorló módszerrel.

– *Lassan elfogadott benneteket a lakosság. Befogadott-e az intézményrendszer?*

– Senki nem fogadott be: ez nem iskola, nem gyermekvédelem, vállalatnak nem hatékony. A gyámügyis fogadott be mint egyedit az országban. De nem volt elrendezve a tanárok státusa. S a gyerekek? – Nem iskolai tanulók, nem szakmunkás tanulók, nem intézetesek. Ez sok galibát okozott: a mi családjaink nem kaptak családi pótlékot, a mi bélyegzőnk nem számított. „A gyerek jár valami ifjúsági szörnyűségbe” – ami nem iskola. Diákigazolvány, kedvezmény se járt. Azután ez is megoldódott.

Az élet vitte előre a szekerünket. Tudtuk, hány osztály hiányzik (öt-nyolc), erre próbáltuk felkészíteni, bár bizonyítványt sem adhattunk, meg semmit, mert mi nem vagyunk az, ami – nem vagyunk. Pedig már nem álltak rosszul a gyerekek szakmailag. Na, sikerült elérni, hogy ott, ahová járniuk kellett volna, levizsgálhattak: kilencvenöt százaléknak sikerült, de az öt százalék is csak javítóvizsgára jutott. Látszott, hogy már nem lehet minket lesepenni.

– *Milyen volt a város vélekedése?*

– 1990-ben vagyunk. Segített a tanács is a rendszerváltás előtt, az önkormányzat meg még inkább. Sok lett a látogató, s ezek a külső elismerések is segítettek a jogosítványok adásában. Motiválta őket az is, hogy fejkvóta nem járt, míg nem lettünk iskola. Ezek és az eredményeink ösztönözték a várost. Gyorsan általános iskola lettünk, jóváhagyták egyedi tanterveinket. Nem kedvező a megállapított kvóta, ez fáj, mert igazságtalan. De erről majd máskor... A döntés jó vért szült.

Aztán az élet újra jelentkezett: mi legyen a nyolcadik osztályt végzett diákkal, ha tizenhét éves is? Folytattunk szakképzést (varró, vasas, hegesztő műhellyel, festő-mázoló brigádunk is volt), csak éppen szakiskola nem voltunk. De az előterjesztés már könnyen sikerült, és szakiskola lettünk. Fogadjuk a lemorzsolódókat és a máshol reménytelen eseteket is. Olyan szakmák indultak éppen, amire volt jó szakember. Hat szakmánk van, most növeltük

nyolcra. Elvünk a több lábbon állás. Éppen a jogosítványszerzés mutatja, hogy már a magasabb fokozat érdekli őket – másban is. Nőtt az önbizalmuk, sikerélményt szereztek, lehet őket terhelni. Gyors fejlődés kezdődött.

Itt voltál az ünnepségen, tudod, hogy 1991-ben felvettük Don Bosco nevét! Lassan kialakult, hogy programunk szellemének ez a választás felel meg legjobban.

– *Úgy érzed, teljes az elismerés?*

– Nincs okom panaszkodni, mert elérjük terveinket, és a struktúra is idomul hozzánk: például kallódó gyerekekre figyelni, speciális szakképzés, szakmaelőkészítő program, ezek a mi meglevő gyakorlatunkat ismerik el. Lám, lám, micsoda változás! Nem az a fontos, ki kezdte: a lényeg a struktúra rugalmassága. Egyben nincs rugalmasság, a különlegességet és az összetettséget nem viseli el ez a rendszer sem. A mi személyre szóló nevelési programunk összetett finanszírozást igényel. Ezt a magyar iskolarendszer nem ismeri, egyáltalán nem tudja elfogadni. Ezzel eredményességünk nem ismeretük el. Pályázunk ma is, de az esetleges, egy programra szól, és persze szerencse kérdése is, ki kapja meg.

– *Elégedett ember vagy-e 1993-ban?*

– Nagy panaszra nincs okom. Szoktam kuncogni magamban, hogy hiszen a dolgok előre mennek. két éve gyakori vágyunk, hogyan teljesítsük ki a Don Boscó-i programot, és törődjünk többet a lélekkel.

A tízparancsolat megértése jól szolgálhat. Az sem baj, ha a gyerek hisz a gondviselésben – nehéz helyzetben kapaszkodó. Szóval 1993. augusztus elsejétől egyházi iskola lettünk, a Don Bosco által alapított szalézi rendhez tartozunk. Vállalt tevékenységünk a kallódó ifjúság mentése. Ma is ezt teszik. Pár éve ismét működnek Magyarországon. Adtak erkölcsi, anyagi segítséget, biztatást nekünk is. Én is tagja vagyok a rendnek, harmadrendi-világi. Kilenven országban ezerhétszáz Don Bosco iskola van

– *Lelkészetek is van?*

– Eddig a helyi plébános segített, most egy szalézi atya jár hozzánk, és még hárman telepednek ide. De mennyi mindentről nem beszéltünk még!

– *Magam is sajnálom. Főleg a nyitott, közlékeny, kedves és őszinte gyerekeitekről nem beszéltünk, pedig ez a benyomásom!*

– Így van. Na és a szakképzés, ami modell lehetne, meg a családok, és igaz, a gyerekek. Jó lenne folytatni!

– *Maradjunk ebben! Köszönöm a beszélgetést.*

Kádár Sári

A jó szociális munkás ismérvei – szubjektív megközelítéssel*

Fiatal kollégák kérdezték véleményemet: mit kell tudnia, milyen ismeretekkel, készségekkel, képességekkel kell rendelkeznie egy szociális munkásnak, milyennek képzelem a jó családgondozót? Nem könnyű erre válaszolni, feltehetően nem mindenki fogja ugyanazt fontosnak tartani. Ez teljesen érthető, miután kétségtelen, hogy egy-egy család segítségét különböző módokon lehet megközelíteni és eredményessé tenni. Vállalom a szubjektív megközelítést, s gyakorlati tapasztalataim alapján összegezem, amit én lényegesnek ítélek.

A gyermek- és ifjúságvédelmi munkával kapcsolatban gyakran frázis-szerűen szokták a „komplex feladat” kifejezést használni. A szociális munka, a családgondozás komplexitása nem frázis, ugyanis a szociális munkásnak sok területen kell bizonyos ismeretekkel rendelkeznie. Ilyenek például: a szociológia, szociálpolitika, szociálpszichológia, gyermek- és ifjúságvédelem, pszichológia, pedagógia, valamint az államigazgatás, a jog speciális területei. Munkaterülettől függően pl. elsődlegesen családjog, munkajog, ifjúsággal kapcsolatos speciális rendelkezések, egészségügyi ismeretek, intézmények és elhelyezési lehetőségek ismerete fontos a számára.

Természetesen nem várható el a szociális munkástól különböző tudományok ismerete, azok teljes mélységében. Nem kell jogásznak, pszichológusnak stb. lennie, de az elvárható, hogy az elméletben megtanultakat képes legyen a gyakorlatban jól hasznosítani. Szükséges, hogy elsajátítson megfelelő készségeket, pl. a számára szükséges jogszabályok kezelésében kell tudnia, hogy egy-egy kérelemhez, beadványhoz milyen iratokat kell csatolni stb. Legyen tisztában tudásának korlátaival, és tudja azt, hogy hol kell utánanéznie annak, amit nem tud. Alapvető kérdésnek tartom, hogy a képzett szociális munkás fel tudja mérni kompetenciáját, annak határait, és ennek alapján döntse el, hogy milyen esetben milyen szakismeretre van szükség, és rendelkezik-e ő maga ezekkel az ismeretekkel, vagy sem. Ennek megfelelően vegye igénybe azon személyek, szervezetek segítségét, akik/amelyek az adott ügyben a legtöbbet tudják nyújtani. Ahhoz, hogy ennek a kíváncsúnak a munkaterületén eleget tehessen, mielőbb megfelelő helyi ismeretekkel kell

*A cikket vitaindítónak szánjuk. Várjuk a szakterületen dolgozók hozzászólásait, észrevételeit.

rendelkeznie, hogy tudja, milyen ügyben hova fordulhat, ki segíthet. (Ismerje pl. a kerületi és a fővárosi, a községi, városi, megyei és az országos intézményeket.)

Az elmondottakkal kapcsolatban elengedhetetlen a változások figyelemmel kísérése és számításba vétele a munka során (pl. jogszabályok változása, intézmények, hivatalok átszervezése stb.). Bizonyos fokú „naprakészség” feltétlenül szükséges, különben elkerülhetetlen a családok, az egyes családtagok felesleges küldözgetése, a helytelen – másoknak bosszúságot okozó – tájékoztatás.

A szociális munkásnak megfelelő emberismerettel kell rendelkeznie, de legalább ilyen alapvető a kellő önismeret. Ez már annak eldöntéséhez is lényeges, hogy jól választott-e pályát. Fontos a kritikus önvizsgálat mind a szakosodáshoz, mind az esetleges pályamódosításhoz.

Egészen más képesség, készség, attitűd szükséges a szakterület elméleti kérdéseinek kidolgozásához, egy koncepció kialakításához, egy új intézmény tervének elkészítéséhez, annak megszervezéséhez, a családgondozáshoz szükséges ismeretek oktatásához stb., mint a családok gondozásához, ahhoz, hogy súlyos problémáikat – esettől függően hónapokig vagy évekig tartó – folyamatos, rendszeres támogatással, az önerők szívós erősítésével a családdal közösen meg tudják oldani. Lehet valaki az egyik feladatra kiválóan alkalmas, a másokra nem, és fordítva. Minden szociális munkásnak vagy pályakezdőként dolgozó fiatal kollégának a képzés során megszerzett szélesebb körű tudás birtokában és a gyakorlati munka, a terepen szerzett élmények, a valósággal való szembesülés hatására fel kell tennie a kérdést önmagának: „Ezt akartam, tudom-e tartósan vállalni ezt a hivatást?” Ezt a nem könnyű, de időben felteendő kérdést kell őszintén, becsületesen megválaszolni. Szomorú és veszélyes, ha valaki állandó szorongással, reménytelenül vagy fásultan végzi ezt a munkát.

Milyen tulajdonságok fejlesztendők ahhoz, hogy valaki jó családgondozó lehessen, jó terepmunkát végezhesen, ügyeinek legalább egy részét eredményesen lezárhassa?

Előljáróban érdemes megvitatni azt a kérdést, hogy vajon kialakíthatók-e felnőtt emberben azok a tulajdonságok, amelyek a szociális munkás számára alapvető fontosságúak, vagy ezek csak fejleszthetők, ha az alapok már eleve adottak? Hajlok az utóbbi álláspontra. Nem hiszem, hogy egy önző, kizárólag magával, önérvényesítésével törődő, gyors visszaigazolásra, állandó dicséretre, rendszeres elismerésre vágyó emberből jó szociális munkás „faragható”. Kétlem, hogy a legjobb, legszínvonalasabb oktatás mellett is alapelvűvé válhat az, amit Ancsel Éva így összegez: „Annál teljesebb az ember, minél hiánytalanabban szétosztja magát szüntelenül.”

Egy alapvető dolgot azonban figyelembe kell venniük mindazoknak, akik tartósan kívánnak szociális munkával foglalkozni: önmaguk karbantartását. A kudarcok, a sikertelenség láttán való huzamosabb ideig tartó letörtség, az állandó elégedetlenség, pesszimizmus, rágódás egyenlő a zsákutcával: nem vezet sehova. Az ilyen emberek vagy kiborulnak, vagy elmenekülnek a szociális munkától. Hogyan lehet ezt elkerülnie? Megfelelő felkészítés (tanítás,

ráhangolás, edzés) szükséges mind a képzés, mind az alkalmazás során (vezető és munkatársak feladata, felelőssége egyaránt).

A munkával kapcsolatos nehézségeket őszintén fel kell tární, hogy annak vállalása tudatos legyen. Azt is tudatosítani kell, hogy aki ezen a területen dolgozik, az nap mint nap az élet árnyékos oldalával fog találkozni. Ezt tartósan csak úgy lehet elviselni, ha mindenki igyekszik a maga módján a tapasztalt negatívumokat az élet szép oldalával egyensúlyba hozni. Hogy ki-nek mi a szép, számára mi a kellemes időtöltés, az egyéni megítélés kérdése. Mindenkinek magának kell a neki megfelelő kikapcsolódási lehetőséget megtalálnia.

Az igaz, hogy a családgondozás nem olyan munka, amelynek a gondját 8 vagy 10 óra után, mint egy szerszámot, le lehet tenni, de ha valaki napi 16-18 órában kizárólag ezzel foglalkozik, akkor félő, hogy egy idő után már egyáltalán nem fogja ezt végezni. Természetszerűleg mindenkinek akadnak időnként – enyhébb vagy súlyosabb – bajai, gondjai. Hosszú távon egy feszült, ideges, elkeseredett ember – saját dolgainak rendezése, feldolgozása nélkül – általában nem tud igazán nyitott lenni mások problémája iránt. Minden családgondozónak törődnie kell saját mentálhigiéniájával. Fel kell készülnie arra, hogy mind saját gondjait, mind a munkával kapcsolatos problémákat, nehézségeket meg tudja beszélni, rendezésükhöz segítséget tudjon igénybe venni. A tanulás éve alatt ebben gyakorlatot, jártasságot szerezhet a gyakorlati munkában szerzett tapasztalatok elemzésekor, esetelemző csoportban, szituációs játékokban stb. Ennek igényét ki kell alakítania önmagában. Amennyiben ez meg van benne, akkor a munka során meg fogja keresni a lehetőséget az őt feszítő gondok közös feldolgozására, megbeszélésére saját munkatársaival vagy másokkal. A megbeszéléssel, a terhek megosztásával megerősítést kaphat. Igaz az, hogy a megosztott gond, teher egyenlő fél teherrel, a megosztott öröm dupla öröm. A rendszeres kikapcsolódáson, a szabadidő kellemes, változatos eltöltésén kívül e nehéz területen sok évet eltöltőknek hosszabb idejű kikapcsolódási lehetőségről is gondoskodni kellene (pl. tanulmányút stb.), hogy az illető azután újból feltöltődve tudja folytatni munkáját.

E kitérő után, a jó alapokat adottnak véve, az alábbiakat látom szükségesnek (a rangsorolás nagyon nehéz, s miután a terjedelmi korlát nem ad módot az egyes kritériumok példákkal való alátámasztására, félő, hogy így nem is elég élő).

A kapcsolatteremtő készség egyik fontos meghatározó „munkaeszköze” a terepen dolgozó szociális munkásnak, miután igen sok személlyel, szervezettel kell kapcsolatban lennie a családok érdekében, ügyeik intézése közben. (A kapcsolatok mennyiségét, minőségét, időtartamát mindig az egy-egy családnál megoldandó feladat határozza meg.) A kommunikációs készséggel is összefügg, hogy milyen gyorsan, alaposan tudja megismerni a családokat, mennyire lesznek őszinték, bizalmasak vele, hogyan tudja elfogadtatni magát és önmagán keresztül a segítséget. Minden embert – saját szintjén felmérve – személyében kell megszólítani. Ez az, amit Ruth Bang így fejez ki: „Ott kezdjük, ahol a gondozott tart.” Ide tartozik például az is, hogy a családgondozó hogyan tud bemenni az oktatási és egyéb intézményekbe, hivata-

lokba, hogyan tud fellépni azok érdekében, akiket képvisel. Ezen is múlhat, hogy milyen gyorsan tud elintézni valamit, ami a hatóság feladata.

A család és a számbavehető segítőtársak mélyreható, alapos megismerésének nagy jelentősége van a gondozás szempontjából. Tanulni és fejleszteni szükséges azt a képességet, amely segítségére van abban, hogy maximális odaadással – más, zavaró körülményeket kikapcsolva – tudjon a család által elmondottakra figyelni. Olyan őszinte érdeklődéssel, hogy képes legyen a felszín, tünetek, gyakran még az alig kimondott szavak mögött, a mélyebben lévő jelenségek, okok, mozgatórugók feltárására, megértésére. Ehhez tudnia kell sokat és megértően hallgatni és kérdezni, főleg beszélgetni, szükség szerint egy-egy szóval, félmondatral, jelzéssel továbbgördíteni a beszélgetést. A lényeg az, hogy aki beszél, megérezze, hogy a másikat őszintén érdeklik gondoljai, bajai, gondolatai, véleménye, elképzelése. Megérti helyzetét, feszültségeit, vágyait.

A megismerésben igen nagy szerepe lehet a metakommunikációnak, a nüanszoknak, az elharapott szavaknak, a félbehagyott, illetve visszaszívott mondatoknak. (Munkám során visszatérően találkoztam a következő megnyilatkozással: „Nem akarom, hogy elvigyék tőlem a gyermeket intézetbe”, pedig nagyon is akarta, de szégyellte, lelkiismeretfurdalása miatt nyíltan nem vállalta.) A hangszín, a hangsúly, a mozdulat, a beszédet kísérő arckifejezés, fintor, taglejtés és más ösztönös megnyilvánulás közlés értékű. A családtagoktól kapott információkat fel kell dolgozni, elemezni és hasznosítani.

A szociális munkás e téren előnyös helyzetben van – ellentétben a hatóságokkal; nem egy alkalommal kell környezettanulmányt készíteni, hanem alapos, mély megismerés után, a folyamatos munka során alakíthatja ki véleményét a családról.

A család megértésének fontossága, az együttérzés azonban nem jelentheti az együtt sírást a családdal, a siránkozást, a sajnálat kifejezését, a helyzeten való közös sópánkodást. Hiszen ez csak gyengíti az amúgy is erős akarat hiányában szenvedőt, miközben a családgondozó feladata – többek között – az, hogy erőt adjon, önbizalmat erősítsen, hogy képessé tegye a családtagokat ügyeik mind önállóbb intézésére. Az igazi sajnálat a segítő tettekben nyilvánuljon meg. Az elfogadó magatartással a családtagokban a változtatni akarást, az önerők mozgósítását kell elérni, erősíteni. Egyetérttek Loránd Ferencel: „Ne a szívünkre, a vállunkra vegyük a családok gondjait!”

Nézzünk néhány szempontot a munkamódszer vonatkozásában. A szociális munkásnak a megismerés alapján meg kell határoznia, hogy mit szeretne elérni és hogyan. Van, amikor semmiféle távlati elképzelésre nincs addig szükség, amíg az élethez szükséges alapvető feltételeket meg nem teremteték. (Anyagiak, orvosi kezelés, lakhatás stb.) Mindehhez átgondoltság, tervszerűség, céltudatosság szükséges. Lényeges a szűkebb és tágabb környezetben fellelhető segítőtársak számbavétele, megnyerése. Reális célokat kell kitűzni, nem az ideális helyzetből, hanem az adott családnál várhatóan elérhetőből kiindulva, s az elért eredményeket stabilizálva, tudatosítva lehet fokozatosan, lépésről lépésre továbbhaladni. Azért hangsúlyozom ezt a céltudatosságot, mert találkoztam olyan családgondozóval is, akinek semmiféle elképzelése nem volt arról, hogyan kellene továbblépni, mit kellene tennie.

Munkáját mindig csak az események sodorták, tűzoltó munkát végzett. (Nem is törte a fejét a megoldási alternatívákon.) Minden családnál fel kell mérni, hogy az egyes családtagoknál, a gyermeknél mit lehet elérni, mi az a maximum, ami kihozható belőle (pl.: reális-e a szakmunkásképzés, vagy igen jó eredménynek számít, ha a kétéves szakiskolát elvégzi, netán ott kedvet kapva a tanuláshoz, a harmadik évet is rátéve, szakosodik). A tervszerűség, elképzeléseink legalább fejben való rögzítése semmiképpen nem jelentheti az előzetes elgondolásokhoz való ragaszkodást. Tudjam, hogy mit akarok elérni, azaz ne a tervszerűség, céltudatosság hiánya legyen az akadály a élet kínálta újabb és újabb eseményekhez, problémákhoz való alkalmazkodásnak.

A tudatos elgondolásoknak mindig együtt kell járniuk a változtatni tudással, hajlékonysággal, rugalmassággal, az új helyzethez való alkalmazkodással. Ha ezek a különböző képességek nem együtt jelentkeznek, akkor a szociális munkás merevvé, rugalmatlanná válik, saját eltervezett elgondolásainak rabjává lesz. A pozitív elképzelések túlhajtása a család akaratától, haladásától, az élet eseményeitől elszakadva a továbblépés gátjaként jelentkezik. (Például hiába tervezi el a családgyozdó, hogy időszerű lenne egy meghatározott témáról beszélgetni, ha a bejövő családtagot egészen más – előre nem látott – bajok, őt ért megpróbáltatások foglalkoztatják, vagy betérve a családhoz, látja, hogy a családfő spicces, illetve részeg. Nyilvánvaló, hogy a tervezett beszélgetést el kell halasztani. Gyors áttekintéssel a helyzethez alkalmazkodó újabb döntés szükséges.) A szociális munkás irányíthat, és kell is irányítania, de figyelemmel kell lennie az élet, az adott események parancsára!

A szociális munkásnak önmagával szemben is reálisnak és rugalmasnak kell lennie mind a magának megfogalmazott követelményekben, mind munkája értékelésében. A sok megoldandó feladatot nem lehet egyforma intenzitással végezni: szükséges a differenciálás. Saját optimális terhelése érdekében ugyanúgy fontos ez, mint a családok segítségét, nevelését szem előtt tartva. Egy-egy periódusban lehet, sőt elkerülhetetlen, hogy túlterhelten dolgozik a családgyozdó. Előfordul, hogy halmozódnak a súlyos, halaszthatatlan dolgok (egy-egy családdal egy ideig szinte naponta kell találkozni, vagy érdekükben eljárni), de ebből nem lehet rendszert csinálni. Ellenkező esetben egy idő után a szociális gyozdó nem bírja a terheket, és végül elmenekül. Másrészt a családoknak sem hasznos, ha a gyozdó helyettük végez el feladatokat: csökkenti a felelősségüket, önállótlaná teszi őket, ahelyett, hogy önbizalmukat növelve azt a tudatot erősítené bennük, hogy maguk is képesek megoldani elintézendő ügyeiket.

A segítség a szociális munka alapja, de meg kell tudni vonni a határokat, a cél érdekében is tudni kell idővel, erővel, energiával gazdálkodni. Tisztában kell lenni azzal, hogy a legjobb időbeosztás mellett is számtalan nehézséggel kell a szociális munkásnak számolnia, nagy tűrőképességre van szükség. Sikerek, eredmények és kudarcok váltják egymást: a mérleg ritkán van egyensúlyban. Akármilyen nehéz, ezt is reálisan kell szemlélni.

A kudarcok tűrése, elemzése, feldolgozása, megfelelő védekezés életbevágóan fontos ebben a hivatásban. Egy-egy kellemetlen szituáció, különösen egy hosszabb foglalkozás esetén, amikor a családgyozdó úgy érzi, hogy a tőle telhetőt lelkiismeretesen, tisztességesen megtette, és mégsem sikerült

megvalósítani, amit szeretett volna, kétségtelenül nagyon rossz érzést kelt. Kudarcnál természetes és szükséges az önvizsgálat, annak elemzése, hogy hol követett el hibát, mit lehetett volna még megkísérelni stb. A reális elemzés segíthet a hibák megtalálásában (pl. nem jól látta a család mozgatórugóit, nem jól készített elő valamit, nem kért szaksegítséget, pedig kellett volna stb.). De tudomásul kell venni azt is, hogy nem minden kudarc írható a családgondozó számlájára. Látni kell, hogy a családok megrögzött szokásaival, értékeivel szemben igen kis ellenerőt képvisel a családgondozó. Nagy a túlsúly. A családdal való első találkozásnál szokott előfordulni, hogy báránytalan a fogadtatás vagy egyenesen agresszív a hangnem. Amennyiben a családgondozó megfelelően közeledett a családhoz, biztosan nem ő az oka az agresszivitásnak. Ha kutatjuk az okokat, rövidebb vagy hosszabb idő után mindig kiderül, kinek szólt a kellemetlen fogadtatás, ki helyett kapta a családgondozó az „ütéseket”. (Hatósággal, oktatási intézmény dolgozójával, társadalmi munkatárssal stb. kapcsolatos rossz tapasztalatuk, ellenérzésük fejeződött ki, tevődött át rá, vagy éppen egy családi veszekedés közepébe, végére toppant be a családgondozó, mulasztásaik miatt támadással védekeztek stb.) Minden esetben szükséges az elemzés, a következtetések, tanulságok levonása. Egyet biztosan nem szabad tenni: megsértődni, megharagudni a családokra. Nem szükséges egyetérteni indulataikkal, de meg kell érteni őket!

Eredményes munkát a családok érdekében kizárólag a családokkal együtt lehet végezni. Ennek az említettekén kívül még igen sok feltétele van, amit csak érinteni kívánok. Elengedhetetlen a kölcsönös bizalom. A családgondozó a bizalmat munkájával, tetteivel érheti el: megbízhatóság, ígéret megőrzése, őszinteség. Mindig meg kell mondani, hogy miben és miért nem tud segíteni. Ugyancsak közölnie kell, ha nem támogatja a család valamilyen elképzelését. Tapasztalataim szerint, ha az elutasító válasz pillanatnyilag nem is népszerű, de – megfelelő indoklás után – elfogadják, ez a továbbiakban sem rontja a család és családgondozó kapcsolatát.

Törekedni kell a párhuzamos kapcsolatra, illetve csökkenteni a helyzetből adódó távolságot; emberközelbe kell kerülni. Sok mindenre meg lehet tanítani a családokat, lehet oktatni, de nem kioktatni, semmiképpen nem szabad „felülről kezelni” őket. Az utóbbit semmi sem indokolja: tőlük is sokat lehet tanulni.

A családgondozónak gyakran olyan emberekkel is kell – éppen a családok érdekében – érintkeznie, akik nem megfelelően foglalkoznak velük, lekezelik őket, tele vannak előítéletekkel. Velük is együtt kell működni a családgondozónak. Ha nem ezt tenné, akkor nem kapná meg azt a segítséget, amelyre szüksége van. Ha szíve szerint cselekedve otthagyná őket, vagy veszekedne, kiabálna, ez a magatartás a családokon, a gyerekeken csattanana. Gyakran indokolt lenne egyes pedagógusokkal vitatkozni a gyermekkel kapcsolatos magatartásuk miatt, de nem mindig lenne hasznos. Mérlegelni kell a következményeket is! Sem a hatóságokkal, sem egyes pedagógusokkal való nézeteltérés, kudarc után nem lehet lemondani az együttműködésről. Újból – más megközelítésben – meg kell kísérelni a családgondozói álláspont megértését, elfogadtatását. Mindehhez nem kevés következetesség, szívósság, küzdőképesség szükséges.

Csak néhányat említek a munka eredményességét, hatékonyságát rontó sokféle veszély közül. Ilyen a szociális munka lehetőségeinek le- vagy túlbecsülése. Egyesek azt hiszik, hogy komoly, felelősségteljes munkával a súlyos bajokon, gondokon is minden esetben tudnak segíteni. Ha mégsem sikerül, letörnek, elvesztik munkakedvüket. Nem számolnak a megfelelő feltételek, intézmények, szakemberek stb. hiányával, azzal, hogy mindez nagymértékben akadályozza a munkát. S amennyiben mindez adott lenne, akkor is szembe kell nézni azzal a kegyetlen ténnyel, hogy sem az orvos, sem más szakterület dolgozói által nem menthető meg minden ember. Mások lebecsülik azt, amire önerőből, a szűkös erőforrások ellenére is képesek, és legalább az esetek egy részében komoly, hathatós, időnként egész életre kiható támogatást tudnak nyújtani a hozzájuk fordulóknak. Mindkét végétlet leszerelő, bénító hatású.

Veszélyt jelent a családgondozásban az elfásulás, a rutinszerűen végzett munka, a változtatásra, megújulásra, új befogadására való képtelenség. (Nem összetévesztendő a szakszerűen, rutinosan végzendő ügyintézésessel, pl. rendszeres nevelési segélyre javaslat készítésével, egy főre eső jövedelem kiszámításával, igazolások mellékelésével stb., hogy az ügyintéző mielőbb döntessen.) A jól bevált módszer soha nem hat kétszer azonosan. Nem frázis, hanem alapigazság, hogy minden ügy, család – a sok hasonló vonás ellenére – más, és ezért másképpen kell hozzájuk közeledni.

Fontos, hogy a fiatalok – nagyobb elméleti felkészültségük ellenére is – nyitottak legyenek mások tapasztalatainak befogadása iránt, ezáltal néhány csalódástól megmenekülhetnek. Másrészt óvni kell őket az olyan illúzióktól, hogy a szociális munka teljes egészében megtanulható könyvekből, vagy a terepen végzett gyakorlati munka során elsajátítható. Mások módszerei nem vehetők át, nem alkalmazhatók receptszerűen. Sok mindent minden embernek magának kell kiérlelnie, kikínódnia. S bár igaz lehet, hogy más kárán tanul az okos, de a mi területünkön leginkább mégis saját, egyre gazdagodó tapasztalatainkból, azok feldolgozásából tanulhatunk. Azzal is tisztában kell lenni, hogy a célhoz, az eredményes munkához különböző utakon lehet elérni. Ami az egyik ember egyéniségének megfelel, a másik számára átvehetetlen, mert mesterkéltté válna. Mindenki csak magát adhatja, csak a saját útján járhat. Ki több érzelmi, ki több értelmi megközelítéssel lehet eredményes.

Fel szokott merülni az a probléma is, hogy foglalkozzék-e a szociális munkás társadalmi, politikai kérdésekkel? Kicsit értetlenül szoktam ezzel kapcsolatban állni. Lehet nem foglalkozni? Szerintem elkerülhetetlen. A politika, a társadalmi változások átszövik életünket, munkánkat, erősen befolyásolják a hozzánk forduló családok mindennapi életét, gondolkodását, reagálását. Nem kell „direkt-politizálni”, de a családokkal való jó kapcsolat esetén állandóan felmerülnek olyan kérdések, problémák, amikor nem lehet, és nem szabad kitérni az állásfoglalás elől, és a kérdésekre választ kell adni. Úgy gondolom, hogy a szociális munkásnak társadalmi kérdések iránt érdeklődő embernek kell lennie, s bár az egyes családok maximális segítésére vállalkozott, a társadalmi jelenségeket, tendenciákat, a társadalmi bajok okait és a kivezető utat is ismernie kell, hogy az egyes családok problémáit ebbe

a háttérbe beágyazva tudja kezelni. Tehát akár akarja, akár nem, a család-gondozó napi munkája során beleütközik a társadalmi problémák családknál történő lecsapódásába.

Véleményem szerint olyan szociális munkásokra van szükség, akik a maguk területén a haladást, a valódi demokráciát képviselik: fellépnek mindenféle káros előítélettel, megkülönböztetéssel, emberek megalázásával, demagógiával, tekintélyuralommal stb. szemben.

Befejezésül: bár a szaktudást nagyon fontosnak tartom, de ha munkatársat kellene választanom, az emberi kvalitást tenném az első helyre. Indokom: ha egy munkatárs emberi kvalitásai jók (és nem átlagon aluli képességű), akkor ha ismeretei hiányosak is, felismeri azt, és munka közben pótolja a hiányokat. Amennyiben lelkiismeretes, akkor a munkájához pótlólagosan önképzés vagy posztgraduális képzés útján megszerzi a hiányzó tudást, mert jól, eredményesen akarja végezni munkáját, és érdekli, izgatja a megoldandó feladat. A hiányok pótolhatók, a tudás fejleszthető, viszont ezen a kötetlen munkaidejű területen lényeges, hogy olyan emberek dolgozzanak, akiknek nagy a felelősségérzetük, akikre biztosan lehet számítani.

A segítségre szoruló emberek azokat fogadják bizalmukba, akik egész valójukban hitelesek számukra, ha érzik és tudják, hogy valóban érdekli a sorsuk, megértőek, együttérzőek, jó szóval és tettel segítenek, akikre méltán vonatkoztathatók a költő sorai:

„Az ember szeme annyi,
amennyi tekintet beleívódott.
Az ember sorsa annyi,
ahány sorssal összefonódott.”

(Rab Zsuzsa)

EGYHÁZFÓRUM

a keresztény párbeszéd fóruma

Megjelenik negyedévenként 128 oldalon
Tanulmányok, elemzések, szemlék, viták
Egy szám ára 110,- Ft, egy évi előfizetés 360,- Ft
(előfizethető minden postahivatalban)

Szerkesztőség és Kiadóhivatal:

1158 Budapest, Thököly u. 74. Tel.: 1/272-24-05

E SZÁMUNK SZERZŐI

Diósi Pál – szociológus,
DIÓDATA Szociológiai Kutató és Tanácsadó Iroda

Fridli Judit – kutató, szociológus

Kádár Sári – szociális munkás

Kovács Ilona – közgazdász,
MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Jacek Kuron – tanár
a lengyel Szolidaritás egyik volt vezetője

Mojzesné Székely Katalin – szociológus,
KLTE Szociológiai Tanszék, Debrecen

Murányi István – szociológus
KLTE Szociológiai Tanszék, Debrecen

Pelle Andrea – ügyvéd

Rácz József – pszichiáter
MTA Pszichológiai Intézet
